
Л. М. ВОЛЬНОВА

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Частина II



Київ
2016



ЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА ВОЛЬНОВА

**ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Частина II

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

*Навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій»
для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка»*

Друге видання

Київ

2015



УДК 37.013.42 : 376.58 (075.8)

ББК 74.6 : 88.836.2я73

В 71

Рецензенти:

Мельничук О.Б., кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;
Синякова В. Б., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Білоцерківського національного аграрного університету.

Рекомендовано:

Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Л. М. Вольнова

В 71

Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. – К., 2016. – 193 с.

У першій – теоретичній частині навчально-методичного посібника розглядається низка питань, що стосуються чинників виникнення девіантних проявів у поведінці, зокрема неповнолітніх, розкривається сутність та типологія окремих видів девіантної поведінки, особливості їх діагностики, профілактики та корекції. Автором представлено широкий понятійно-категоріальний апарат, що описує вказану проблему, подано завдання для самоконтролю та самостійної роботи. Корисними для читача будуть підібрані та подані у другій – практичній частині навчально-методичного посібника хрестоматійні матеріали, проблемні ситуації для психолого-педагогічного аналізу, діагностичні методики та зразки профілактично-корекційних програм.

Може стати в нагоді всім, хто у своїй діяльності зустрічається з питаннями девіантної поведінки неповнолітніх.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	6
Тестові завдання для самоперевірки засвоєння основних теоретичних положень	7
Проблемні ситуації для психолого-педагогічного аналізу	14
Хрестоматійні матеріали	23
• <i>Александрова Т.А. Дочки-матери (особливості підліткового віку)</i>	<i>23</i>
• <i>Александрова Т.А. Дочки-матери (історія Інки)</i>	<i>26</i>
• <i>Александрова Т.А. Дочки-матери (історія Світлани)</i>	<i>35</i>
• <i>Александрова Т.А. Дочки-матери (історія близнят)</i>	<i>38</i>
• <i>Александрова Т.А. Дочки-матери (історія Олі)</i>	<i>41</i>
• <i>Данилин А. Как спасти детей от наркотиков (причины)</i>	<i>46</i>
• <i>Данилин А. Как спасти детей от наркотиков (профілактика)</i>	<i>52</i>
• <i>Демина Л.В. Бегуны</i>	<i>58</i>
• <i>Раттер М. Помощь трудным детям</i>	<i>64</i>
• <i>Федорова Г.Г. Коррекционная работа с подростками</i>	<i>67</i>
• <i>Червакова И.М. Трудные судьбы</i>	<i>69</i>
ДОДАТКИ	71
Діагностичні методики вивчення причин та проявів девіантної поведінки	72
Додаток А.1. Методики виявлення схильності до девіантної поведінки	72
• <i>Оцінка соціально-психологічної адаптованості (К. Роджерс і Р. Даймонд в адаптації Т. В. Снегирьової)</i>	<i>72</i>
• <i>Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О. М. Орел)</i>	<i>77</i>
• <i>Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А. В. Фурман)</i>	<i>85</i>
Додаток А.2. Методики виявлення загальних детермінант девіантної поведінки	87
• <i>Методика вивчення особи дезадапованого підлітка і його найближчого оточення (Ю. О. Клейберг)</i>	<i>87</i>
• <i>Методика виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка (Н. В. Перешейна, М. М. Заостровцева)</i>	<i>90</i>
• <i>Схема аналізу поведінки з відхиленнями (О. В. Змановська)</i>	<i>92</i>
Додаток А.3.1. Методики виявлення психобіологічних та індивідуально-психологічних чинників поведінкових девіацій	95
• <i>Анкета «Кругозір» (Ю.В.Василькова)</i>	<i>95</i>
• <i>Методика діагностики узагальнених смислових установок (метод незакінчених пропозицій), варіант методу Сакса-Сіднея</i>	<i>96</i>
• <i>Методика визначення акцентуації характеру (К. Леонгард та Х. Смішек).</i>	<i>98</i>
Додаток А.3.2. Методики вивчення проявів важковихованості	103
• <i>Діагностичний лист для виявлення ознак педагогічної занедбаності особистості (Ю.В.Василькова)</i>	<i>103</i>
• <i>Орієнтовна мінімальна діагностична програма вивчення прояву етичного діяльно-вольового характеру підлітків (М. І. Шилова).....</i>	<i>104</i>
• <i>Програма аналізу вихованості підлітків (М.І. Шилова)</i>	<i>107</i>
• <i>Метод комплексної експрес-діагностики соціально-педагогічної занедбаності дітей / МЕДОС (Р. В. Овчарова)</i>	<i>108</i>
Додаток А.3.3. Методики вивчення впливу сім'ї на виникнення девіацій.....	113

• <i>Схема аналізу особливостей і недоліків сімейного виховання учнів (Р.В. Овчарова)</i>	113
• <i>Опитувальник для батьків «Типи виховання дітей» (В. Б. Шапарь)</i>	114
• <i>Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (в обробці З. Матейчек та П. Ржичан)</i>	118
• <i>Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс і С. Кауфман)</i>	124
• <i>Методика «Дерево, люди, життя» (П. Вілсон)</i>	126
Додаток А.3.4. Методики виявлення труднощів шкільної соціалізації	131
• <i>Діагностика психологічних умов шкільного освітнього середовища (Н.П.Бадьїна)</i>	131
Додаток А.3.5. Методики вивчення впливу зовнішнього середовища на соціалізацію неповнолітніх	136
• <i>Анкета «Сприйняття міського простору» (А.Стрельникова)</i>	136
Додаток А.3.6. Методики вивчення впливу групи на особистість неповнолітнього	138
• <i>Карта-схема «Діагностика психолого-педагогічної характеристики малої навчальної групи»</i>	138
• <i>Анкета на предмет вивчення неформальних зв'язків неповнолітнього (М.М.Фіцула, І.І. Парфанович)</i>	143
Додаток А.4. Методики дослідження схильності до агресивної поведінки	145
• <i>Опитувальник «Діагностика стану агресії» (А. Басс, А. Дарка)</i>	145
• <i>Експрес-діагностика некерованої емоційної збудливості (В.В.Бойко)</i>	147
• <i>Оцінка рівня сімейної агресії очима дитини (шкала М. Штрауса і С.Штайнметц)</i>	148
• <i>Анкета для педагога «Критерії агресивності дитини» (А.Г.Долгова)</i>	149
• <i>Особистісний опитувальник «Мотиви вандалної поведінки» (І.В.Воробйова, О.В. Кружкова)</i>	149
Додаток А.5. Методики діагностики схильності до делінквентної поведінки	153
• <i>Опитувальник на виявлення порушень особистості засудженого</i>	153
Додаток А.6. Методики діагностики схильності до суїцидальних станів	158
• <i>Опитувальник для дослідження підліткової депресивності «Депрископ», Неупанс, адаптація А.І. Подольського, І.А.Ідобаєвої</i>	158
• <i>Методика «Карта ризику суїциду» (модифікація для підлітків), Л.Б.Шнейдер</i>	160
• <i>Тест «Ваші суїцидальні схильності» (З. Королева)</i>	161
Додаток А.7.1. Методики на виявлення типу залежної поведінки	163
• <i>Опитувальник виявлення схильності до залежного поведінки (В.Ю.Зав'ялов)</i>	163
• <i>Методика діагностики схильності до різних видів залежності (Г.В.Лозова)</i>	163
Додаток А.7.2. Методики вивчення схильності до хімічних залежностей	167
• <i>Схема оцінки наркотичної ситуації в школі (адаптована автором за матеріалами В. Лозового)</i>	167
• <i>Тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І.А.Фурманов)</i>	168
• <i>Анкета для раннього виявлення педагогами і батьками наркотичної залежності у підлітка (О.В.Змановська)</i>	169

• Схеми «Особливості діагностики алкоголізму у підлітків» (А.Є.Лічко)	171
• Тест RAFFT в модифікації А.Ю. Єгорова	171
• Методика виявлення мотивів куріння	172
Додаток А.7.3. Методики вивчення схильності до нехімічних залежностей	174
• Тест Такера на виявлення ігрової залежності, модифікований і адаптований для неповнолітніх (І. А. Конігіна)	174
• Опитувальник для батьків на дитячу Інтернет-залежність (С. О. Кулаков)	175
• Методика виявлення ставлення до Інтернету «Незавершені речення» (А.Є.Жичкіна, Є.А.Щепіліна)	176
• Скринінг-тест на виявлення сексуальної адикції (П. Карнес)	177
• Шкала оцінки харчової поведінки (Д.М. Гарднер, М.П. Олмстед, Ж.П.Поліві)	178
• Тест «Схильність до азартних ігор» (Г. В. Старшенбаум)	181
Додаток Б. Практичні матеріали щодо профілактики окремих проявів девіантної поведінки.	182
Додаток Б.1. Типовий алгоритм цільового соціально-педагогічного програмування	182
Додаток Б.2. Приклади побудови профілактичних програм	183
• Програма «Профілактика тютюнопаління серед школярів»	183
• Програма психолого-педагогічної роботи з агресивними підлітками	187
• Програма психолого-медико-педагогічного супроводу неповнолітніх з груп соціального ризику.....	189

ВСТУПНЕ СЛОВО



Перше видання цього навчально-методичного посібника вийшло друком у 2009 році. Представлені у ньому матеріали були результатом систематизації теоретичних і практичних здобутків кількарічного викладання однойменного спецкурсу. З того часу пройшло майже сім років, однак фраза «в умовах загострення соціально-економічної кризи та зниження загального рівня добробуту населення» залишається актуальною, так само як і питання роботи з багатоманітним контингентом дезадаптованих неповнолітніх, особливо з девіантними формами поведінки. Їх чисельність періодично зростає, так як зростає кількість неблагополучних сімей, безробітних батьків, розлучень, як зростає плата за гуртки і факультативи, і, як це не парадоксально, як зростає кількість і доступність різноманітних благ.

Так, ще 10-15 років тому комп'ютер був розкішшю, а про інші «гаджети» ніхто й не здогадувався. Однак нині, ставши загальнодоступними, ці технічні засоби перетворилися для багатьох неповнолітніх на предмет залежності. Алкоголь, тютюн, доступність і розв'язність, «вільні» сексуальні зв'язки, зразки демонстративної поведінки зараз переповнюють сюжети реклами і фільмів. Маленька дитина припиняє гру, коли починається реклама, і звертає свій погляд до екрану, підліток чи юнак може сказати, що він не дивиться рекламу і не любить її, але медіавплив такий всеохоплюючий, що часто не потребує цілеспрямованого споглядання.

Безперечно, змінилися погляди самих неповнолітніх на життя, умови їхнього виховання в сім'ї та школі, а тому ці моменти потребують свого врахування. Однак ще великий грецький мислитель Сократ обурювався: «Наша молодь любить оточити себе розкішшю, вона погано вихована! вона сміється над своїми начальниками і анітрохи не поважає старших. Наші нинішні діти стали тиранами, вони не вітаються стоячи, якщо в кімнату входить старший за віком чоловік, сперечаються зі своїми батьками. Простіше кажучи вони погані. Жадібно ковтають їжу і діймають своїх учителів».

Здається, що за більш, ніж дві з половиною тисячі років мало що змінилося. Не змінилося лише прагнення фахівців (філософів, педагогів, психологів, лікарів, правників та ін.) спрямовувати свої зусилля на покращення ситуації, вивчаючи причини відхилень у поведінці неповнолітніх, особливості їх особистості, підбираючи та апробуючи низку діагностичних, профілактичних, коректувальних та реабілітаційних методик. Час іде, висуваючи нам нові виклики, і ми повинні їх приймати.

Сподіваюся, що запропоновані навчально-методичні матеріали допоможуть як початківцям у питаннях профілактики зорієнтуватися в основних поняттях, так і фахівцям із досвідом роботи дозволять почерпнути нову інформацію.

Л.М.Вольнова



ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗАСВОЄННЯ ОСНОВНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Соціальна норма і соціальні відхилення

1. Девіантний тип поведінки – це 1) тип поведінки, який виходить за межі індивідуальних варіацій, що вважаються нормальними; 2) це не дозволені в суспільстві форми поведінки; 3) це поведінка зумовлена психічними відхиленнями; 4) це поведінка неповнолітніх злочинців; 5) одна із форм соціалізації підлітка

2. Девіантна поведінка 1) те ж саме, що деструктивна поведінка; 2) термін вживається паралельно з поняттям деструктивна поведінка; 3) це вид деструктивної поведінки; 4) це закордонний термін для позначення деструктивної поведінки; 5) це деструктивна поведінка, що карається законом

3. Прагнення відійти від реальності шляхом зміни свого психічного стану через прийом деяких речовин – це 1) девіантна поведінка; 2) наркоманійна поведінка; 3) психозалежна поведінка; 4) адиктивна поведінка; 5) нарцистична поведінка

4. Здійснення вчинків, які суперечать етиці й моралі – це 1) антигромадська поведінка; 2) асоціальна поведінка; 3) антиморальна поведінка; 4) гіперсоціальна поведінка; 5) гіперактивна поведінка

5. Суїцидальна поведінка – це 1) прагнення завдати собі шкоди; 2) прагнення завдати болю іншим; 3) прагнення ізолюватись від світу; 4) прагнення до самогубства; 5) прагнення до вживання психостимуляторів

6. Конформіська поведінка проявляється в 1) культивуванні своєї сили; 2) сліпому підкоренні сильнішим; 3) дотриманні прийнятих форм поведінки; 4) нехтуванні прийнятими формами поведінки; 5) відсутності самотутності, пристосовництвом

7. До станів дезадаптації на шляху скоєння антигромадського вчинку не належать 1) мотивація злочину; 2) реалізація рішення; 3) розробка детального плану; 4) формування особистості з антигромадською орієнтацією; 5) прийняття рішення про скоєння конкретного злочину

8. До типів соціально дезадаптованих підлітків не належать 1) пасивно-позитивний; 2) байдуже-нестійкий; 3) пасивно-негативний; 4) активно-негативний; 5) байдуже-позитивний

9. Дії людей, які не відповідають нормам суспільства – це 1) порушення психіки; 2) порушення діяльності; 3) асоціальні дії; 4) відхилення у поведінці; 5) відхилення у діяльності

10. Зіставлення з чим визначає прийнятність і досконалість об'єктів і процедур соціальної діяльності 1) зі зразком; 2) з соціальною нормою; 3) зі стандартом; 4) з ідеалом; 5) з поведінкою інших людей

11. В динаміку відхилень у поведінці не входять 1) педагогічно і соціально занедбані; 2) правопорушники; 3) неповнолітні злочинці; 4) важковиховувані; 5) недисципліновані

12. Які виокремлюють рівні антигромадських вчинків 1) правопорушення, злочин, недбалість; 2) умисність, неухважність, недбалість; 3) злочин, проступок, недбалість; 4) проступок, правопорушення, злочин; 5) проступок, недбалість, умисність

Важковихованість та важконаучуваність як чинники виникнення відхилень у поведінці

13. Важковиховувані – це діти 1) фізично здорові, з відхиленнями у поведінці; 2) які погано навчаються; 3) з відхиленнями у розвитку і поведінці; 4) які піддаються педагогічним впливам; 5) які занедбані школою і батьками

14. Типи важковиховуваності дітей 1) педагогічна занедбаність, ситуативна важковиховуваність, адиктивність; 2) адиктивність, девіантність, конформізм; 3) адиктивність, девіантність, педагогічна занедбаність; 4) власне важковиховуваність, ситуативна важковиховуваність, вихованість; 5) педагогічна занедбаність, ситуативна важковиховуваність, власне важковиховуваність

15. До ступенів важковиховуваності належать 1) низький, середній, глибокий; 2) низький, середній, високий; 3) легкий, середній, глибокий; 4) легкий, помірний, глибокий; 5) низький, помірний, глибокий

16. Умови сімейного виховання, упущення в навчально-виховній роботі школи, внутрішні суперечності – це 1) ситуація соціального розвитку дітей; 2) причини важковиховуваності; 3) мотиви розвитку особистості; 4) наслідки важковиховуваності; 5) фактори соціалізації важкого підлітка

17. Підлітки, в яких опір педагогічним впливам зумовлений низьким рівнем моральних уявлень і соціально-схвалюваних навичок поведінки 1) емоційно нестійкі; 2) важковиховувані; 3) ситуативно важковиховувані; 4) педагогічно занедбані; 5) власне важковиховувані

18. Власне важковиховувані – це підлітки 1) з особливостями в розвитку психічної діяльності; 2) що піддавались невмілим виховним діям; 3) з негативними функціональними утвореннями особистості; 4) з несформованими особистісними структурами; 5) які погано поводяться

19. Ситуативно важковиховувані – це підлітки 1) які негативно поводяться лише в певних ситуаціях; 2) яких виховувати важко лише в певних ситуаціях; 3) з ситуативними відхиленнями у психіці; 4) з функціональними новоутвореннями особистості; 5) які піддавались невмілим виховним діям

20. Характеристика негативних якостей 1) формують неправильний спосіб поведінки; 2) невміння зрозуміти інших; 3) агресивна поведінка; 4) утриманські схильності; 5) небажання рахуватись з іншими

21. Ступені вихованості не включають такий рівень 1) дуже низький; 2) низький; 3) середній; 4) високий; 5) дуже високий

22. Етапи вивчення вихованості не передбачають 1) осмислення педагогічним колективом завдань виховання; 2) знайомство з методиками; 3) підбиття підсумків; 4) залучення до аналізу вихованості самих учнів; 5) цілеспрямоване спостереження

23. Дитина не думає про майбутнє, часто обіцяє, але не виконує обіцянок, невдачі швидко забуває – це ознаки такого типу спрямованості 1) спрямованості на себе; 2) спрямованості на задоволення; 3) нестійкої спрямованості; 4) стабільної спрямованості; 5) позитивно-негативної спрямованості

24. Стадії формування девіантної поведінки 1) недоліки поведінки, недоліки виховання, недоліки мислення; 2) недоліки уявлень, недоліки вчинків, недоліки поведінки; 3) недоліки поведінки, особистісні недоліки, негативні якості; 4) недоліки уявлень, недоліки поведінки, особистісні недоліки; 5) негативні думки, негативні якості, негативні вчинки

25. Наслідок типових помилок у поведінці, прогалини в моральному, розумовому і вольовому розвитку – це 1) недоліки уявлень; 2) негативні якості; 3) негативні думки; 4) недоліки мислення; 5) особисті недоліки

26. Недоліки поведінки – це 1) результат несформованості досвіду поведінки; 2) окремі прояви негативних якостей; 3) елементарні порушення поведінки; 4) стадія розвитку правопорушення; 5) ознака важковиховуваності

27. Твори на певну тему, ігри спрямовані на самопізнання – це 1) форми профілактики важковиховуваності; 2) засоби коректувальної роботи; 3) методи самовивчення і самооцінки; 4) методи самоконтролю; 5) види діагностики особистості

28. Є такі типи ставлення важковиховуваного до соціально-педагогічної дійсності 1) інертний, байдужий, ворожий; 2) пасивний, позитивний, несформований; 3) пасивний, позитивний, суперечливий; 4) інертний, пристосовницький, суперечливий, ворожий; 5) інертний, байдужий, пасивний, ворожий

29. Що не відноситься до рівнів спрямованості 1) спрямованість нестійка; 2) позитивна спрямованість; 3) спрямованість на себе; 4) конфліктна спрямованість; 5) негативна спрямованість

Сім'я як соціально-педагогічний чинник девіантної поведінки

30. За виховним впливом виокремлюють такі типи сімей 1) благополучні, неблагополучні, формально неблагополучні; 2) з антисоціальними установками, конфліктні, благополучні; 3) освічені, забезпечені, аморальні; 4) з підвищеною престижністю, формально благополучні, благополучні; 5) аморальні, з підвищеною престижністю, благополучні

31. До типів хибного виховання належать 1) кумир сім'ї, ежові рукавиці, попелюшка; 2) бездоглядність, надопіка, гіперопіка; 3) гіперопіка, гіпоопіка, піклування; 4) бездоглядність, відкидання, піклування; 5) гіперопіка, відкидання, бездоглядність

32. Типи характеру дитини, залежно від впливу сімейного виховання 1) лицемірний, честолюбний, чесний; 2) затурканий, чесний, лицемірний; 3) пригноблений, затурканий, нормальний; 4) байдуже-затурканий, м'яко-затурканий, злісно-затурканий; 5) пригноблений, лицемірний, честолюбний

33. Відсутні матеріальні проблеми, велика увага надається всьому модному, прищеплюється почуття «вибраності» – це ознаки 1) антисоціальної сім'ї; 2) сім'ї з формально благополучною обстановкою; 3) сім'ї з матеріальним забезпеченням; 4) сім'ї з культивуванням грошей; 5) сім'ї з підвищеною престижністю

34. Ознаками якого типу хибного виховання є: обожнення дитини, культивування її винятковості 1) гіперопіки; 2) гіпоопіки; 3) гальмування; 4) кумир сім'ї; 5) попелюшка

35. Виховання за типом «попелюшка» характеризується 1) диктаторським ставленням; 2) ніхто не займається дитиною взагалі; 3) недостатня увага до дитини; 4) дитина позбавлена ласки й уваги батьків, її принижують; 5) батьки приокремлюють дитині надмірну увагу

36. Гіпоопіка – це 1) недостатня увага до дитини; 2) дитиною ніхто не займається взагалі; 3) батьки приокремлюють дитині надмірну увагу; 4) дитина обожнюється в сім'ї; 5) дитиною нехтують і ображають її

37. Непослух, негативізм, впертість, свавілля, недисциплінованість – це 1) види порушень поведінки; 2) ступені відхилень у поведінці дітей в сім'ї; 3) динаміка відхилень у поведінці; 4) форми проступків; 5) види негативних вчинків

38. Соціально небезпечна дія, повторювана і завчасно продумана – це 1) дитячий негативізм; 2) непослух; 3) правопорушення; 4) проступок; 5) недисциплінованість

39. Немотивований і нерозумний супротив дитини впливу на неї оточуючих людей – це 1) дитячий негативізм; 2) непослух; 3) правопорушення; 4) проступок; 5) недисциплінованість

40. Пустощі – це 1) те ж саме, що й витівка; 2) жартівливе порушення дитиною поведінки; 3) дрібне порушення дисципліни; 4) це короткий епізодичний уривок поведінки з

позитивним тоном; 5) це епізод в поведінці дитини, що вже значно порушує встановлені правила

41. Що таке свавілля? 1) це результат некерованості поведінки; 2) це результат прагнення дитини самоствердитись і невміння вибрати для цього адекватні засоби; 3) це недоречні дії і вчинки дитини, необгрунтована протидія вимогам дорослих; 4) це результат неправильної реалізації дитиною прагнення до дорослості; 5) форма супротиву моральним нормам суспільної поведінки

Психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники поведінкових девіацій неповнолітніх

42. Крайні варіанти норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені – це 1) психопатії; 2) акцентуації; 3) порушення потягів; 4) патохарактерологічні риси; 5) проступки

43. Яка з ознак не характеризує акцентуації характеру 1) виявляються упродовж всього життя; 2) прояви особливостей характеру у певних ситуаціях; 3) декомпенсація виникає лише на психотравмуючу ситуацію; 4) рідко виникає соціальна дезадаптація; 5) мають місце здебільшого в підлітковому віці

44. Яку позицію повинен займати соціальний педагог при проведенні бесіди з дитиною? 1) позицію екзаменатора; 2) позицію друга; 3) позицію батька; 4) позицію співрозмовника; 5) позицію партнера

45. Реакція групування – це 1) прагнення досягти успіху в тій сфері, в якій виявляється неспроможність; 2) створення девіантних субкультур; 3) прагнення до створення спонтанних підліткових груп з певним стилем поведінки; 4) будь-які форми об'єднань дітей; 5) групування підлітків навколо лідера

46. В чому полягає суть реакцій відмови? 1) у протиставленні своєї поведінки вимогам; 2) у контрастній по ставленню до несприятливого впливу членів сім'ї поведінці; 3) у прагненні свою неспроможність в одній сфері доповнити успіхами в іншій; 4) у відкиданні звичних форм поведінки, контактів, домашніх обов'язків; 5) у відмові від будь-якої допомоги дорослих

47. Порушення потягів характеризуються 1) негативною спрямованістю; 2) великою різноманітністю проявів; 3) глибинною підсвідомою природою; 4) ситуативною зумовленістю; 5) недоліками у психіці

48. До порушень потягів не належить 1) потяг до бродяжництва; 2) потяг до жебракування; 3) потяг до підпалів; 4) потяг до крадіжок; 5) потяг до вживання спиртних напоїв

49. Втечі поділяються на 1) імпульсивні, патологічні; 2) імпульсивні, демонстративні, постійні; 3) постійні, випадкові, ситуативні; 4) імпульсивні, емансипаційні, демонстративні; 5) ситуативні, випадкові, патологічні

50. Що таке САЗ? 1) симптоми адиктивної залежності; 2) симптоми агресивного збудження; 3) сукупність асоціальних зривів; 4) синдром афективної залежності; 5) синдром афективної збудливості

51. Відхилення у поведінці при порушеннях в афективній сфері бувають 1) вроджені і набуті; 2) біологічні і соціальні; 3) патологічні й непатологічні; 4) хворобливі і прийнятні; 5) соціально і особистісно небезпечні

52. Нетривалі афективні спалахи, опозиційна налаштованість проти батьків, відсутність немотивованих коливань поведінки – це ознаки 1) паталогічної афективної збудливості; 2) непаталогічної афективної збудливості; 3) паталогічної психічної нестійкості; 4) непаталогічної психічної нестійкості; 5) гіперактивності

Агресивна поведінка

53. Що є показником агресивності? 1) інтенсивність агресивних реакцій; 2) неадекватність агресивних реакцій; 3) кількість агресивних реакцій в реальності і фантазіях; 4) швидкість формування агресивних реакцій; 5) жорстокість при прояві агресії

54. Критичні зауваження, образи, погрози, докори, крик, сварки – це 1) характеристики інструментальної агресії; 2) ознаки вербальної агресії; 3) риси непрямой агресії; 4) ознаки патологічної агресії; 5) ознаки індивідуальної агресії

55. Відкритий прояв агресивних дій, що реалізуються в соціально прийнятній формі – це 1) диференційована агресія; 2) деструктивна агресія; 3) конструктивна агресія; 4) адаптивна агресія; 5) пряма агресія

56. Які фактори не впливають на агресивність? 1) раса й стать; 2) температура, шум, забрудненість повітря; 3) сім'я; 4) сторонні спостерігачі; 5) всі перелічені фактори впливають

57. Образа, підозрілість, докори сумління, негативізм, роздратування – це 1) форми агресивних реакцій; 2) види агресивних реакцій; 3) шляхи реалізації агресивних реакцій; 4) ознаки словесної агресії; 5) способи словесної агресії

Делінквентна поведінка

58. Деліквенти – це 1) правопорушники; 2) важковиховувані; 3) недисципліновані; 4) неповнолітні злочинці; 5) агресивні діти

59. Злочинність неповнолітніх – це 1) порушення закону неповнолітніми до 18 років; 2) порушення закону недієздатними неповнолітніми; 3) діяльність неповнолітніх, яка карається законом; 4) це особливе явище в загальній злочинності; 5) всі порушення поведінки неповнолітніх

60. Вкажіть різновиди девіантно спрямованих субкультур 1) рокери, панки; 2) гопники, кислотники; 3) сатаністи, скінхеди; 4) пацани і репери; 5) гопники і рокери

61. Деліквенти – це 1) правопорушники; 2) важковиховувані; 3) недисципліновані; 4) неповнолітні злочинці; 5) агресивні діти

62. Виокремлюють такі типи особистості злочинців: 1) ситуативний, ситуативно-криміногенний, послідовно-криміногенний; 2) випадковий, звичний і стійкий; 3) професійний, ситуативний, випадковий; 4) регулярно-злочинний, залежний від обставин, одиничний; 5) антидисциплінарний, антисоціальний, аутоагресивний

63. Причини злочинної поведінки поділяються на 1) біологічні і соціальні; 2) природні і психічні; 3) біологічні, соціальні і психологічні; 4) біологічні, соціальні, особистісні; 5) середовищні, особистісні, змішані

Залежна поведінка

64. Наркоманія – хвороба, яка викликана 1) вживанням психотропних речовин; 2) вживанням наркотиків з виникненням залежності; 3) немедичним вживанням ліків; 4) фізичною залежністю від наркотиків; 5) психічною залежністю від наркотиків

65. Токсикоманія – це 1) залежність речовин не включених в офіційний список наркотиків; 2) нюхання клею, фарби, лаку; 3) форма наркоманії у дітей; 4) стадія підліткової наркоманії; 5) лише фізична залежність від наркотиків

66. Зловживання психотропними речовинами до формування фізичної залежності 1) токсикоманія; 2) алкоголізм; 3) деліквентність; 4) адикція; 5) полінаркотизм

67. Фактори переходу адиктивної поведінки в хворобу 1) біологічні і соціальні; 2) природні і психічні; 3) біологічні, соціальні і психологічні; 4) біологічні, соціальні, особистісні; 5) середовищні, особистісні, змішані

68. Що не належить до характеристик гемблінгу: 1) пристрасна тяга до азартних ігор; 2) людина схильна повністю присвячувати себе грі; 3) Гра стає самоціллю; 4) феномен «жадання гострих відчуттів»; 5) завжди пов'язані з грошовим ризиком або ризиком для життя

69. Неконтрольована потреба знаходитися весь час в режимі on-line – це 1) ігроманія; 2) гемблінг; 3) клемптоманія; 4) інтернет-залежність; 5) фроттеризм

70. Вкажіть типи сексуальних розладів: 1) сексуальні девіації і перверсії; 2) порушення потягу, збудження; 3) сексуальні дисфункції і парафілії; 4) збочення і перверсії; 5) гіперсексуальність і асексуальність

71. Розлади, що характеризуються постійними і інтенсивними сексуальними імпульсами, фантазіями або поведінкою, пов'язаною з неживими предметами, дітьми, дорослими, байдужими до цієї людини – це: 1) парафілії; 2) сексуальні дисфункції; 3) сексуальні девіації; 4) порушення сексуального потягу; 5) відхилення у статевому розвитку

72. Сильні сексуальні імпульси, сексуально збудливі фантазії або сексуальні дії, що повторюються, з використанням неживого предмету – це: 1) фроттеризм; 2) фетишизм; 3) тотемізм; 4) анімізм; 5) вуаеризм

73. Трансвестизм – це: 1) розлад, при якому люди постійно відчують, що вони не відповідають своїй статі; 2) сексуальний потяг до осіб своєї статі; 3) фантазії на тему сексуального садизму, так само як і сексуального мазохізму 4) нав'язлива потреба або бажання одягатися в одяг протилежної статі; 5) людина, яка постійно відчуває прагнення показати свої геніталії іншій людині.

74. Людина, яка постійно відчуває прагнення показати свої геніталії іншій людині – це: 1) вуаерист; 2) ексгібіціоніст; 3) трансвестит; 4) фроттерист; 5) фетишист

75. Людина випробовує постійне і сильне сексуальне бажання, коли спостерігає за голими, нічого непідозрюючими людьми – це: 1) фроттеризм; 2) вуаеризм; 3) ексгібіціонізм; 4) фетишизм; 5) порнографія

76. Постійний і сильний потяг доторкатися і тертися об людину – це 1) фроттеризм; 2) вуаеризм; 3) фетишизм; 4) трансвестизм; 5) булімія

77. Спотворена «любов до дітей» – це 1) педологія; 2) порнографія; 3) парафілія; 4) трансвестичний фетишизм; 5) педофілія

78. Поведінка насильників – це: 1) прояв сексуального садизму; 2) прояв сексуального мазохізму; 3) порушення сексуальних потягів; 4) педофілія; 5) гомосексуалізм

79. Гомосексуалізм – це: 1) сексуальний потяг чоловіків до осіб своєї статі; 2) сексуальний потяг до осіб; 3) сексуальний потяг жінок до осіб своєї статі; 4) сексуальний потяг до осіб обох статей; 5) сексуальний потяг до дітей

80. Розлад, при якому люди постійно відчують, що вони не відповідають своїй статі – це: 1) трансвестизм; 2) трансвестичний фетишизм; 3) гомосексуалізм; 4) фроттеризм; 5) транссексуалізм

81. Гомосексуалізм є наслідком – 1) психологічної травми чоловіка; 2) страху перед жінкою взагалі; 3) внутрішньоутробного порушення розвитку плоду; 4) неправильного ставлення до чоловіка його матері; 5) пережитого насильства

82. До ознак порушеннями харчової поведінки не належить: 1) заклопотаність контролем ваги власного тіла; 2) спотворення образу свого тіла; 3) зміна цінності харчування в ієрархії цінностей; 4) порушення харчування; 5) смертельне закінчення

83. Основними порушеннями харчової поведінки вважаються: 1) оніхофагія та булімія; 2) поїдання неїстівних предметів та нервова булімія; 3) нервова анорексія і нервова булімія; 4) аменорея і метаболізм; 5) копрофагія та парорексія

84. Психічний розлад, відзначений прагненням до максимальної худоби і втрати ваги – це: 1) аменорея; 2) нервова анорексія, 3) нервова булімія; 4) оніхофагія; 5) голодування;

85. Розлад, відзначений частою обжерливістю, за якою слідує штучно викликана блювота або інші екстремальні компенсуючі дії – це 1) аменорея; 2) нервова анорексія, 3) нервова булімія; 4) оніхофагія; 5) обжерливість

86. Розлад режиму харчування, при якому людина регулярно об'їдається, не супроводжуючи це ніякими компенсуючими діями – це 1) аменорея; 2) нервова анорексія, 3) нервова булімія; 4) оніхофагія; 5) обжерливість

87. Який з проявів не належить до «паранойї здоров'я»: 1) біг та особлива гімнастика; 2) дихальні вправи; 3) моржування; 4) промиванням ніздрів і порожнини рота солоною водою; 5) всі належать

88. Аменорея, знижена температура тіла, низький артеріальний тиск, опухання тіла, недостатній вміст мінералів в кістках і сповільнене серцебиття – це проблеми, що виникають при: 1) булімії; 2) нервовій анорексії, 3) нервовій булімії; 4) оніхофагії; 5) голодуванні

89. Захоплення якою-небудь діяльністю, що досягає крайнього ступеня вираженості – це: 1) фанатизм; 2) фетишизм; 3) конформізм; 4) ідолопоклонство; 5) залежність



ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ ДЛЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проблемні ситуації – це усвідомлене суб'єктом утруднення, шляхи подолання якого потребують пошуку нових способів дій. Проблемна ситуація – одна з закономірностей процесів мислення, його початковий момент.

Завдання:

1. Проаналізуйте запропоновані ситуації.
2. Встановіть причини порушення у поведінці неповнолітнього.
3. Виокреміть психологічні особливості неповнолітнього.
4. Зробіть припущення, які зовнішні обставини (сім'я тощо) могли вплинути на поведінку неповнолітнього?
5. Вкажіть тип девіантної поведінки, що проявляється у неповнолітнього. За якими ознаками ви це встановили?
6. Запропонуйте напрями психолого-педагогічної допомоги дитині в кожній конкретній ситуації.

Ситуація 1.

Мишко Д. з 5-А класу сидить на стільчику у шкільному гардеробі та чекає закінчення уроку. «Чому не на уроці?» – цікавиться черговий вчитель. «Навіщо мені туди йти?» – філософськи міркує Мишко – «Урок я не знаю, двійка мені не потрібна – тато лаяти буде, на вулицю не пустить. Я краще тут посиджу».

Ситуація 2.

Наташа (15 років, 8 клас) перебуває на обліку за розпусну аморальну поведінку, неодноразово затримувалася у п'яному стані в компанії таких же п'яних підлітків. Вчиться погано, украй груба щодо вчителів, однокласників, жорстока, зарозуміла з подругами, б'є однокласників. Живе з мамою, торговим працівником. Мама відноситься до числа людей, що «уміють жити», вдома – повний достаток, килими, кришталь, дорогі речі. З батьком Наташина мама розійшлася, оскільки він не схвалював її моральної нерозбірливості, а вона відповідно відносила його до числа невдах, називала «тюхтієм» і т.д. Дочка в цинізмі перевершила матір, не має авторитетів, дуже груба з матір'ю, яка втратила всі можливості впливати на поведінку дочки. Вдається до крайніх заходів, б'є дочку, закриває її на ключ в квартирі.

Ситуація 3.

Шестикласниця Олена М. вчиться погано, уроків не готує, грубіянить вчителям, б'ється з однокласниками, неохайна, груба, невитримана, озлоблена. Всі спроби зустрітися і поговорити з батьками успіхом не увінчалися, оскільки батьки постійно знаходилися в нетверезому стані. Спостереження за Оленою на уроках і змінах показали, що вона постійно в школі відчуває негативні емоції, знаходиться в стані крайнього збудження. На перерві її дратують хлопці, вона б'ється, дає здачу. На уроках її лають вчителя і приводять як негативний приклад іншим учням.

Ситуація 4.

Недалеко від селища, де проживав Коля П., знаходилася в'язниця, звідки час від часу випускали звільнених ув'язнених, які дорогою додому із якихось причин зупинялися в будинку хлопчика, де він проживав з самотньою мамою. Тато сидів у в'язниці. Жінку, мабуть, не дуже-то турбувало перебування в будинку дитини. Можна тільки здогадуватися,

які жахливі муки випробовував маленький Коля, коли на його очах незнайомі дядьки «бавилися» з найдорожчою для дитини істотою – його мамою, як він озлоблювався і черствішав, як ненавидів непрошених гостей. Коли Колі виповнилося 13 років, він згвалтував 13 хлопчиків, ведучи точний рахунок своїм жертвам і тримаючи їх в панічному страху публічної ганьби. В 14 він вже сидів у в'язниці, оскільки надійно засвоїв кримінальні форми поведінки.

Ситуація 5.

- Не смій марно ходити в цей танцювальний гурток! Йди працюй! Думай про матір! – кричала Саші мама, загрожуючи дивлячись на викладача, оточеного хлопцями, що прийшли на репетицію. Саша розвернувся і пішов. Через якийсь час його побачили п'яним на дискотеці, а трохи пізніше на суді за групове згвалтування. Більше Сашу ніхто не бачив... А він був лідером у гуртку бальних танців школи...

Ситуація 6.

...Анастасія попросила сусідку годинку-другу доглянути за дочками. Їй потрібно було терміново вирішити свої справи. Але ні цього дня, ні на наступного вона не з'явилася. Розгублена сусідка привела дівчаток в міліцію. Звідти вони потрапили в притулок, куди за ними приїхав батько, який працював «вахтовим методом». Коли мама знайшлася, вона призналася, що пішла з дому, тому що вже не знала, чим годувати дітей.

Ситуація 7.

У психологічну консультацію звернулася мама Тані О. (11 років). Із бесіди з'ясувалося, що переживає, оскільки у доньки досить часто (іноді кілька разів на день) став змінюватися настрій. Вона часто плаче, ображається у відповідь на будь-які зміни в тоні подруг. Ці коливання настрою продовжуються і вдома, залежно від стосунків з батьком та молодшим братом, прослуханої музики, переглянутої телепрограми тощо. Успішність у школі добра, але нерівна, оскільки виконання завдань належить під настрою. Мама переживає, чи не почала дівчинка вживати наркотики.

Ситуація 8.

Класний керівник звернула увагу на Ольгу Н., яка останніх кілька місяців занадто схудла, непритомніє на уроках, стара дратівливою. Дівчинка проживає зі старенькою бабусею, тому особливих відомостей щодо стану дівчинки вона не знає. За даними медсестри, Ольга має втричі меншу вагу, що могла б бути нормою для її віку (15 років). В бесіді з психологом з'ясувалося, що дівчинка зараз особливо захоплюється читанням літератури щодо «оздоровчого» харчування, проблем у себе ніяких не відзначає. Однак, подруги пояснюють її напружений стан появою у класі новачка – стрункого, спортивної статури хлопця, котрому Ольга хоче дуже сподобатися.

Ситуація 9.

Діма З., стоїть на обліку за угон велосипеда. Діма вчиться в 5 класі, дуже замкнутий, неговіркий. Мама стурбована фактом постановки на облік, прагне ні на хвилину не випускати його із виду. Після навчання хлопчик повинен йти до неї на роботу, де під її наглядом готує уроки. Потім вони повертаються додому, мама не залишає сина в кімнаті навіть віч-на-віч із закріпленим за ним вихователем. Завжди присутня при їх розмові, сама відповідає на всі питання, які вихователь задасть підлітку, забороняє, щоб хтось з друзів заходив в будинок, і не випускає Діму на вулицю. Хлопчик росте похмурим, нетовариським, замкнутим. Завжди дивиться спідлоба, нагадує зацькованого звіра, нікого не любить, ні до кого не випробовує прихильності, озлоблений.

Ситуація 10.

Діма був поставлений на облік до інспекції у справах неповнолітніх за систематичні втечі, злам, дрібні крадіжки, хуліганські витівки, бійки, вживання алкоголю. «Послужний список» цього підлітка можна було б продовжити далі. Він практично залишив заняття в школі, відвідував її епізодично, уроків не готував, зошитів і підручників з собою не носив, в грубості з вчителями доходив до вживання нецензурних слів, бився з однокласниками, катував тварин. Удома жив з матір'ю і вітчимою, який відносився до хлопчика жорстоко, побої, фізичні покарання слідували з кожного приводу, і, окрім подальшого озлоблення підлітка, інших результатів не приносили.

Ситуація 11.

Однокласники ставляться до Петра Л. з повагою через достатньо високі розумові здібності, добру успішність. Дуже імпульсивний, гарячкуватий, невгамовний, непоступливий, постійно дезорганізує клас на уроках, порушує дисципліну, на зауваження вчителя практично не реагує. Але коли, внаслідок такої поведінки змушений відповідати урок, то, маючи достатні знання, високі комунікативні здібності, з честю виплутується зі складної ситуації. Прагне до лідерства. Має старшого брата, тому легко контактує зі старшими підлітками. Є ініціатором більшості бійок у класі і поза межами класу. Має стійкі моральні переконання, що правоту можна і треба доводити кулаками, не вміє слухати співрозмовника, не має навичок конструктивного ведення діалогу та вирішення конфліктної ситуації. До більшості однокласників ставиться зневажливо, зверхньо. Не обов'язковий, безвідповідальний.

Ситуація 12.

Павло Ф. авторитетом у класі не користується. Часто порушує поведінку на уроці, але на зауваження вчителів реагує адекватно. До уроків не готується, але знаходить можливості користуватись знаннями інших. Боїться покарання з боку матері, тому запобігливо ставиться до класного керівника. Ініціатором бійок не являється, але в бійках запальний, нестримний, недалекоглядний, легковажний.

Ситуація 13.

Жвавий, комунікабельний Максим О. користується авторитетом у класі. В молодших класах вчився на відмінно, з переходом у середню ланку успішність знизилась. Маленького зросту, фізично не розвинений Максим О. помітно вирізняється в класі кмітливістю, гіперкомунікабельністю, вмінням викрутитись із складної ситуації. До навчання відноситься позитивно, хоча загальна мотивація навчальної діяльності низька. Розумовим рівнем розвитку випереджає членів своєї мікрогрупи і вважає цей рівень достатнім. В мікрогрупі є неформальним лідером. До вчителів ставиться зверхньо, з повагою ставиться до вчителів фізкультури та російської мови і зарубіжної літератури. Стосунки з класним керівником нестабільні і носять інколи конфліктний характер. Схильний до пропуску уроків без поважних причин, хоча трапляється це рідко. Дуже любить і шкодує матір, боїться її розгнівати чи засмутити, але спостереження свідчать, що авторитет матері поступово знижується. Не досить запальний і гарячкуватий, проте любить з'ясування стосунків, конфлікти, бійки. В бійці – нерозважливий, однак, швидко заспокоюється, може першим запропонувати примирення. Властиве загострене почуття справедливості.

Ситуація 14.

Сергій К. серед учнів класу авторитетом не користується, прагне керувати учнівським колективом, нав'язуючи свою волю. Агресивний перед слабшими, дуже багато фантазує і відкрито обманює, хоча в обмані не завжди переслідує корисливу мету, частіше дофантазовуючи і прикрашаючи ту чи іншу подію неусвідомлено переступає межу реальності. Комунікабельний і відкритий Сергій К. часто не стримує своїх емоцій, схильний до різких перепадів настрою і тому стає вразливим. Невдачі в навчанні, в прагненні завоювати друзів роблять його агресивним. Близьких друзів немає. Однокласники

неодноразово підозрювали Сергія К. у крадіжках шкільного та особистого майна (хоча конкретних випадків не зареєстровано), про що приватно повідомляли класного керівника та шкільного психолога.

Сергій дуже любить брати участь у конфліктних ситуаціях, при чому свідомо сприяє розгортанню конфлікту, спонукаючи сторони до бійки. Під час самих бійок старається зайняти позицію «активного спостерігача». Після бійок емоційно розповідає про свою головну роль в конфлікті. Схильний до тютюнопаління, проте щиро засуджує людей (підлітків) схильних до вживання алкоголю та наркотичних речовин. Найвірогіднішою причиною такого ставлення є негативний сімейний досвід.

Ситуація 15.

Богдан – неяскавий і недемонстративний тип особистості, замкнутий і непоступливий. Старається не демонструвати відкрито своїх поглядів і переконань, прагне залишатись непомітним, здаватись сором'язливим і скромним. Фізично сильний, тренований, спортивний. В класному колективі тримається осторонь. Бурхливих проявів емоцій не відмічається. Впертий, наполегливий, до поставленої мети йде повільно, виважено, розраховано. Однокласники його побоюються, хоча відкритої зневаги не проявляють. В неформальній мікрогрупі є фактичним лідером («сірим кардиналом»). В бійки вступає ніби неохоче, прагне ніби розборонити суперників, а насправді кривдить обидві сторони.

Ситуація 16.

Євген Д. виховується в складній з моральної та матеріальної точки зору сім'ї. Батько з сім'єю не проживає від народження молодшого брата Євгена – Максима. Мама вихованням дітей не займається, оскільки перебуває на заробітках за межами України. Євген Д. проживає в двокімнатній квартирі разом з братом та 78-річною бабусею, яка опікується дітьми. Про виконання домашніх обов'язків Євгеном бабуся відгукується схвально: заводить і забирає молодшого братика з дитячого садка, ходить в магазин, прибирає в хаті, пере. На те, що Євген Д. має дуже багато пропусків без поважних причин та практично не готується до уроків бабуся не реагує.

Серед однокласників Євген авторитетом не користується, учні здебільшого зневажають його через неохайний вигляд та низький рівень навчальних досягнень, хоча відверто своєї неприязні не виражають. З вчителями-предметниками та класним керівником стосунки не носять конфліктного характеру, хоча до окремих вчителів відмічено зневажливе ставлення.

Ситуація 17.

Максим Л. серед паралелі 7-их класів найбільш проблемна і дезадаптована особистість. Упродовж останніх півтора року школу практично не відвідує, може тижнями не почувати вдома. Оскільки батьки ведуть асоціальний спосіб життя, Максим Л. та його молодший брат уже тривалий час перебувають поза батьківським контролем. Учні та працівники школи давно підозрюють, що Максим вживає наркотичні речовини (помітні зовнішні прояви: зіниці не реагують на світло, загальмованість нервових процесів, відсутність реакції на зовнішні подразники, сонливість), але не мають цьому підтверджень. Має патологічний потяг до комп'ютерних ігор: весь вільний час проводить в комп'ютерних клубах.

З однокласниками практично не контактує, хоча підлітки відносяться до Максима з жалістю, часто допомагають йому у вирішенні класних проблем (позичають ручку, зошита та ін.). До недавнього часу з вчителями не конфліктував. Після того як Максим Л. тиждень побув у притулку для неповнолітніх, він став зухвалим, грубим, зверхнім. Коректувальні бесіди з Максимом свідчать, що провини своєї у конфлікті підліток не визнає і прагне будь-що самоствердитись за рахунок ситуації, що склалась.

Ситуація 18.

«Мене підсадила дівчина, в яку я божевільно закохався. Говорять, що підсадив той, хто перший раз дав спробувати. Можливо... Я прийшов до неї в гості, я знав, що вона колеться, мені було цікаво. Вона просто щось зварила, мовчки узяла мене за руку, поцілувала і сказала: «Зараз я тебе трісну». Я покірно протягнув їй руку, і вона мене вколола. Дуже сподобалося, закохався в неї ще сильніше. Потім ми розлучилися, я продовжував підколюватися. Вона, десь там, теж. Зараз я три місяці не вживаю постійно, але зриваюся, коли чую по телефону її голос».

Ситуація 19.

«Перший раз я нюхав: мій друг, з яким ми дули постійно і таблетки з марками хавали, приніс на дві дороги. Його якийсь інститутський приятель підігрів, який вже тоді постійно юзав. Понюхали у мене удома, і хвилин через десять стало гіркувато в роті, та зате відчув я себе... Легкість така, ейфорія, самодостатність... Тіло себе відчуває м'яко. І, на відміну від таблеток і стимуляторів, не обломлювало, коли відпускало. Потім ще кілька разів нюхав, дуже порадувало. Потім з іншим чуваком перший раз вмазався, відчув різницю. Він сказав, що може діставати без проблем. Став вмазуватися два-три рази на день. Потім вирішив кинути, але на третій день знову почав. Так поки і продовжується...»

Ситуація 20.

Аліна В., 13 років. Батькам до психолога порадив звернутися інспектор з райвідділу міліції, куди дівчинка була не раз уже доставлена з вокзалу. Часто дівчинка сама через кілька днів повертається додому. З бесіди з батьками з'ясувалося, що такі подорожі мають місце вже близько двох років і повторюються через 3-4 місяці. Упродовж цього інтервалу дівчинка спокійно вчиться, допомагає вдома. Батьки ставляться до Аліни доброзичливо, раніше лаяли за втечі, карали, тепер тільки жаліють. Пояснюючи свій стан, дівчинка говорить, що вона відчуває нестерпну нудьгу, байдужість до всього, бажання втекти. Може деякий час опиратись цьому бажанню, але недовго. Втікає звичайно сама, без якихось провокуючих подій. Інтелектуальний розвиток дівчинки нормальний.

Ситуація 21.

Тома З., 12 років, прийшла на консультацію за наполяганням мами, якій не подобається, що дівчинка стала нервовою і роздратованою. Упродовж останнього року дівчинка виросла на 8 см, у неї з'явилися вторинні статеві ознаки. Приблизно в той же час почалися конфлікти з матір'ю. На всі зауваження матері дівчинка реагує криком або сльозами. В школі поведінка також стала емоційно нестійкою, знизилась успішність. Самооцінка адекватна, дівчинка помічає зміни свого характеру, що виявились останнім часом. Дівчинка любить матір, але не може стриматись від брутальності, коли мати починає поводитися з нею, «як з маленькою».

Ситуація 22.

У консультацію звернувся батько Сашка Р. На його думку у хлопчика останнім часом простежується байдужість до всього оточуючого. Серед літератури, яку читає хлопчик батько помітив брошури типу «Що після життя?», «Яке твоє призначення на цьому світі?». Рік тому померла мама хлопчика, але за словами батька він ніби вже оправився, однак помітна стала замкнутість, критичні зауваження з приводу батькової роботи – вона марна, колишніх захоплень – вони непотрібні, друзів – вони всі лише розважаються. На думку батька, хлопчик ніби втратив мету у житті.

Ситуація 23.

Під час планового медичного огляду школярів лікар звернув увагу на тіло дитини з множинними слідами побоїв синього кольору і синцями, нанесеними фігурною «хлопавкою» для килимів. Виявилось, що недавно батько привіз хлопчика в нову сім'ю, де у нього з'явилися зведені брати і сестри. Поки батько був на роботі, намагаючись забезпечити сім'ю, мама «виховувала» неслухняних дітей, К. виявився самим неслухняним.

Ситуація 24.

Класний керівник звернула увагу на Н., чиє волосся, нігті, одяг були постійно брудними, неохайними. В ході обстеження житлово-побутових умов життя і виховання неповнолітнього було виявлено, що хлопчик, проживаючи в повній сім'ї і великій 3-кімнатній квартирі, маючи достатньо забезпечених і досягаючих успіху батьків, жив в повному достатку, але в антисанітарних умовах. Батьки не ставили перед собою задачу прищепити дитині навик гігієни, які напряду впливають на її здоров'я.

Ситуація 25.

Хелен так описує свої переживання: «Тут є дивна суперечність: всі думають, що ти робиш все правильно і що ти – «дівчина така як треба», але вся проблема в тому, що ти сама так не думаєш. Ти боїшся, що не піднімешся до того рівня, якого, як тобі здається, від тебе чекають. Ти дуже боїшся стати ординарною людиною, як всі, – а значить, не такою вже і доброю. Ось із таких тривог і починаються дієти. Ти хочеш довести, що все тримаєш під контролем, що ти можеш це зробити. Ти починаєш думати про себе добре тільки тоді, коли скажеш собі: «Я доведу це до кінця. Я зроблю те, що ніхто більше не зробить».

Ситуація 26.

Алла В. у дитинстві була жвавою, веселою, товариською дівчинкою. Охоче ходила до школи, але значних успіхів у навчанні не виявляла. Зараз вона у 8 класі, часто пропускає заняття, погано вчиться, з однокласниками практично не спілкується. Приділяє надмірну увагу власній зовнішності. Її бачать у товаристві старших дівчат і дорослих чоловіків, з якими вона палить, вживає алкоголь. Мати, коментуючи поведінку дівчинки, зауважує, що головне для жінки — вдало вийти заміж, тож немає нічого поганого в тому, що дочка вже підшукує собі пару.

Ситуація 27.

Ваня, 18 років, відвідує центр денного перебування для вуличних дітей, не працює і не вчиться, ночує на горищі з друзями, хоча у нього є мама, яка живе в однокімнатній квартирі. До мами повертатися не хоче, активно шукає роботу. «За компанію» в друзями дихає толуолом. Вважає себе самостійною і незалежною людиною, не прислухається до думки дорослих.

Ситуація 28.

Ріта, 14 років, живе з мамою, але удома майже не буває. В школі багато прогулює. Велику частину часу проводить, торгуючи в електричках або спілкуючись із знайомими на вокзалі. Покурює, щодня вживає слабоалкогольні напої.

Ситуація 29.

До реанімаційного відділення лікарні поступив Владлен К., 16 років, з гострим отруєнням транквілізаторами. Як виявилось, він з другом вирішив спробувати, що таке «кайф». Друг в останню хвилину злякався і став відмовляти Владлена. У відповідь на це Владлен, зі словами «Ах ти, слабак! Всього боїшся, а я завжди, що хочу, те й роблю!» розчинив пігулки у воді і випив залпом. Мати Владлена, модно і багато вдягнена жінка, плакала у кабінеті лікаря: «І нащо це він зробив? Що це за ігри такі? Мало йому було розваг, чи що? Адже він мав все! Будь-яке його бажання виконувалося, варто йому було тільки схотіти!»

Ситуація 30.

Руслан А., 12 років. Живе з матір'ю, батько помер. Вчиться незадовільно, відмовляється брати участь в суспільних справах, взагалі прагне відхилитися від будь-якої роботи. Хлопчик цинічний, упертий, прагне підпорядкувати інших своєму впливу. При цьому негативно реагує на зауваження дорослих і товаришів. Поводиться озлоблено, б'є своїх однокласників, неввічливий і грубий із старшими, у тому числі і вчителями – вживає грубі жести, плювки. Абсолютно не піклується про те, щоб тримати свої речі в належному порядку: завжди неохайний, брудно одягнений. Як правило, байдужий до турбот інших, і сам нікому не допомагає.

Ситуація 31.

Євгеній П., 13 років. Батьківська сім'я розпалася. Живе з матір'ю. Взаємостосунки у них конфліктні. Вчиться підліток незадовільно, всі його інтереси спрямовані лише на досягнення в спорті. З колективу класу він виділяє тих хлопців, що сильніші та більш потайливий, перед ними він підлабузнюється, з іншими вічно по дрібницях свариться, по дорозі з школи додому постійно б'ється. В школі не проявляє активності ні в яких справах. Майже ніколи не виконує вчасно те, що йому доручають, при цьому постійно обдурює. У підлітка спостерігається схильність заподіювати зло іншим, проте тільки в тих випадках, якщо це не загрожує йому самому. Хлопчик дуже дратівливий, імпульсивний. Він відрізняється загостреною недовірливістю, ніколи не шукає допомоги в однокласників, навіть тоді, коли це необхідно зробити. Часто несподівано для оточуючих приймає яке-небудь рішення, але, зіткнувшись із труднощами, зразу ж відмовляється від спроб виконати намічене. В класі хлопці ставляться до нього з неповагою, але в спортивній школі він користується деяким авторитетом.

Підліток часто не може придушити небажані емоції, погано володіє своїми почуттями. Дуже швидко збуджується, при цьому застосовує фізичну силу, проте тільки проти тих, хто слабший за нього.

Ситуація 32.

Сергій Д. (12 років). Склад сім'ї – повна. Взаємостосунки батьків між собою поважні, а з дитиною конфліктні. Успішність у підлітка незадовільна. Всі його інтереси спрямовані лише на досягнення в спорті. Він не проявляє активності в суспільному житті, але окремі доручення виконує. Сам дуже рідко береться до роботи, часто не виконує вчасно доручену йому справу, не уміє розподіляти свою роботу в часі, витрачає час дарма. Рідко прагне взнати щось нове; як правило, цікавиться обмеженою сферою знань. Не проявляє великого прагнення до підтримки порядку навколо себе. Часто приходиться в школу неохайним. Проявляє байдужість до чужих справ і турбот, якщо це не зачіпає його особисто. Він ніколи не бореться з тим, що вважає несправедливим, а у вчинках часто керується міркуваннями лише власної вигоди, поглинений власними відчуттями.

Ситуація 33.

Тетяна К. (11 років). Виховує її матір, батька немає. Взаємостосунки дівчинки з матір'ю постійно конфліктні. Таня захоплюється деякими видами трудової діяльності. До суспільного життя відноситься пасивно, але доручення старших виконує в більшості випадків добре і вчасно. Нову справу ніколи сама не починає, рідко прагне взнати щось нове; як правило, цікавиться однією обмеженою областю знань. Дівчинка акуратна, завжди тримає свої речі в ідеальному порядку, завжди охайна, підтягнута і за партою, і біля дошки. Схильна проявляти турботу про незнайомих людей, але тільки якщо це не заважає її особистим планам і справам. Може із задоволенням спілкуватися з людьми, але в той же час часто буває нещирою і запобігливою.

Відрізняється брехливістю. Любить виставляти напоказ свої заслуги, навіть якщо це не становить для інших інтересу. Постійно, навіть у простих справах, потребує схвалення і допомоги інших. В більшості випадків не вміє зіставити свої сили і складність справи, завжди поступає необдуманно. Буває, що іноді коливається перед прийняттям відповідального рішення.

В класі спілкується з окремими учнями, але більшість дітей її не любить за її схильність до конфліктів. Її підвищена агресивність проявляється криком, писком.

Ситуація 34.

Ольга Б. (14 років). Батьківська сім'я розпалася. Дівчинка дуже швидко стомлюється при будь-якому навантаженні. Успішність у неї задовільна, проте ніяких виражених інтересів вона не проявляє. В школі завжди відмовляється брати участь в суспільних справах, частіше за все взагалі прагне ухилитися від будь-якої роботи. Майже ніколи не виконує доручену їй справу. Вона не вміє розподілити свою роботу, витрачає час дарма. Байдужа до нових знань. Але в школу завжди приходиться дуже акуратно одягнена, піклується про свій зовнішній вигляд, стан своїх книжок, речей.

До інших людей завжди байдужа, за своєю ініціативою нікому не допомагає, не прагне справедливості, часто говорить неправду ради власної вигоди. Майже не вміє співчувати іншим. Ніколи не проявляє належної пошани до інших людей; підлабузнюється перед сильними і завжди різка, любить затівати сварку з тими, хто слабший за неї. До яких-небудь зауважень відноситься неухважно, не прагне виправляти недоліки. Відкидаючи будь-яку критику, відмовляється визнавати свої очевидні промахи, ніщо не робить для їх виправлення. Вона ніколи не прагне в чому-небудь бути першою, хоча деколи одержує задоволення від самої діяльності.

Переважно поступає необдуманно, недостатньо ретельно контролює себе. Завжди відступає перед силою, боїться. Яке-небудь відповідальне рішення прагне не приймати. Зіткнувшись з труднощами, зразу ж відмовляється від спроб виконувати намічене.

Як правило, не вміє подавити небажані емоційні прояви. При щонайменшому збудженні проявляє грубість, різкість, злобно жартує, часто розпускає плітки, потворно лається.

Ситуація 35.

Світлана Ч., учениця 7 класу. Коли дівчинці було 3 роки, батька скоротили на роботі він нікуди більше не зумів влаштуватися і запив. Згодом він помер, залишивши Світлу і її старшого брата під опікою матері. Мати Свети освіти не має, працює, коли і ким доведеться. В навчальних досягненнях дочки мама не зацікавлена: їй абсолютно байдужі неуспіхи Свети. В бесіді з психологом вона нарікала на обов'язковість дев'ятирічної освіти, інакше вона давно б забрала Світлу на ринок торгувати. В сімейній обстановці мама дуже жорстка, навіть жорстока: у дівчинки вибито два передні зуби після чергових «виховних заходів» мами. Вчителі школи вважають за краще самостійно впливати на дівчинку і мінімізувати втручання мами, оскільки воно завжди носить гранично екстремальний характер (биття, замикання удома з неможливістю відвідин навіть школи).

Не дивлячись на пригнічуюче виховання, Світла надзвичайно активна і незалежна дівчинка. З її слів, вона в цьому світі нікого і ніщо не боїться, окрім матері. На уроках вона спокійно сидіти не в змозі: постійно до когось повертається, коментує те, що відбувається в класі. Може нагрубіяти вчителю. З однокласниками постійно конфліктує.

Ситуація 36.

Учні 8 класу Костя і Діма та шестикласник Андрій Т. великі «друзі». Про їх «дружбу» довго йшли розмови в школі після одного досить примітного епізоду. В шкільній їдальні на початку навчального року було вирішене організувати буфет. Через тиждень торгівлі буфетник зізнався в щоденних нестачах.

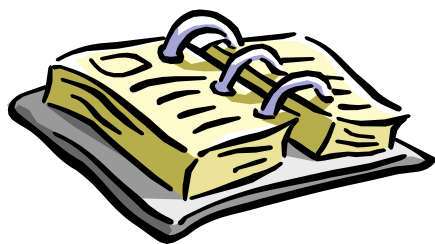
«Друзі» розробили цілу схему: один відволікав буфетника, а двоє інших потихеньку брали булки і зникали. І річ не в тому, що хлопцям дуже хотілося їсти – вони в день «тягнули» до дев'яти булочок і були дуже задоволені своєю відвагою. Коли ситуація з крадіжками з'ясувалася, і винуватці були спіймані на місці злочину, класний керівник восьмикласників погрозив повідомити батьків про негідну поведінку підлітків. «Друзі» знайшли вихід із ситуації – вони «організували втечу» з дому, ретельно підготувавшись: приховали з квартири одного з членів компанії речі, необхідні для довгого життя зовні дому (лижі, подушку і весь вміст холодильника). Батькам написали жалісну записку: «Валентина Михайлівна вам увечері розкаже про булки, і ви будете нас лаяти, тому ми йдемо. Прощайте».

Вони сиділи в міському парку, поїдали запаси і весело уявляли, як батьки хвилюються і розшукують їх. Вся ситуація здавалася їм захоплююче цікавою, і вони бачили себе героями і мучениками одночасно.

Ситуація 37.

Батько 10-річної дитини звернувся до психологічної служби школи з проханням вплинути на бабусю, матір дружини. Унаслідок розлучення батьків судом прийнято рішення про проживання дитини разом з матір'ю. Його претензією було: бабуся, яка допомагає виховувати внучку, неправильно ставиться до неї (занадто багато дозволяє їй тощо), у результаті чого дівчинці, на думку батька, не забезпечуються належні умови виховання.

ХРЕСТОМАТІЙНІ МАТЕРІАЛИ



Александрова Т. А.¹ Дочки-матери. – М.: Знание, 1986. – 80 с. – (Нар. ун-т. Пед. ф-т; № 2). – С. 4, 44-50.

Завдання:

1. Перелічіть особливості підліткового віку, на які вказує автор.
2. Оцініть вказані автором особливості щодо ризику спричинення ними відхилень у поведінці підлітків.

<...Наверное, не найдется родителей, который не сталкивался бы с трудностями воспитания детей. Кто не переживал горьких минут: хочу многое передать ребенку – все, что умею, что понял в жизни, – а он не берет, не принимает. Правильные слова, внушения – все мимо, до отчаяния: он ничего не желает понимать!

Но, может быть, мы сами не стремимся, не стараемся понять его. Мир растущего человека сложен и меняется с каждым его шагом. Нам порой кажется, что мы все досконально внаем о своих детях и воспитываем, как надо. Но вдруг поступок, который застигает врасплох. Никак такого не ожидали! Значит, не взгляделись, проглядели. А вроде бы воспитывали правильно...

В педагогике накоплено немало мудрых истин, но даже они могут оказаться недействительными, если следовать им бездумно, не соотносить с особенностями характера, души ребенка, спецификой его возраста. Каждый ребенок неповторим, и воспитание требует от родителей не только широты знаний, но и постоянного поиска, творчества. А мы нередко, обнаружив в детях того, что нас не устраивает или тревожит, пытаемся немедленно это подавить своей волей и надеемся лишь на нее, уходя от размышлений, от самокритичного отношения к себе, своим действиям.

И педагоги и психологи отмечают такую особенность родителей трудных ребят: они жаждут немедленных результатов перевоспитания, надеются получить от педагогов чудодейственный рецепт, с помощью которого сделают ребенка таким, как хочется. Об этом писал еще А. С. Макаренко: «...Если этот рецепт дать в руки самому заядлому лежебоке, он при помощи рецепта воспитает трудолюбивого человека, если его дать мошеннику, рецепт поможет воспитать честного гражданина, в руках вряля он тоже сделает чудо, и ребенок: вырастет правдивым. Таких чудес не бывает. Никакие рецепты не помогут, если в самой личности воспитателя есть большие недостатки».

Многое полезно сделать сначала начерно, потом набело. Только никак не пригоден такой метод для воспитания: слишком дорого обходятся ошибки, слишком сложно их потом исправлять. Даже, если дети не вызывают тревог, никогда не лишне остановиться, оглянуться, задуматься, какими они растут, и все ли правильно я делаю?...>

<...>

Слово «трудный» определяет не трудности воспитания – хотя и для педагогов, и для родителей подростковый возраст, когда еще не сформировалось мировоззрение, очень ответствен, – а то, что переживает растущий, взрослеющий человек. Сегодняшние родители – в большинстве своем люди грамотные – знают, идет физическое созревание, перестройка всех систем организма. Взрослеет ребенок, умнеет. А душа, чувства – что происходит с ними?

Что, например, переживает девочка при появлении первых месячных? Даже если она подготовлена к ним – ее заранее предупредила обо всем мать, заранее все объяснила,

¹ АЛЕКСАНДРОВА Тамара Алексеевна — журналист, выступает в печати по проблемам семейного воспитания

научила, как себя вести, – это не защищает ее полностью от лавины самых разных чувств. (Как с лавиной справиться?) Ощущение внезапного взросления. Своей особой – женской – роли в этом Мире. Еще вчера она чувствовала себя с мальчишками-сверстниками на равных и готова была драться, услышав от них в свой адрес снисходительное «слабый пол», а сегодня все вдруг встало с ног на голову в ее мировосприятии... Некоторых девочек «заклинивает» на несправедливости природы: и «это» будет повторяться каждый месяц! Сколько же получится дней, выброшенных из жизни?! Ведь в эти дни ты ни о чем и думать не можешь, все время напряжена, все время в страхе, не заметили бы окружающие, что ты нездорова. Ощущение собственной неполноценности поддерживается общим плохим самочувствием – болит голова, не хочется есть, все раздражает, любое замечание кажется обидным, и ответная реакция на него – вспышка, слезы... По данным ученых, чуть ли не 2/3 нервных срывов у девочек происходит в период месячных.

Неведомые прежде переживания обрушиваются на каждого подростка, и он считает их уникальными: такого еще никогда никто не испытывал! Он как бы заново видит мир вокруг себя и, главное, открывает мир в самом себе. Он кажется себе значительным, неповторимым. Вспомним это состояние, вернувшись мысленно в свое отрочество, свою юность. Как легко в это время человека задеть, ранить. Неосторожное слово – укол, обида.

«Ну что ты вертишься перед зеркалом!? Не кинозвезда – успокойся: не в красоте счастье!». Кто из нас, родителей не одергивал подобным образом свое «дитя на подростке», видя в зеркале опасность легкомыслия, пустоты и ветрености? Отчего мы так уверены в своей правоте? Себя в этом возрасте напрочь забыли? А может, ничего не знаем о них и не подозреваем о своем невежестве? Почти у каждого психолога, занимающегося исследованием отрочества и ранней юности, можно найти объяснение столь преувеличенного внимания к внешности. Это мы, взрослые, опытные, понимаем, что не занимает внешность первого места в рождении неких симпатий или чувства любви. А в четырнадцать лет обнаруженный внешний недостаток (действительный или мнимый) играет немалую роль в самооценке. Сколько трагических писем-исповедей приходит в редакции и журналов. «Я некрасива. А если быть совсем искренней, уродина. Ну и пусть! Только обидно, что ничего хорошего и радостного в жизни не будет», – написала пятнадцатилетняя девочка. И нередко редакционные «тети» (сама из их числа) досадуют на таких корреспонденток: «Что же она адреса не сообщила, я бы ее разубедила, я бы ей все объяснила, вот ведь и стихи есть на сей счет...»

Но разве разведаешь беду сразу? Разве убедишь эту девочку одним разговором, что нет основания для тревог? «В переходном возрасте люди чаще, чем когда бы то ни было, становятся жертвами так называемого синдрома дисморфофобии», – читаю в книге И. Кона «Психология юношеского возраста». Переживаются истинные трагедии из-за убежденности в своем внешнем несовершенстве. Если мальчиков тревожит маленький, но их мнению, рост, то девочек – рост слишком высокий, не такая тонкая, как хотелось бы, талия, недостаточно стройные ноги... Они страдают из-за угрей, из-за веснушек... И не столько зеркало «загоняет» в страдания, сколько неосторожное слово ровесников («верста», «антенна», «подсолнух»), брошенное по недомыслию или возрастной душевной глухоте. Как нужны тут родительское внимание и понимание, иногда одно лишь замечание «невзначай»: «Быть высокой – это красиво...», «У тебя обаятельная улыбка...», «Ты хорошо сложена...». А их нередко одергивают: «Отойди от зеркала: ничего хорошего там не увидишь». Некоторые матери считают это педагогичным, чтобы дочь не вообразила о себе бог знает что и не сосредоточилась на мальчиках.

Моя Татьяна Леонидовна тоже внушала Инке: «Посмотри на себя – ты еще ребенок. Милый ребенок с пухлыми румяными щечками...» – думая таким образом продлить ее «счастливое детство» и оградить от «всяких глупостей». А Инка, всеми силами вырываясь из детства, бежала в компанию старших ребят, где могли выпить с ней на равных без причитаний: «Ты совсем еще ребенок...».

Со временем проходит острота трагедий из-за курносых и длинных носов, но не всегда бесследно. Может развиться замкнутость, болезненная застенчивость, пониженный уровень притязаний – всяк сверчок знай свой шесток, – которые осложняют, обедняют жизнь, помешают самовыражению человека, реализации заложенных в нем возможностей. Переходный возраст – поворотный пункт в развитии личности, и родителям надо стараться развить в детях чувство самоуважения, уверенности в себе (разве мало поводов они дают, чтобы их похвалить и подбодрить?), которые помогут безболезненно преодолеть отроческие сложности, разобраться в жизненных ценностях. Но это все возможно лишь при умении видеть в своем ребенке человека, относиться к нему с уважением.

Всякий подросток жаждет признания со стороны взрослых, а мы, не понимая порой, как естественно это чувство взрослости, одергиваем его, возмущаемся необоснованностью претензий: мал еще! Педагоги и психологи отмечают тут и другую крайность: отцы и матери считают, что если четырнадцати-пятнадцатилетний отпрыск перерос их на голову, то с него надо и спрашивать, как со взрослого, – требовать выдержанности, серьезности, обдуманности поступков. То, что прощается мальчикам, – вроде бы это их естественный удел сбегать с уроков, не подчиняться требованиям учителей, курить тайком в туалете, драться, – не прощается девочкам: «Ты уже невеста!» Но внутренняя взрослость «невесты» в зародышевом состоянии, и ей надо помогать и помогать стать взрослой.

В обоих случаях возникают напряженные домашние отношения, конфликты. Из-за непонимания рвутся контакты. А мы, родители, очень нужны в это время детям! Нужны, несмотря на то, что они все чаще ускользают из дому, что им куда интересней с товарищами и подружками, чем с нами...>.

<...> С приятелями можно сбегать на дискотеку; собравшись у кого-нибудь дома, если «предки» ушли в театр, потанцевать, просто поговорить и почерпнуть из этих разговоров, которые взрослым чаще всего кажутся пустой болтовней, массу информации о других, о себе (сравнивая себя с ними), получить ответы на волнующие вопросы пола. Да, в основном в таких компаниях идет половое просвещение, на ужасающем порой уровне, пока взрослые – от академиков до родителей – спорят на теоретическом и практическом уровне, как и кому его вести.

Итак, с приятелями можно «побалдеть», с другом – если он есть – поделиться сокровенным, а вот когда трудно, лучше броситься к маме. Почему же не всегда бросаются? И больше того, сопротивляются извечной родительской готовности помочь, защитить, оградить? Тут, вероятно, один ответ: нет взаимопонимания, нет контакта. Как легко он рвется в это время! Родители не замечают бурных перемен в дочери (или сыне), подходят к ней с вчерашними мерками – по-прежнему диктуют или, наоборот, заласкивают, не дают шага ступить самостоятельно. А у взрослеющего человека эти методы воспитания, естественно, вызывают протест. Иногда мать и отец перемены в ребенке видят, но неспособны их себе объяснить оттого, что не пытаются, оттого, что не хватает знаний, и им кажется, что вымахавший отпрыск просто «испортился» и надо «принимать крутые меры».

<...> Может быть, лучше всего помогли бы тут родительская сдержанность и терпимость. Но вспышка встречается еще большей вспышкой, гневом, и в доме уже ад. Мы уверены, что создал его наш отрок, подросток. Он во всем виноват, он не хочет нас понять! А всегда ли мы сами хотим и стремимся понять его? ‘

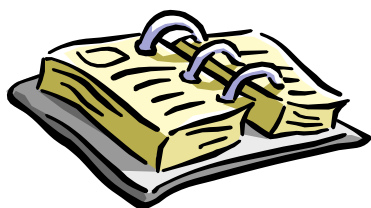
Он всеми силами старается отстоять свою самостоятельность, независимость и может в любое время попасть под чужое влияние, наверное, оттого, что тяга изведать неизведанное сильнее наших стоп-сигналов... Сколько их, типичных примет, противоречивых свойств переходного возраста! Но среднестатистического подростка не существует, предупреждают нас психологи. У всех отрочество и юность протекают по-разному. Вовсе необязательны взрывы, срывы, неожиданные поступки.

<...> «...Не совсем правы те родители, которые утверждают, ребенок вдруг превратился из хорошего в плохого. Нет, все уродливое и нежелательно

гипертрофированное, что возникла в характере подростка, было заложено в предыдущие годы и явилось результатом неправильной организации семьи, дефектов воспитания, неправильного поведения взрослых членом семьи, незнания и непонимания ими физического и психического развития ребенка и подростка», – объясняет доктор медицинских наук Е.С. Иванов.

«Причины, в силу которых ребенок становится трудным, неуспевающим, отстающим, в подавляющем большинстве случаев кроются в воспитании, в условиях, окружающих ребенка в годы раннего детства», – говорил об этом «вдруг» В.А. Сухомлинский.

В отрочестве и ранней юности издержки воспитания как бы накладываются на возрастные сложности и проявляются в не терпимых, крайних формах. За словами «трудный подросток» – человек, требующий перевоспитания, коррекции личности. Он на пороге взрослой жизни и совсем не готов к ней. Поступки во зло себе, во зло другим. Поэтому и вызывает он особое общественное беспокойство...».



Александрова Т.А. Дочки-матери. – М.: Знание, 1986. – 80 с. – (Нар. ун-т. Пед. ф-т; № 2). – С. 12-23, 26-27, 34-41.

Завдання:

1. *Встановіть причини, які зробили Інку правопорушницею?*
2. *Які проблеми існують у її сім'ї, що зумовили педагогічну занедбаність дівчинки?*
3. *Дайте соціально-педагогічну характеристику Інки.*

Про Інку в спепрофтехучилищі

«...– Собираемся ли выводить Инку? – Старший воспитатель Валентина Николаевна удивленно повторяет мой вопрос. – Она же через месяц снова попадет к нам. Тут основательная запущенность. Тяжелый случай...»

Листаю «Дневник наблюдений», который ведут воспитатели, делая записи после дежурств. Сколько девочек в группе, столько глав в дневнике – каждой свои страницы. Нахожу Ину Банникову.

«У разных лиц брала под расписку большие суммы денег», обещая купить, «достать» дефицитные товары. По заявлениям пострадавших народный суд Н-го района дважды рассматривал дело подростка Банниковой. Обязал родителей выплатить деньги».

«...Расспрашивала о семье, о доме. Спросила, почему считает своих родителей добрыми, как проявляется доброта, ответила: «Они стараются исполнить все мои желания. Любят принимать гостей, никогда не скупаются».

«...Был разговор с Иной о деньгах. По ее представлениям» каждый зарабатывает столько, что может ни в чем себе не отказывать. Спросила, на что она тратила те немалые суммы, которые брала в «долг». Ответила, что все расходилось по мелочам, незаметно, тратили деньги всей компанией. На суде об этом не сказала» считает, что нехорошо впутывать в свои дела других и подводить товарищей. «Благородство» за родительский счет ее не смущает».

«Ей нравится быть первой. Любит, когда ее хвалят».

«...Сегодня непривычно тихая. Почти ни с кем не заговаривает, и к ней мало кто обращается. Незаметно старалась расспросить о ней девочек. Выяснила, что Банникова хочет командовать. Это им не нравится. Кто-то сказал: «Слишком много хвалится».

«...Жаловалась на головную боль, кашляла. Врач никаких признаков простуды не отметил. Видимо, хотела попасть в изолятор, уйти от натянутых отношений в группе».

«...Слишком легко говорит, что во всем раскаивается, что все поняла. Не ощущается за этим ни внутренней работы, ни элементарного стыда...»...»

З розмови з класним керівником

<...>Я объяснила, кто я и зачем здесь, и Олег Павлович с облегчением, как мне показалось, откинулся на спинку стула, словно ждал неприятных новостей и не услышал их.

— Так ведь Банникова Ина, которая вас интересуется, давно поступила в полиграфическое ПТУ.

— В торговое, вы хотите сказать?

— Вас неверно информировали. Я сам готовил после восьмого сведения для роно обо всех ребятах, которые ушли из школы.

Я не стала спорить, какая разница, в каком ПТУ не училась Инка – в полиграфическом или торговом, я только сказала, где она сейчас. <...>

— История, – произнес Олег Павлович после молчания, – история... Что же за номер она выкинула?

Я рассказала и добавила, что вот и пытаюсь понять, как такое могло случиться, как случается?

— Хотите услышать повесть о трудной девочке с педагогическими загадками и психологическими коллизиями? Я вам ее не расскажу. Банникова была обыкновенной ученицей. Я бы даже сказал, лучше многих. Послушная, покладистая, дисциплинированная. Особых хлопот никто из учителей с ней не знал. Правда, в восьмом, да, именно в восьмом, она много пропускала, но всегда были справки или записки от матери.

— А чем Ина увлекалась?

— Чем? Этого я, пожалуй, не скажу. Чем же? Чем? Не знаю.<...>

<...> – Знаете, вот сейчас думаю, почему меня ни разу не спросили, говорю ли я с ребятами один на один и о чем говорю. Доверяют ли они мне? Откровенны ли со мной? А у Банниковой, кстати, я как раз собирался побывать. Да, да, собирался, но что-то помешало. Это было весной, в восьмом классе. Ко мне как раз девушка из милиции приходила, инспектор, Марина Ивановна, кажется, или Марина Николаевна. Очень уж молоденькая, несерьезная с виду. У меня десятиклассницы солиднее выглядят. Она рассказала, что вечером Ина попала в милицию. Драка какая-то, какое-то кафе. Я и представить не мог, Банникова – и вдруг потягивает коктейль в кафе. Если б кто другой... Я и инспектору сказал, что это путаница какая-то. Может, совсем другая девочка Банниковой назвалась. Но с Иной поговорил, она все честно выложила: захотелось посмотреть, как танцуют, музыку послушать. Обещала, что после десяти вечера из дому больше никогда не выйдет. Да, и инспектору, помню, показалось, что это все случайно.

— Как к Ине в классе ребята относились?

— Нормально вроде бы. Правда, однажды она после болезни справку мне отдавала, а все засмеялись, и кто-то крикнул: «Прочтите вслух, Олег Павлович! Узнаем, как по-латыни «воспаление хитрости». Я, естественно, не придавал этому значения. Они же все учатся острить.

— С кем-нибудь из класса она дружил.

— Со Светой. Со Светой Фокиной, которая вас ко мне привела...>.

З розмови з однокласниками Інки

<...> Мы остались со Светой в кабинете литературы. Ребята после урока стремглав вспорхнули, как воробьи с асфальта; долговязые, а все еще воробьи, и Света уже вслед, вдогонку кричала: «Не забудьте, в три! А то Олегу попадет!»

На стене в застекленной раме Чехов. Под ним – синим по белому: «В человеке должно быть все прекрасно...» А взгляд его сквозь портретное стекло, сквозь пенсне – грустный, утомленный, будто устал повторять: «В человеке, должно быть все...»

—Нельзя сказать, что я с Инкой дружила. – Света смотрит на меня с некоторым сожалением: внизка ли буду вам полезна. – Мы просто живем в одном подъезде.

— А правда, что Банникова в тюрьме? Я и не заметила, что Морозов тоже здесь. Сидит на последнем столе, подавшись в нашу сторону, приставив щитком ладонь к уху: не скрываю – подслушиваю. Улыбка – нагловатость под обаяние: разве нельзя мне этого

простить? «Я такой» я непосредственный. И вопрос прозвучал непосредственно. Все равно как про пирожки в буфете спросил: правда, что они сегодня с повидлом?

— Не в тюрьме, — отвечаю. — А если бы в тюрьме, вам не было бы ее жаль?

— Жаль? Ах, да, забыл, я же по ночам из-за нее плачу, плачу...

— Леша, шел бы ты домой, — с досадой оборвала его Света....>

<...> Мы отвернулись. Мне показалось, в Свете что-то произошло. Может, стало неловко передо мной из-за Морозова, но она заговорила об Инке без прежней отстраненности.

— Касса до шестого мы были не разлей вода. Зимой на санках вместе катались. Видели, какой у нас тут парк? Дубовый. Еще от старинной усадьбы остался, а в парке откос к реке. Мы там до ночи пропадали, пока родители домой не загонят. А потом мне стало некогда. Я в музыкальной школе училась, читать начала. Вдруг спохватилась: столько интересного, а я еще ничего не знаю — ни Джека Лондона, ни Цветаеву... А Инка все на улицу меня тянула. Придет, посидит-посидит, видит, мне не до нее, уходит. С ней не о чем было поговорить. Она как будто бы не выросла. Могла, мне кажется, всерьез в куличики играть.

Я вспомнила, что Инка, когда брала деньги, давала расписки на приходно-расходных сберкассовых ордерах. Тоже игра? Ничего себе игрушечки! Ничего себе «куличики»!

— Я поняла, что Инку в классе недолюбливали.

— Нельзя сказать, что ее не любили, но и не скажешь, что любили. От нее отмахнулись, как от мухи. Почему. Потому, что надоела. Приходит, например, однажды с забинтованной головой и рассказывает, как ехала в такси и как таксист врезался в самосвал. И если бы она, Инка, не открыла дверцу и не выбросилась бы из машины, то погибла бы вместе с водителем. Все ахают, сочувствуют, не больно ли ей. Ерунда, говорит, вот только на голове пять швов. Вечером заходит ко мне, зовет гулять, уже разбинтована — и никаких следов страшной аварии. Или вдруг сообщает, что родители уехали работать в Венгрию на три года. Из школы возвращаюсь — навстречу ее мама. То в Канаду она родителей пошлет, то в Турцию и начинает рассказывать, какой ее отец редкостный специалист по строительству дорог, а у бедных турок такое бездорожье! Но ее отец никогда дорог не строил. Наши отцы сейчас вместе работают, на одном заводе.

— Инна говорила об этом. Банников, кажется, начальник цеха?

Света опускает глаза, и румянец вспыхивает на щеках, словно я ее в чем-то уличила.

— Это мой отец начальник цеха. Я слышала от него, что Банников хороший слесарь и вообще неплохой человек.

— Ина переживала, когда ее вранье открывалось?

— Не замечала. Однажды она начала сообщать девочкам по секрету, что Леша, ну вот, Морозов, пишет ей письма.

— Писал, не отпираюсь, — подал реплику Морозов. — И у самой Банниковой спрашивал: про что же я тебе пишу? Про любовь, что ли? Она хоть бы хны, уставилась на меня; «Разве, говорит, это не ты писал. А почерк твой и подписано «А. М.»

— Вы не пробовали с ней говорить...

— Так это же в детском саду объясняют, что врать нехорошо, — Морозов перебрался к нам поближе.

— Не объяснять, понять, отчего она врет.

— Врет и врет, не влезешь же в ее мозги. Может, вы решили, что мы Макаренки? — Он стоял в проходе, облокотившись на два стола, слишком низких для него, как вопросительный знак, и лицедейской улыбкой приглашал меня засвидетельствовать крайнюю степень своей недоразвитости: что с нас, дурачков, взять? Нам бы чего-нибудь поэлементарней.

— Леш, не кривляйся, с тобой же серьезно говорят.

Затих, присел на краешек с гула, ладно, давайте серьезно.

Может, Инка врала, чтобы их заинтересовать, пробить их равнодушие к себе? И привыкла к стихии лжи, как к способу существования. А может, и не так все. Действительно, «не влезешь в ее мозги». Но не от одиночества ли кинулась она к компании на стороне? И неужели ребята не слышали о ее новой жизни, не знали? В классе же ничего никогда не скроешь.

– Какое-то шу-шу-шу было, – вспоминает Морозов, – Банникова, милиция. Но милиционер в класс не приходил. А учителя нас в ЧП не посвящают. Из педагогических соображений.

Света сникла, видно, разговор начинал ее тяготить...

– Один раз, уже после восьмого класса, я во дворе Инку встретила. В материнском плаще, завернулась в него, как в одеяло, скукожилась. Лицо опухшее, под глазом синяк. Несчастливая такая. Я бросилась к ней: «Что у тебя случилось». А она весело улыбается: «Ничего, мелочи жизни. Мама одежду мою закрыла в шкафу, чтобы я сидела дома, и вот пришлось облачиться». И тут же стала звать меня в какую-то прекрасную компанию и обещала познакомить со своим прекрасным парнем. Я ответила, что вечером занята, и пошла. <...>

Из разговора с инспектором

<... > – А куда Инка все-таки поступила – в полиграфическое училище или в торговое?

— Это вам в школе про полиграфическое сказали? Ну да, школа ведь должна отчитаться, куда поступили ее ученики. Август, помню, уже к концу близился, а Инка все еще болталась между небом и землей. Тут-то школа забеспокоилась, завуч выяснил, что в полиграфучилище есть места, разыскали мать, Татьяну Леонидовну, та заставила Инку написать заявление и вместе с ней отнесла документы. Но она ни на одном занятии не была. Вдруг заявила, что будет учиться только в торговом – мечта жизни! Бросилась я ее устраивав школу-магазин, уговорила директора. Но нужна была медицинская справка. Инка поклялась, что завтра же пойдет в поликлинику, но ни завтра, ни послезавтра... Мать пыталась отвести. Только из дому – Инка тотчас исчезнет. Факир! Пришлось мне ее сопровождать. Боялась она, что на медосмотре откроются некоторые ее тайны, но до меня это не сразу дошло. Вышли они с матерью от врача, сели мы втроем на скамейку около поликлиники, а Татьяна Леонидовна все успокоиться не может. «Я думала, ты еще маленькая. Уверена была, что ты еще девочка! Кто он? Отвечай немедленно». Но Инка же будто домру из рук не выпускает. Сразу полился сказ о благородном умном человеке, который учится в НИИ и чет на ней жениться, как только ей исполнится восемнадцать. Темная, говорю ты, Инка, в НИИ не учатся – работают. Но ее не собьешь. Она меня до отчаяния доводила. Я своему начальству Лидии Степановне всю жилетку слезами облила. Но она по опыту знает, с девчонками в сто раз труднее, чем с мальчишками. Иногда какой-нибудь так пары выпускает, что кажется, не приблизишься. Но если он тебе кивнул на слово, значит, принял его, а с девчонками бесконечная игра в испорченный телефон. Звоню Инке: «Была на за занятиях?» «Была, – голос радостный. – Так интересно! Жду дождусь завтрашнего дня!». А назавтра исчезает. Ни в училище ее нет, ни дома. Потом эти аферы с деньгами начались. Потрясена была: девочка с ангельским личиком – аферистка! Лидия Степановна меня обсмеяла: «Чему тебя только учили в твоём юридическом? Аферистки все с такими личикам! Они же должны быть обаятельными».

— А об Инкиной компании вы что-нибудь знаете? Катя, Слава, Витя, Толик... Инка говорила, что они все где-то учатся.

– Они, наверное, сначала так ей и представились: студент, студентка. Я заметила, для подобных компаний это так же важно, такие же знаки, как фирменные штаны. Знаки нашего просвещенного века. Но потом она, думаю, поняла, кто есть кто, да и в милиции тогда, после драки, все выяснилось. Приятели ее не из нашего района, из соседнего, как раз по нашей улице, – Марина Николаевна кивнула на окно, – граница. Но я была там, в десятом отделении, разговаривала с инспектором, с участковым. Катя вернулась из спецПТУ, ей

девятнадцать. Нет, пожалуй, уже все двадцать. Без конца меняет работу, участковый без конца куда-нибудь ее устраивает, нигде долго не держится: прогуливает, скандалит. Слава и Витя с машиностроительного завода, один, кажется, токарь, другой – чертежник. Возможно, спекулировали дисками, но это не установлено, не пойманы.

– А Толик?

— Про Толика ничего не знаю. После драки не всех привели, кто-то сбежал. Один раз видела Инку с высоким парнем, под супермена работает: весь, как говорят, за двести рэ. Но я не успела приблизиться, как он ретировался. «Кто это?» – спрашиваю Инку. Загадочно улыбнулась: «Знакомый». Может, это его она наделила благородством и устроила в НИИ? Не знаю.

— Отчего же родители никак не могли ее остановить? Мягкие, безвольные? В семье у них действительно все нормально?

— Впечатление именно такое. Все везде вроде бы нормально. И выходит, что Инку пришельцы подменили.

— Может, мать обезволила ее своей волей?

— Родители часто – ведь почти у всех один ребенок – стараются за детей жизнь заново прожить.

Батьки Инки

<...> Мать и отец, – услышала я рядом с собой после фамилии Банникова.

Как я сразу не узнала в маленькой, крепко сбитой женщине Инкину маму? Они похожи. Те же глаза, та же детскость в лице, делающая Татьяну Леонидовну женщиной без возраста. Наверное, ей и тридцати не дашь, когда она в хорошем настроении, и к сорока накинешь, когда в плохом. Вот только не уловить в ее лице Инкиной готовности сделать то, чего от нее ждут. В материнском облике независимость и решительность.

Рядом с ней муж. Какой? Пожалуй, никакой. Я отвернулась, неловко было разглядывать, и тотчас забыла его лицо...>

Догляд за Инкою в сім'ї

<...> Она всегда заботилась об Инкином здоровье. Вставала чуть свет, чтобы сделать горячий завтрак и обед из трех блюд, и все оставляла в кастрюльках на плите – Инке только газ зажечь. Иногда мать сама днем прибегала, чтобы всем проследить. А летом она увозила Инку на юг, считая, что в пионерские лагеря только мачехи детей подкидывают. Разве там условия? Они снимали комнату в Евпатории и жили у моря месяца два. Мать всегда договаривалась на работе об отпуске за свой счет, и ей шли навстречу, зная, что ребенка Инку надо вывозить, оздоравливать. Хотя никаких болезней, сколько Инка себя помнит, у нее не было. Только краснуха и ветрянка в детстве, и все, пожалуй. Но мама считала: отдых есть отдых, нечего жаться и экономить копейки.

За ними обычно приезжал отец на машине, и они ехали из Евпатории к бабушке Паше под Белгород. Там еще неделю жили. У бабы Паши сад, огород. Варили варенье, консервировали огурчики с помидорчиками. Набивали машину ящиками, банками, на заднем сиденье лишь место для Инки оставалось, а баба Паша и дед Леня все несли и несли то коробку с грушами, то бидончик с медом: «Берите, берите, нам-то вдвоем много ли надо?». Инка еще и еще рассказывает про доброту бабушки и дедушки и все лишь словно для того, чтобы, удивить меня, последней фразой: «Нам они совсем неродные. Они маму в войну подобрали. У них еще родной сын есть – дядя Петя»...>

Опис Инкою свого дому

<...> Квартира у них небольшая, но очень удобная, в хорошем кооперативном доме. Чувствую, Инка не выпустит меня, и мне придется посетить не очень большую, но удобную квартиру. Так и есть, я уже в прихожей. Мебель тут импортная, подставка для зонтиков, зеркало круглое – «и ты в нем вся, с головы до пят». Справа большая комната с гарнитуром «Коперник». «Разве не знаете? Под средние века». И Инка засыпает меня массой средневековых подробностей. Матовое дерево, толстые стекла, медные, переплеты. А диван

– тонешь! А кресла – тонешь! И тут Инка, может, почувствовав, что дом у нее получился похожим на выставку-продажу в мебельном магазине, не живым получился, срочно утопила в одном из кресел папу с томом поэтов Древнего Востока из собрания «Всемирной литературы». Оживив таким образом интерьер большой комнаты она повела меня дальше, в свою, маленькую, где стол блестит то ли финским, то ли румынским блеском, тахта под шотландским пледом, где Инка любит валяться с книжкой. Прекрасно!...>

<...> Если бы не познакомились раньше, я бы решила, что перепутала адрес и попала в квартиру не тех Банниковых. Вешая пальто на металлический крючок, я вдруг вспомнила, что во время «экскурсии» с Инкой по «небольшой, но удобной кооперативной квартире» здесь в прихожей была вовсе не простенькая хозмаговская вешалка, а стояло нечто иноземное и элегантное. В маленькой комнате, куда предложила заглянуть хозяйка («Пожалуйста, смотрите, как живем»), – я тоже не нашла ни любимой Инкиной тахты, ни стеллажа с книгами, и в большой ничто не напоминало о средних веках и о любви семьи к книгам. Нет книг и нет. Разве лучше, когда они стоят напоказ непролистанные, непрочитанные. На непрочитанных – удивительно – печать заточения. Теснятся узники на полках, кого только не увидишь среди них – Пруста, Томаса Манна, Блока, прибавляя довольства хозяину: достал, добыл. Кто-то решит: как он образован! Кто-то отметит: имеет доступ...>.

Виховання Інки в сім'ї

<...>Она присела на краешек кресла, разгладила юбку на коленях. Мне показалось, что она о чем-то сожалеет и не позволяет себе сожалеть. Бросила ложечки на блюдечки, выпорхнула на кухню, вернулась с дымящимся кофе, с вазочкой, наполненной упругим гоголем-моголем.

— Кофеек с гогольком – нет ничего вкуснее. Никогда не пили? – И снисходительный взгляд на меня: – Я-то думала, что журналист такой человек, который все на свете ел, пил, видел.

— До вызова в милицию, – напоминаю, зачем пришла, – вас ничего в Инке не тревожило?

— Ничего. Иногда, правда, школу прогуливала. Но себя-то вспомните, разве вам никогда не хотелось прогулять?

— Но, может быть, ей в школе было плохо? С ребятами конфликтовала...

— Инка конфликтовала? Она же мягкая и покладистая, в отца. Вот только со Светой у нее, кажется, что-то произошло. Однажды вижу – ревет. Пытаю: что случилось? «Света не хочет больше со мной дружить». Осторожно расспрашиваю: может, она тебе завидует? С девчонками такое случается. У Инки все, чего ни пожелает, а Света одета, как сирота. И вдруг моя Инка в истерику: «Не лезь! Ты ничего не понимаешь!» Такое она не часто себе позволяла: я очень строгая мать. Инка каждый день должна была пыль стереть, что по мелочи себе постирать. А как же? Всем ее научила. Вот в приемнике на родительской конференции слышала, одному ребенку – не уделяли внимания, другим не занимались, у третьего родители алкоголики. Мы, слава богу, не алкоголики, и об Инке всегда заботились. Я ее почти каждое воскресенье в театр водила, на лучшие спектакли. И всегда внушала: главное – не тряпки. Жить надо содержательно, развиваться надо. Я сама, например, все время читаю. Кроссворды отгадываю. Не увлекаетесь? Напрасно. Могу вам экзамен по знакам зодиака устроить, и вы, уверяю, сядете в калошу. А вам-то эрудиция нужна, – Татьяна Леонидовна оборвала себя на полуслове, словно спохватившись: – А что Инка, говорила про нас, про семью?

Вспомнила про Инкину любовь к мистификациям?

– Рассказывала о бабе Паше, – отвечаю. – Еще рассказывала, как вы увлечены своей работой в конструкторском бюро.

– Почему ей так хочется видеть меня конструктором? – взметнулась Татьяна Леонидовна. – Была я им, была! Представьте себе. А в данный момент – парикмахер. Вас это

должно бы заинтересовать: из интеллигенции – в сферу обслуживания. – Она форсировала последние слова, и я услышала Инку: «Нас здесь изучают», обращавшую внимание на свою значительность.

— Разочаровались в профессии?

— По-газетному спрашиваете. Что значит разочаровалась? Разочаровываются бездельники. А я работать люблю. Я даже каменщицей на стройке была.

И Татьяна Леонидовна, подливая мне кофе и запуская е него гоголиный-моголиный айсберг, рассказывает, как «по молодости, по дурусти» мечтала жить в большом городе, как из-под Белгорода, из маленького поселка приехала сюда, на стройку, по оргнабору, как встретила Колю, будущего мужа, Инкиного отца. Он тоже на стройке работал шофером. Молчун молчуном, но ей это даже нравилось: «Я сама в конце концов могу говорить за двоих». Привел он ее однажды к своим родителям знакомиться. И тут впервые в жизни она оробела. Впервые попала в такой дом. Пианино – никогда раньше вблизи не видела, стеклянные горки со сверкающим хрусталем – тоже никогда не видела и понятия не имела, зачем этот хрусталь. (Это сейчас вроде бы неприлично без хрусталя, вроде бы ты полураздет.) Колина мама – с высокой прической, с маникюром, обходительный отец. В тот же вечер будущая свекровь развила перед оробевшей девушкой программу. Стройка – это романтично, но ее надо оставить – не женское дело, неженственное. Да и Коля переходит из стройуправления в мебельторг, все-таки не щепенку возить. Ему надо готовиться в вечерний институт. Она сама – бухгалтер и всегда мечтала, чтобы сын тоже был человеком интеллигентного труда. Да и ей, Тане, не стоит от него отставать. Работать пока лучше всего в парикмахерской. Какие салоны открывают, какие девочки, в них, какие халатики на них! Какие очереди к ним! Таня было засомневалась, не потеряет ли в зароботке, но Колина мама улыбнулась уже по-родственному: поможем.

— Инка, как сыр в масле каталась.– Сага Татьяны Леонидовны дошла своим чередом до Инки. – Мы уж все старались в нее впихнуть. Икорка в холодильнике не переводилась, даже засыхала, рыбка – самая разная, самая лучшая. Свекор, пока жив был, продовольственной базой заведовал. Только, пожалуйста, не откладывайте ничего в голове, – вежливо заметила мне Татьяна Леонидовна, – не воровал. Честнейший человек. Правда, слишком добрый, в просьбах не умел отказывать. Если же в ответ презенты – куда от них денешься?

— А мы сами за все наличными платили, за все. Инке до детсада няньку держала. Восемьдесят рубликов. Но деньги были, а я не скупая. Да вы угощайтесь, угощайтесь, конфетки пробуйте. Свекор со свекровью нам помогали, и мои старики всего на зиму наготовят – подспорье. Машину вскоре купили, на квартиру начали откладывать. Обе зарплаты ведь оставались. Коля с работы вернется, пятнадцать – двадцать рублей мне принесет. Он – вежливый, попросят помочь, поднять, поднести – не откажет, а за это люди платят. И у меня к концу смены – я хороший мастер – столько же собиралось. Небось думаете: вот по простоте душевной открылась! Во-первых, вам надо понять, как я жила, как мы жили, а во-вторых, я этих денег не стыжусь. Ни к кому в карман не залезала, ни к клиенту, ни к государству. Я любому экономисту докажу, что эти деньги – за труд. А у нас пока социализм. Я не ошиблась? Это сейчас в салонах немного поутихло, а во времена гаврошей, сессонов в зал войдешь, клиентки тебе навстречу – толпа уже! – как к королеве, только что ручки не целуют. У вас-то есть свой мастер? – Татьяна Леонидовна смотрит на меня Инкиными синими внимательными глазами. Только Инка хотела понять, чего я от нее жду, а Татьяна Леонидовна, чего хотят от нее скрыть. И я уточняю про себя ее вопрос: «Вы-то, небось, тоже бывали в такой толпе?».

— Цветы, конфеты, билеты в театр – все несут. Путевки в дом отдыха – тоже не проблема. А ко мне вообще отношение особое: я в институте училась. Вместе с Николаем поступила. Он бросил, а я вот дотянула. Он не то чтобы ленивый, но вот книг не читает. Инка в него. Долблю, долблю: «Сейчас нельзя быть темной»... Но даже мой пример не действует. Я вот когда в КБ пришла работать, тамошние дамы ко мне сначала свысока: что,

мол, взять с парикмахерши? Прислушалась и разговорам – все о каком-то романе в «Иностранке» говорят. Ну я тоже достала журнал, прочла. При случае слово вставила, они и рты от удивления открыли. Чувствую, уже интерес ко мне. Я и сказала им искренне, что роман занудный и заумный. Не может он никому нравиться. Что тут началось! Но некоторые, кто раньше помалкивал, оказались на моей стороне. Когда-то думала, интеллигентная среда – особый мир, интересный, тонкий. Да я половине в своем КБ могла сто очков вперед дать, и они это за мной признали. А эти самые интеллектуалы – один фасон. Фильм посмотрят какой, и чем больше зрителей уходит из зала, тем больше они ахали. Может, не права? Единственно, что... Вот, например, на курорте. Скажешь кому при знакомстве – «парикмахер», так к тебе сразу без долгих подходов, не провести ли нам вечерок вместе? А назовешься инженером, так три дня будут фигуры вокруг тебя выделывать, и только уж потом – ресторанчик. Да вы не думайте, не гуляла, ради ребенка на море ездила. Так что интеллигентную прослойку постигла. – И Татьяна Леонидовна посмотрела на меня, словно пальчиком погрозила, вроде бы игриво – знаем мы вас, после вас пропал самовар у нас – и в то же время серьезно, словно предупреждая: не воображайте, не изображайте ничего из себя и не вздумайте читать мне морали, я сама все шуточки наперед знаю.

— КБ вспомню, – тема продолжается, – все бегут с троллейбуса к проходной. Мои интеллектуалочки – в магазинных пальтишках, а я в ондатровой шубке, мужчины мне двери открывают. Останься я, еще доказала бы всем и по службе бы продвинулась. Да только мне стало не до игр в перегонки.

— Из-за Инки?

— Нет, другое, еще раньше...

И Татьяна Леонидовна рассказывает, как летом они уехали с Инкой отдыхать, а все имеющиеся деньги – «все с книжки сияла» – мужу оставила. Надо было квартиру «почеловечески» обставить, а ему как раз два гарнитура обещали. Отдыхает, предвкушает, возвращается – ни мебели, ни денег. Все в карты проиграл. И не остановился, побежал по соседям, по знакомым, назанимал порядком и все туда же. Как наваждение. Нормальный человек – не пил, не курил и карт-то никогда прежде в руки не брал, и вдруг такая страсть. На работу перестал ходить, уволили его...

– Возможно ли такое пережить? Черт с ними, с деньгами! Я его даже ругать не стала, он и так был виноватый, жалкий. Но легко ли мне было? Кто бы еще это вынес?

И вдруг увидела Татьяну Леонидовну на почте, под фикусом, где она спряталась от людей, свою беду спрятала, слезы, и писала письмо Инке – «всхлипну, затихну, снова всхлипну». Мне стало жаль ее, хотя Татьяна Леонидовна, сидевшая перед мной, не плакала, напротив, у нее было даже какое-то наступательное выражение лица. Но, может, оттого, что здесь не было фикуса с листьями-ширмочками? А легко ли в самом деле пережить такое несчастье с близким человеком, как болезнь, хуже болезни...

Но я не успеваю выразить вслух своей банальной мысли, потому что мысль Татьяны Леонидовны стремительным ручейком несется дальше и поворачивает совсем не в ту сторону.

– Представьте, деньги, деньги – и ничего. Скажи кому-нибудь, что я без денег и в долгах, никто бы не поверил. Господи, да вы не спешите делать выводов. Я вовсе не алчная. Но ведь все менять, привычки менять. Шубку – по боку, колечки – туда же. Вернулась в парикмахерскую. На работе устанешь – в такси не впорхнешь, каждую копейку считаешь. Татьяна Леонидовна рассказывает, как она на всем сэкономила, какую самоотверженность проявляла, отказывая себе то в одном, то в другом, рассказывает так вдохновенно, будто ее жизнь в это время наконец-то озарилась высокой идеей. И я думаю, слушая, может, сам бог послал ей эти испытания? Стояли бы сейчас в квартире гарнитуры и новенький «Розенлев», его она тоже хотела иметь, был бы набит «икоркой» и «рыбкой» – о чем бы дальше мечтать? Может, и муж, Инкин отец, почувствовал этот надвигающийся тупик, тоску? И – была не была!

— А как же Инка, – напоминаю, зачем пришла сюда, – как она все это пережила?

— Ей-то что? Она ни о чем не узнала. Мы это скрыли. Сказали, что отец поменял работу и что мне в парикмахерской интересней. Уж поверьте, интересней. Правда, я не жалею, что институт окончила. Хотя и при моих способностях сушить мозги по вечерам и выходным было тяжело. Но что ни говорите, диплом – уверенность.... Почему вы вдруг спрашиваете, люблю ли мужа?

Вдруг? Не вдруг. Я все про то же – про Инку, про ее родной дом, в котором что-то крутится, вертится, что-то подсчитывается, прикидывается. Какой-то эрзац деятельности, эрзац жизни.

– Если честно, перед замужеством голову от любви не теряла. Коля мне нравился. И очень нравились его родители. Со стороны наш брак мог показаться неравным. Он из такой семьи, а я поселковая девчонка. А потом как бы все наоборот. Мне иногда кто-нибудь да скажет: «Я думала, у тебя муж совсем не такой», намекая, что невидный, несолидный. Эти разговоры пресекала, говорила всегда, что он хороший человек. А после этой истории... И злилась на него, и жалела. Инке внушала: у нас хорошая семья, лучше, чем у многих. Вы это выпрашиваете, чтобы с Инкой соединить? Я же читаю педагогические статьи. Только ничего тут не соединишь. Хотя, если натянуть: отец – мот, мать – мотовка.

Я и не пытаюсь «натянуть». Я думаю, как понять Инке, что жалка она в своих убогих фантазиях, если темы их напеты уверенным материнским голосом: «Жить надо содержательно», а «содержание» подкрепляют непременно «икоркой» и «рыбкой». И не на ворованные деньги, не на чужие! Но на свои ли? Инка вот тоже не воровала. Легко брала. На время. С гарантией.

– Думаете, если я держусь, то не казнюсь? У вас есть дети? Значит, поймете. Ночью проснусь – сердце сожмет, ни вдохнуть, ни выдохнуть. Я, конечно, я одна во всем виновата. Все кормила ее, как идиотка пичкала...

Я боялась шевельнуться, боялась помешать Татьяне Леонидовне: сейчас, наконец, выплеснется не боевое – боевое.

– Сама в детстве одну картошку видела. Так пусть, думаю, ест за себя, за меня. И не заметила, как она выросла. В душе, небось, столько всего шевелилось. По себе знаю, помню себя в пятнадцать-шестнадцать лет, а Инку все за маленькую держала. Даже не осенило, что ее уже мальчишки влекут. Тут еще эта преподобная Катя появилась. Она и побежала за ней, возомнив, что уже совсем взрослая. А раз взрослая – так деньгами распорядится! Что от них осталось? Ветер в поле. Дурочка, накупила бы себе тряпок. А так, за что плачу? За воздух!

Я уже привыкла, что после ноты взволнованной в Татьяне Леонидовне звучит нота спокойная. Она настраивает себя, как дирижер оркестр, и сильный ее рассудок заглушает нестройные мелодии. И вот она уже говорит, что все еще образуется. Потому что она как мать смогла совершить мужественный поступок. Другая бы родительница все покрывала бы и умоляла бы комиссию не отправлять дочку на перевоспитание, а она сразу сказала: помогите, давайте общими усилиями. Вот вернется Инка... Они уже во время свидания в приемнике планировали ее будущую жизнь. После училища она будет работать на швейной фабрике, стараться, чтобы быть на хорошем счету, а все заработанные деньги в дом, и вся семья будет решать, что купить в первую очередь. Должна же она почувствовать, понять, что на жизнь надо зарабатывать.

— Вот и хорошо, пусть она сама, без вашей помощи, – опять я пытаюсь влезть в быстрый ручеек, и опять меня вышвыривают на берег: не попала на стремнину.

— Это кто же сам себя в наше время обеспечивает? Квартиру – родители давай. Все остальное – с них. Я вот хоть и в затруднениях сейчас, а Инке дюжину пододеяльников купила. Впрок. Посылку недавно хорошую отправила. Жалко ее. Вторую собираю, балычка две баночки достала.

Мне уже закричать хотелось: не нужен Инке балычок, с чем она вернется, к чему – об этом бы подумать!

– Будущее Инкино обеспечено, – Татьяну Леонидовну ни собьешь.– Родители мои мне дом отписали. А они ведь не вечны, как это ни жаль. Дом продам: не дача, не наездишься туда. А денег Инке на квартиру хватит и на что другое ...

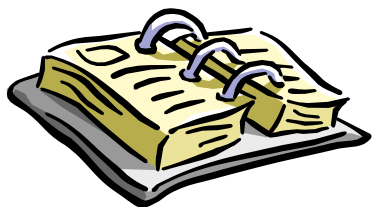
Ухожу, снимаю пальто с вешалки. Кажется, я не, очень разбередила Инкиной маме душу своим посещением?

– А знаете? – говорит она мне уже через порог, будто вспомнив самое важное,– в приемнике-то есть и профессорские дети. Да, да, профессорские!..

Что же хотела сказать Татьяна Леонидовна? Что она оказалась в неплохой, вполне престижной компании? Инка рядом с профессорскими детьми. Стало быть, она рядом с профессорами? Или снова погрозила пальчиком: только ничего не мотайте себе на ус, не пытайтесь ничего увязывать – знаем мы вас, моралистов! – в любой семье такое могло произойти, в детях все непредсказуемо.

А я все-таки увязываю. Я ищу Инку в работах известных педагогов и психологов. Что они думали, думают о ней? Отчего покладистая Инка, не доставлявшая прежде хлопот ни педагогам, ни родителям, – «вдруг», говоря словами ее мамы, «задурила»?...>

<...Гордые слова Татьяны Леонидовны: «Инка, как сыр в масле каталась» – определяют, пожалуй, особую категорию педагогически запущенных. «Перекормленные дети» – так, вероятно, ее можно назвать...>



Александрова Т.А. Дочки-матери. – М.: Знание, 1986.– 80 с.– (Нар. ун-т. Пед. ф-т; № 2). – С. 51-57, 60-66.

Завдання:

1. Визначить обставини, які, на вашу думку, зумовили протиправну поведінку Світлани.

2. Проаналізуйте вплив сім'ї на виникнення соціально-педагогічної занедбаності дівчинки.

3. Дайте соціально-педагогічну характеристику особистості дівчинки.

<...Свете пятнадцать. На вид гораздо больше. В синем пэтэушном костюме и белой водолазке, с аккуратной стрижкой она похожа на стюардессу. У нее и походка взрослая – маленький, семенящий шаг и осанка. Но вся взрослость вмиг исчезает, когда видишь ее рядом с родителями. Уминает за обе щеки салат, черпая его ложкой из банки. – А вчера наш вожили на экшкурсию.

«Вчера» была суббота, сегодня – воскресенье, день свиданий. Света сидит во главе стола. Справа – мама. Слева – папа. Папа намазывает бутерброды, мама шуршит фольгой, разворачивая шоколад. И дочкины заинтересованные глаза – взгляд налево, взгляд направо: что еще извлекут из сумок? – одобрительно округляются. Перед тем как уйти с сумкой, полной кулечков и кулечков, она обстоятельно дает указания, что привезти ей в следующей раз, и папа, как старательный ученик, все записывает.

На Свету я обратила внимание несколько дней назад во время беседы о дружбе. Воспитательница говорила о том, что люди, которые не могут обрести верных друзей, глубоко несчастны и что причина несчастья чаще всего не в обстоятельствах, а в них самих. Они не способны делать доброе другим, не думая о собственной выгоде, собственных интересах, – такое им непонятно. Воспитательница рассказывала о примерах о великой дружбы, а девочка с короткой аккуратной стрижкой скептически улыбалась.

—Света, ты хочешь возразить?

— Не зна-аю, – ответила нараспев, пожав плечами. – Я в это не верю.

— Почему!

– Не зна-аю...– чувствовалось, что спорить ей вовсе не хочется. – У меня не было такого друга, вот и не верю.

Она спокойная, точнее, вялая. Будто не выпалась. Может, бурный рост забирает силы? Может, такой темперамент? И никак не вязалось с ее спокойствием то, что я прочла в ее «Деле». Жестокая девочка, участник многих драк.

Одно из объяснений, записанное с ее слов инспектором по делам несовершеннолетних, так поразило своим бесстрашием, что я невольно прочла его дважды, запомнив дословно:

«Я шла из школы, а впереди шла Алексеева. Я догнала ее и дала портфелем по спине. Она обернулась и сказала: «Осторожней, больно». Я еще дала, а она закричала: «Ты что, ненормальная?» Я прижала ее к забору, повалила. Ногой дала всего раз».

Фиксирующее монолог перо тут, видно, не выдержало и следующие строки инспектор записал от себя:

На вопрос, почему она была одноклассницу, несовершеннолетняя С.З. ответила: «Просто так».

Подсаживаюсь к Светиным родителям после ее ухода. Нет, они не спешат. Мать машинально убирает со стола пустые пакеты, апельсиновые корки:

– Всегда рвусь сюда, а потом болею.

Чувствуется, они оба подавлены. Понятно: короткая встреча, и дочь снова ушла, ушагала от них, глухо ухнувшая дверь проходной снова разъединила их надолго.

— Все это знаете, как называется? – в голосе материя услышала какой-то вызов. – Не спали и проспали.

— Не надо, – с досадой остановил ее муж. – Я ей все время внушаю, – обращается он уже ко мне, – будем самокритичными... Избаловали девочку? Честно признаемся – избаловали.

— А какое же сердце надо иметь, чтобы все время давить на ребенка? Одергивать, понукать? Не ты ли ее до двенадцати лет из ванной в простыне носил? Все боялся, простудится...

— Этим не разбалуешь. Вспомни лучше, как она уроки учила. Ты все время вмешивалась. Я требовал, чтобы она хоть что-то сделала сама. А ты... «Не трепи ребенку нервы, лучше помоги, все отцы детям помогают!»

— И драться ты ее научил? После первой драки меня все директор школы пытал: откуда в Свете такая жестокость? Почему-то лишь о Светланке шла речь, хотя она сама явилась с оторванным рукавом. Да уж, говорю, не по наследству досталась. Он вот, – кивнула в сторону мужа, – мухи не обидит. Сколько раз ему говорила, когда Светка с уроков сбегала, выпори, чтоб почувствовала твердую мужскую руку!. Нет. не может... А я что?

В этот же день слышу, как обласканная Света возбужденно хвастает родительской любовью:

– Мне всегда покупали, че хочу!

Интересно, что и когда она хотела? Сначала перечисляются куклы – моргающие, говорящие, ходящие... Пианино игрушечное, пианино настоящее...

– Ты училась музыке?

– Не-е. Учительница приходила, но если б сразу играть...

В четвертом классе мечтой стали золотые сережки. Впрочем, в мечте и взлететь не успела. Сразу поймала желанную синицу. Как только пришла в класс Лазарева в сережках, как только прибежала домой ошарашенная этим событием Светка («Хочу, хочу!.. Всем купили, а мне? Не пойду в школу – у всех есть, у меня нет!»), так и было решено: ладно, купим, успокойся.

<...> Расспрашиваю Свету про школу.

– А че она ...– в любимом «а че?» – уверенность в неправоте каждого, кто посмеет хоть чем-то задеть. – Че она цеплялась...

«Она» – учительница математики, которая жаждала невозможного: услышать Светку у доски, увидеть хоть одну самостоятельно решенную задачу. Но любое усилие для Светы все равно что насилие. К «математичке» присоединилась учительница литературы. Идти в школу – идти за неприятностями. Вот и свернула она однажды, встретив по дороге подружку-пэтэушницу, которая тоже не стремилась попасть на занятия, в кино. После кино гуляли, забрели в кафе мороженое, благо у Светки всегда водились деньги – то бабушка сунет пятерку, то тетка. Тут ее, видно, и осенило: от неприятностей можно попросту убежать.

— Ты не тревожилась, когда прогуливала школу?

– А че?.. Мать пошумит и утихнет. Все равно скажет отцу, завтра сам ее отведешь, сам с директором поговоришь. Директор в отце заинтересован: он в ГАИ работает, беседы в школе проводит. Никогда не отказывается, когда учителя просят.

— И он всегда улаживал твои дела?

– Один раз заявил: одна иди объясняйся, а я сказала, раз так – вообще никуда не пойду, что хотите делайте.

Расспрашиваю Свету о бывшем классе, о ребятах, исподволь добираемся до Алексеевой, до той девочки, которой «дала портфелем по спине». «Задавака... Я прочитывать хотела, чтоб не строила из себя...» Алексееву, «подлизу», обожают учителя, «бухают» пятерки. «А за что!?!»

Может, в Светке разыгралась жажда признания, одобрения со стороны окружающих? Что ж, естественная человеческая потребность, одна из основных после потребности в еде, одежде, общении. Но одобрение учителей и одноклассников почему-то доставалось Алексеевой, ей же, Светке – ничего. Тянуться за отличницей – сложно, лучше приструнить ее, унижить, кулаками доказать свое превосходство.

И еще драка. Света «просто так» вышла во двор, «просто» увидела «верзилу», «антенну», «просто» ударила, а «верзила» не устояла – «свалилась». И почему-то «угораздило» ее удариться о бетонную ступеньку у подъезда.

– Она что, тоже задавака?

– Не-е, нормальная.

Но в тот день, как я выяснила, вышла во двор с новыми часами на руке. Часы белые, пластмассовые, «только за границей продаются» (значит, даже Светкина мама достать не может), и все начали рассматривать диковинку, «ахать». Светка и «поддала верзиле, чтоб не хвасталась». Будто хранитель нравственности. Всем воздала по заслугам: одной, чтоб не воображала, другой, чтоб не хвасталась. Привыкла быть центром вселенной, а тут «че хочу» досталось другим.

– Тебе не было жалко Алексееву и ту девочку, с часами? Даже если плохо относишься к человеку, его все равно жалко, когда ему больно...

Я, наверное, «цепляюсь», как «математичка», в Света, как «математичку», меня не понимает.

– Ты помнишь свой самый радостный день?

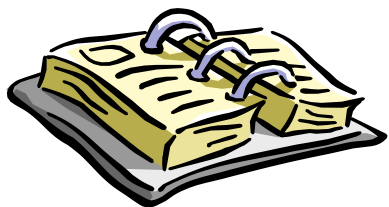
Помнит. День рождения. Тетя торт принесла, заказной, с мухоморами, а бабушка..., а мама... Принесли, дали...

– Ну, а день самый грустный?

Не принесли, не дали, не исполнили...

Я продолжаю «приставать»: было ли такое, что ее заставило сильно переживать? Плакала ли, например, над книгой? Нет. Она мало читала. Даже не все, что задавали в школе. Тяжело ей читать и скучно. Леня не пустила ее в тот мир, где можно ощутить движение собственной души. Не довелось ей испытать желания – как же остро оно в детстве, отрочестве! – забиться с книгой в угол, подальше от посторонних глаз, чтобы не подсмотрели ненароком... А что можно подсмотреть? Твои встречи с разными людьми, твое восхищение их поступками, переселение в их образы. <...>

Не претендую на новизну мысли; не собираюсь развитие души сводить к схеме: дайте в руки книгу – все будет в порядке, ждите цветов и плодов. Бывает, что одни и те же семена дают разные всходы. Каждый человек уникален. Но вот совпадение: как часто именно в «закормленных» детях обнаруживаешь душевную пустоту – эмоциональную недостаточность, неразвитость чувств, словно действует один-единственный, продуктово-вещевой канал связи с миром, а все другие, приносящие пение птиц, шелест трав, запах снега, чужую радость и боль, отключены. Светина гордость «мне покупали, че хочу» сродни по убогости Инкиным представлениям о красивой жизни...>



Александрова Т.А. Дочки-матери. – М.: Знание, 1986.– 80 с.– (Нар. ун-т. Пед. ф-т; № 2). – С. 68-78.

Завдання:

1. *Оцініть, яким чином конфлікт між батьками вплинув на свідомість дівчинки?*
2. *Проаналізуйте поведінку дівчинки та визначте її причини.*
3. *Оцініть виховну позицію матері та її наслідки для дітей.*

<...– Знаете, что маман написала мне в последнем письме? «Надеюсь, ты вернешься настоящей советской девушкой». Надеется, что, вернувшись, буду работать и она освободится от меня. А я ответила, что собираюсь заканчивать дневную школу и поступать в университет на психфак. Как я ее разочаровала! Она даже перестала писать. Да, я получила здесь профессию, шью лучше многих Но – бог мой! – какое унылое однообразие! Не смогу, не для меня. Одаренные люди не способны к монотонному труду, – запнулась на мгновение, но с тем же напором добавила: – Папа так считает.

Она стоит передо мной в большом светлом коридоре. Хорошенькая и кокетливая с косичками и бантиками, прической, продиктованной правилами спецПТУ.

– Что меня только ни влекло! Австралийские аборигены. Все-все, думала, я – этнограф, только этнограф! Потом – музыка. Хотя нет, это несерьезно. В музыкальную школу меня насильно отдала маман: моя маман тщеславна. Правда, иногда люблю поиграть на флейте или сесть за фоно. Только какая тут игра! Моментально окружат: давай это, сыграй то. А я не терплю их аккорды, ненавижу их ансамбли, примитивные «Машины времени» – ни импровизации, ни аранжировки. Не согласны? Было время – увлекалась служебным собаководством. Тут точно собаку съела. Еще собиралась стать художником...>

<...Девочка эта из близнецов, есть сестра. И тоже в спец ПТУ...>

– Ты часто виделась с папой после того, как родители развелись?

Удивленно взметнулись вверх брови:

– Я не виделась с ним.

– Никогда? Но он писал? И тебе не хотелось...

Мой вопрос понят и принят в штыки:

– Я же не знала, что он хороший, я думала. ... А он нашел меня здесь, он приехал! Маман говорит о нем ... А сама? Сама из корысти вышла за него замуж! Да, да он был красив, он подавал надежды. Если бы не она, не маман!...

<...> Справка участкового инспектора по делам несовершеннолетних: «... Поставлена на учет в милицию за злостное уклонение от учебы... Связана со взрослой компанией. Не всегда ночует дома, оскорбляет мать».

Школьная характеристика: «...В седьмом классе осталась на второй год. За первое полугодие этого года пропустила 430 уроков. Не аттестована по всем предметам. Невоспитанна, груба, со взрослыми бестактна»...

Акт обследования жилищно-бытовых, условий: «В двухкомнатной квартире проживает мать и дочери-близнецы. В большой комнате, которую занимает мать, чисто, в

комнате дочерей беспорядок и грязь. Отношения между членами семьи ненормальные: подростки вели себя развязно, кричали на мать...»

Объяснение матери: «Мне стало известно, что дочь посещает по вечерам бары. Сегодня устроила скандал у меня на работе, вымогала деньги, кричала, что я не мать. Считаю, что к ней нужно принимать строгие меры». (Что за этими материнскими строками? Вынужденная суровость после долгой борьбы за дочь? На такой шаг ведь нужно отважиться – «примите строгие меры». Или слабость? Сразу сдаюсь. Возьмите, перевоспитайте!)

Письмо матери директору: «Мне стало известно, что к вам в училище приезжал отец моей дочери, что он хлопочет, чтобы девочку досрочно выпустили из училища. Но отец ее не возьмет, у него другая семья, он давно не занимается воспитанием дочерей и пользуется любой возможностью настроиться против меня, оттого и перелом в их психике. Обе девочки в этом году плохо себя вели, связались с сомнительной компанией. Если дочь вернется сейчас, то начнется все снова. Не могла же она перевоспитаться за два месяца...»

Копия письма директора матери. «...Досрочный вывод из училища возможен лишь в одном случае, если комиссия, которая направила сюда вашу дочь, отменит свое решение. Девочка отказывается вам писать, несмотря на уговоры и беседы с ней. Советую вам приехать. Может быть, личный контакт поможет наладить взаимоотношения».

...Поздно. Уже прозвучал отбой, затихли спальни, можно поговорить с воспитателем.

– Вот уже год прошел, а мама так и не приехала. Хотя я просила, а она обещала. Не такая уж дальняя дорога. С девочкой было очень сложно, особенно поначалу. Отвыкать от сигарет, от вина, от безделья мучительно. То и дело слезы, бурные истерики...>

—<...> Жизнь с бабушкой была прекрасна! – мы разговариваем с ней во второй раз, и она упорно толкает меня к вопросу: «Кто же твоя бабушка?» А я не спрашиваю я не спросила бы, даже если б не знала, слишком неприятен нажим: «Бабушка отправила нас в Артек...» «Бабушку все знали...» «Бабушке шли навстречу...» «Мы снимались с бабушкой для газеты...» (Мы и бабушка при нас). Как тут не уверовать, что двери, которые открывались перед бабушкиными заслугами, должны запросто так открываться перед ними. Они необыкновенные девочки. «Папа считает меня талантливой...» «Маман хотела показать мои рисунки К.», – на меня уже давят именем знаменитого художника, – но, как всегда, обманула. Она...»

— Мне кажется, ты не всегда справедлива...

– Вы же не знаете, какая она! После смерти бабушки мы жили одни в бабушкиной квартире, а она не брала нас к себе. Мы ей мешали.

Когда начинала говорить о матери, хотелось одернуть: что за тон! Хотелось объяснить, что отношение к матери как тест на благородство. И в то же время в заносчивом «моя маман» временами угадывалась боль, которой она стыдится. Из самолюбия, из гордости – не знаю....>

<... Память прокручивает ее монологи. То кокетливые, полные самолюбования – она действительно яркая и не бесталанная, – то бурные, на грани истерики. «Я то смеюсь и смеюсь, все меня веселит, то впадаю в меланхолию. У меня все от настроения. Не знаю, чего от себя ждать в следующую минуту». Тут она, пожалуй, не красовалась. И было тревожно за эту девочку и жаль ее. Будто балансирует на проволоке чувства равновесия, без страховки – слетит в любой момент! Позже я поняла, откуда шло ощущение ее незащищенности!

У нее нет тыла, прикрытия, нет надежного дома, по которому человек всегда тоскует, уезжая, и куда стремится в самые тяжкие свои минуты, ибо если и будут его тут винить и корить за ошибки, то винить и корить, жалея, переживая все вместе с ним, вместе с ним болея. Родным домом был дом нее бабушкин и дедушкин дом. А теперь то у отца собирается поселиться после училища («Он и его жена готовы меня принять, правда, у них одна комната...»), то у другой бабушки («временно, пока не окончу школу...»), то все-таки у матери, готовясь к продолжению «борьбы на основе переходного возраста» («Мы с сестрой не позволим...»). Мать надеется что кто-то другой сделает дочку «настоящей советской девушкой», и начнется спокойная жизнь. А ведь дочери и после училища нужна будет

поддержка взрослого, опытного человека, так ненадежны пока ее ориентиры. «У меня гениальна компания! Художник, математик, музыкант...» И тут же узнаю, что все «гении» не доучились, «не переносят насилия над собой». Один запил, другого выгнали из института за прогулы. «Пустые люди», – выносит сама им приговор и тот час: «Они правильно живут. Жизнь – стечение обстоятельств, от человека ничего не зависит».

В один из дней набираю междугородний код и номер телефона, который выписала из ее дела.

– Собираюсь в ваш город, хотелось бы с вами встретиться.

Взволнованный голос:

– Что, мой бывший муж пожаловался в редакцию? Нет? Какой он отец? Он навещает ее сейчас, чтобы мне насолить!

Хотя мне не понравилось чем-то материнское письмо директору, где выражалась твердость, что дочь не исправилась за столь короткий срок (по логике оно, может, и так, но привычной ведь, когда в материнском сердце живет надежда, порой даже вопреки логике и разуму, что вот уже и хорошо все, если нет, так завтра будет хорошо), мне больше всего хотелось найти в незнакомой женщине доброе самоотверженное начало, которое повернуло бы к ней дочь.

Дверь открыла хозяйка, красивая, с модной прической. Что ж, хорошо, когда люди и в несчастьях умеют держаться. Попросила меня предъявить удостоверение. Предъявила, посмеявшись над собой, адвокат, видно, принят за лазутчика из вражеского стана. Думала, мы будем говорить одни: когда речь о личном – лучше с главу на глаз. Но меня знакомят: «Моя подруга и коллега...» «Давний друг нашей семьи...» «Мой муж. Теперь мне есть на кого опереться...»

Мне рассказывают сначала об отце девочек. Неуживчивый человек, который из-за характера, без конца менял работу.

– Все время приходилось его устраивать. Хорошо, было к кому обратиться, меня многие знают, знали и уважали маму...

Прозвучали знакомые уже ноты.

— Меня встревожило в вашей дочери, – говорю, – отношение к бабушкиному вмени, будто это какие-то дивиденды.

— Да, такое, к сожалению, есть в них. Но откуда?

Столь частое родительское «откуда». Когда в детях обнаруживается что-то хорошее, мы не сомневаемся, это от нас. Если дурное, сваливаем на постороннее влияние идя ищем каких-нибудь нелюбимых родственников, которые могли испортить родовой генетический код.

И дальше об отце. Он теперь предстает в документах. Уведомление на милиции, что с ним проведена работа после домашних скандалов. Копии розыскных листов: уклонялся от алиментов.

— Видите, какая у меня была «легкая» жизнь. Почему-то все твердят, что дочерей воспитывала бабушка. Но если посчитать, я провела с ними времени совсем не меньше. Они немало жили здесь, со мной, а когда бывали у стариков, то субботу, в воскресенье нагружаешься сумками, толкаешься в электричке, мчишься к ним, варишь обед. У меня почти не было выходных. Закончила аспирантуру и не защитилась – из-за них! Но они же ничего не ценили, поразительная черствость!

— Хорошенькие, милые девочки, кто бы мог предположить, что такими вырастут. В них – отцовские гены.

Поистине век науки! Слово «гены» мы употребляем в быту, пожалуй, чаще, чем сами генетики. Но ученые, к примеру, не обнаружили ни гена эгоизма, ни гена трудолюбия.

– Хорошие, талантливые девочки, – слышу через несколько дней от отца, но при такой вздорной матери!..

Нет, не может он сказать о бывшей жене ни одного доброго слова. Конечно, любил когда-то, но разве останется что-то от чувств после десяти с лишним лет ада, скандалов...

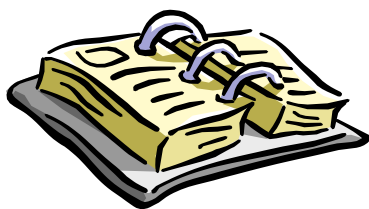
Перед детьми он решительно ни в чем не виноват. Но ведь в скандалах всегда участвуют две стороны, нужно было обоюдно их поддерживать, чтоб не затихали десять с лишним лет. Это был воздух жизни девочек. А душевные травмы детства могут напомнить о себе в отрочестве самым неожиданным образом.

— Что они творили, когда переехали сюда! Могли запереть дверь и не пускать мать на работу, если она не давала денег, — рассказывают друзья матери. — Все время лгали. Уносили из дому вещи.

Не доведись никому подобного испытать. Я искренне сочувствую этой женщине. Но сочувствие остужает досада: о девочках говорится так, будто их, уже готовеньких, уже взросленьких и нахальненьких, подкинули матери для испытания. Я пришла к ней со словами: «Недавно видела вашу дочь», — а на меня не посыпался град вопросов: «Как она выглядит?» — ведь год прошел. — «Как у нее дела? Что за человек ее воспитатель? О чем вы с ней говорили?» Меня даже не спросили, как она себя чувствует.

— Почему вы ей не пишете? Ей сейчас важно знать, что о ней помнят, что ее любят, несмотря ни на что. Частые письма, может быть, пробили бы стену, помогли бы понять...

Вы считаете, что я должна идти на поклон? Разве это педагогично? Пусть она все осознает, пусть попросит прощения.



Александрова Т.А. Дочки-матери. — М.: Знание, 1986.— 80 с.— (Нар. ун-т. Пед. ф-т; № 2). — С. 68-78.

Завдання:

1. Чому стала «важкою» Оля?
2. Які прорахунки у вихованні доньки допускала її мама?
3. Чому у порівнянні з попередніми випадками Оля розкалася швидше і щиро?

<... Мне тогда показалось, что присутствую при рождении какого-то нового чувства в душе. Хотя, может, и нельзя так сказать. Это же не миг, не момент и в Оле, видно, не день и не два копилось раскаяние, иначе не хлынуло бы неостановимым потоком, как долго собирающийся дождь.

— Она прошла мимо и не узнала меня. А взгляд прямо на моем лице остановился. А ведь она тогда в Москву из-за меня приехала, меня искала. Я, правда, химию сделала, но все равно, мать — и не узнала!.. Мне даже нехорошо стало...

— А ты не окликнула ее?

— Я спряталась за спину какого-то парня... Не знаю, почему, а тут музыка заиграла, все бросились танцевать, маму толкали... — прикусила нижнюю губу, отвела глаза в сторону, но слез не сдержала и размазывала их по щекам, по-детски хлюпая носом, а я не смогла найти в себе успокаивающих слов. Ей жалко мать, и тут не скажешь, брось, мелочи жизни.

Что же она чувствовала в ту пору, когда мать металась в отчаянии? Не спала ночами, выскакивала на стрекот каждого мотоцикла. По утрам на работе сослуживцы отпаивали ее сердечными каплями. А сколько раз при ней, при Оле, соседка тетя Тася, прибежавшая на крик, — мать всегда от уговоров, от слез переходила на жуткий крик, как будто не от гнева, от боли кричит, — вызывала неотложку. «При вашем сердце нельзя нервничать», — наставлял после укола врач. «Нельзя, говорите, доктор, «нервничать», — подхватывала тетя Тася, — она давно уже не нервничает, а головой об стену бьется, — и добавляла, будто ее, Оли, не было в комнате: — Детки такие нынче пошли»...

Оля утверждает, что и тогда ей было очень жаль мать. Однажды весной она с компанией — подруга Зайцева, которая вихрем ворвалась в ее жизнь и все в ней перевернула, три зайцевских друга, шоферы с соседней автобазы, и еще одна девчонка — устрекотали на мотоциклах за город. Купались, валялись на пляже, еще по-весеннему

пустом, вечером, нагрузившись бутылками, отправились к одному из парней. А в самый разгар веселья Оле стало не по себе. То ли от вина, то ли оттого, что парень, который сразу не понравился, начал приставать: «Не разыгрывай недотрогу. Учись лучше у подруг». Она вдруг вспомнила, мать: «Увидела бы сейчас меня мама!». Представила, как мать ходит одна по квартире. А если ей плохо, если снова приступ? Тетя Тася, наверное, уже спит... Оля выскочила на улицу, еле отыскала в темноте телефон-автомат.

— Ма, у тебя все в порядке?

— Боже мой, Оля! Ты снова с Зайцевой? Где ты, скажи мне? Я найду такси и приеду за тобой. Ты же погибнешь так, доченька!

—Ну, что ты причитаешь? Не скажу ничего, не жди меня сегодня.

Звонила успокоить, собирались домой, пешком через ночной город, а вернулась в компанию.

И так всегда – издали думалось, о матери с нежностью, а стоило увидеть, услышать ее, как взвивалась от, каждой ее фразы, от слез: «Перестань! Оставь! Меня в покое!» А с Ирккой Зайцевой все наоборот. Пока не виделась, клялась: не пущу ее больше к себе. Пошлая спекулянтка! Из-за нее школу забросила, идти теперь стыдно. Но стоило Зайцевой появиться на пороге, как клятвы забывались.

Оля сразу решала, что на дополнительные занятия по математике не пойдет – и уносила с Ирккой из дому. А потом снова: милая мама – противная Ирка! Как на качелях,

Может, сегодняшние слезы – те же качели? Мама сейчас далеко, в портовом городе на юге, а Оля сццПТУ в средней полосе России. Нет, в Олином раскаянии, пожалуй, не просто тоска по дому. Она пытается – размышлять о материнской несправедливой судьбе.

Они уже давно живут вдвоем. Родителя развелись, когда Оле было пять лет. Отец пил, и мать, измучившись, добилась, чтобы его устроили лечиться. Только это не помогло, и он до сих пор не может простить жене, что так «грубо вмешалась» в его жизнь. Мать не препятствует Олиным встречам с отцом. Правда, он сам не чисто вспоминает о дочери, а вспомнив, может внезапно заявиться к ним, тогда они втроем сидят за чаем. Мать до сих пор его жалеет, уговаривает снова лечиться, но он всегда раздраженно отрезает: «Надо будет, брошу сам».

Как-то Оля гуляла с отцом в парке, он встретил приятеля. Остановились у пивного ларька, взяли по кружке пива, Олю с мороженым посадили рядом на скамейке. «Дочка прекрасная, – донеслись до Оли отцовские слова» – а мать у нее, не дай бог! Такая... И мне жизнь сломала, и ей испортит». Оле хотелось вскочить, закричать: «Неправда!» – убежать, но почему-то застыла и безропотно двинулась вслед за отцом, когда он махнул ей рукой: пошли! Она не рассказала об этом матери: стыдно было рассказывать. Хотелось бы забыть отцовские слова, но они невольно вспоминались в моменты ночных объяснений с матерью. Когда мать умоляла сказать, где она была, с кем, в Оле все кипело: «Почему ты во все вмешиваешься? Все знаешь! Что ты видела в жизни, кроме машинки!»

Мать – машинистка. Зарплата маленькая, алименты копеечные – отец то работает, то нет. Поэтому все время надо было думать о заработке. Оля, сколько себя помнит, засыпала под стук машинки.

– Вы не представляете, какая мама трудолюбивая. Уговорю ее отдохнуть, хочется телевизор вместе посмотреть, но она и у телевизора что-нибудь вяжет, шьет. У нее прекрасный вкус, она всегда хорошо одета, хотя вещей мало. И дома у нас красиво. Все дешевое, но кто ни придет, удивляется, как у нас уютно. Мама все умеет.

Дом оказался именно таким, как представила его себе по Олиным рассказам, – просторным, светлым. Почти нет мебели. Тахта, стол, палас, в шарообразном аквариуме на полу цветущий жасмин.

– А я только вчера вернулась, – говорит мне Олина мама. – Сначала в больнице лежала, но об этом Оле не сообщала. А потом на работе путевку выхлопотали в санаторий.

Она маленькая, наверное, достает Оле лишь до плеч, большеглазая, в свежем халатике, словно ждала звонка в дверь, и держится с естественностью приветливых людей, которым не надо думать, как разыграть гостеприимство.

– А мы с соседкой как раз собирались пить чай. Может, и при ней поговорим, вместе с ней...

Соседка тетя Тася не вошла – всплыла. Большая, степенная, со строгим лицом и грубоватым голосом.

– Как там наша Ольга, – спрашивает меня, не улыбаясь, и вижу, что ждет от меня не дежурного «все нормально», а обстоятельного ответа, и я стараюсь припомнить побольше подробностей, как старательно Оля шьет, как отвечает на уроках, какие планы строит на будущее.

– До чего же у нас была хорошая девочка! Поверить не могу, что это с ней все случилось. <...>

– Такое чувство, – вздыхает Олина мать, – как будто у меня две дочери. Одну потеряла, а другая... Письма ночами перечитываю и реву.

И я узнаю про ту Олю, которой не видела.

Тихая домашняя девочка. До недавнего времени в куклы играла. Помощница. Сходить за хлебом, за молоком, в аптеку – и просить не надо было. И соседям все купит, сама предложит. Любила возиться с детьми, в школе была вожатой у второклассников.

Училась средне, но без сбоев. Дружила с Машей, одноклассницей, были не разлей вода. Маша хорошая девочка, отличница. Оля часто бывала у Маши. Учат уроки, а тем временем обед сварят – матери у Маши нет. Отец да сестренка.

Все было хорошо, спокойно... с точки зрения взрослых – спокойно. Оля не росла не росла, а потом, в одночасье, так вымахала, что начала этого стесняться. «Не сутулься, у тебя прекрасный рост», – не раз замечала ей воспитательница в училище. Оля, надо полагать, не только внешне изменилась. А вокруг нее все оставалось по-прежнему – один день похож на второй. Сходит в школу, в магазин, заглянет к тете Тасе поговорить, вечером посмотрят телевизор – читать она не любит – и уснет под стук маминой машинки. На завтра – школа, магазин... Жизнь без всяких коллизий, которую именно за это часто ценят взрослые. А в отрочестве, юности остро хочется перемен, необыкновенных событий, дел.

<...> Не хватало Оле ни увлечений, ни общения, и отсюда, наверное, – безотчетная тоска, тягучесть времени.

Летом в Олином дворе собиралась молодежная компания. В основном это были приезжие, отдыхающие. Они обычно быстро находят друг друга, словно на лицах написано: вступлю в приятную компанию. Как темнело, рассаживались с гитарой под акациями, доносились незнакомые песни, смех, девчоночий визг. Тетя Тася неодобрительно косилась на открытое окно: «Хорошо, что Олька у нас не такая». А Оле больше всего хотелось туда, под акации. И чтобы утром вместе с ними, шумной гурьбой отправляться на пляж! Ах, если бы парень в рыжей майке – она почему-то отметила и выделила его из всех – шел рядом с ней, положив руку на плечо!

С тем парнем Оля все-таки познакомилась. Это было уже на излете лета, когда компания разъехалась. Случайно встретились в кино, случайно места оказались рядом («Представляете, какой день был необыкновенный!»). Он внимательно посмотрел на нее, вероятно, припоминая, где мог видеть раньше, а она, сначала застеснявшись, но потом невероятно осмелев, выпалила: «Вы в нашем доме живете. Вы у кого-то гостите?» Из кинотеатра вышли вместе, побрели к центру. Тихими тенистыми улицами она вывела его к старинному особняку и предложила: «Зайдем?» Бродили неспеша по залам, а он все удивлялся: «Почти месяц прожил в городе и даже не подозревал, что тут такая галерея. Я ваш должник. В Москву приедете – свожу в Третьяковку».

Когда Оля сообщила, что перешла в восьмой класс, он долго смеялся: «Не шутка? А я то-думал, откуда такая скромная, почти тургеневская девушка? А ты, оказывается, просто

маленькая». Игорь – так его зовут – окончил десять классов, собирался работать на заводе, во всяком случае до армии.

Вернувшись домой, метнулась к зеркалу: решил, что я старше, значит, выгляжу старше? Вспомнила его слова «почти тургеневская девушка». Что в них? Намекает, что не современная, не модная. Может, именно в тот вечер она впервые заговорила с матерью о том, что неплохо бы купить джинсы и сарафан – верх на резиночках, а юбка трехэтажная, в сборку... «Не объясняй, видела в комиссионном, – грустно улыбнулась мама, – моя зарплата без малого, а джинсы – две зарплаты. А я только сегодня хвасталась на работе: меня из-за тряпок не теребят...» «Я тоже сегодня хвасталась, что мы с тобой, как подруги, что ты меня понимаешь...»

... Олина мама старалась ни в чем не отказывать дочери, чтобы не чувствовала она себя ущемленной в сравнении с другими, и никогда не жаловалась, не попрекала, что все это дается с большим трудом, потому, видно, и прозвучала просьба о джинсах. Может, стоило бы предложить Оле: «Попробуй вести хозяйство экономнее, чем я. Удастся накопить на джинсы – купим». Нельзя, разумеется точно сказать, чем бы все это кончилось, джинсами или отказом от них, но взаимопонимание, скорее всего, не дало бы трещины, и появившаяся Зайцева не оказала бы на Олю столь решительного влияния.

Она, как из-под земли, выросла перед Олей и Машей на тихой аллее парка.

– Вы не могли бы пойти со мной на танцы? Я ищу одного типа, но если появлюсь одна, он это поймет, а я не хочу... Ну, что? Билеты покупаю я.

Маша сказала, что ей некогда, а Оля, поколебавшись, согласилась. «Типа» они не нашли, и Зайцева позвала Олю к себе покрутить маг: «Мать на дежурстве в гостинице, вернется утром».

...Ирка, разбежавшись от двери, ткнула в клавишу магнитофона, и комната с разбросанной по стульям одеждой, со столом, заваленным объедками фруктов, помадой, расческами, казалось, заходила ходуном под музыку, и девчонки, не сговариваясь, бросились танцевать. Ирка, пританцовывая, нырнула в шкаф, выкинула новенькие джинсы: «Примерь!» И когда Оля, замерев, рассматривала себя в зеркале – не предполагала, что одежда способна так преображать! – сказала небрежно: «Между прочим, продаются. Недорого».

В веселье раздался телефонный звонок. Зайцева вырубил музыка, сняла трубку, не отвечая, приложила палец к губам: «Тс-с»... – послушала и осторожно нажала на рычаг.

– Але-але! – передразнила кого-то на том конце провода. – Так и знала – наш мастер, зануда. Теперь не успокоится. Слушай-ка, если сейчас она снова позвонит, скажи, что ты моя мать. Лидия Васильевна – запомнила? Что в училище я больше не пойду: ты устраиваешь меня на работу...

Звонок, действительно, раздался, и Оля прекрасно сыграла заданную роль. Как они потом хохотали!

– Ну, ты ей выдала, – смахивала слезы Ирка. – Как ты ей сказала? «Не кричите! Нас не за что привлекать!» Ну молоток!

Необыкновенный вечер, необыкновенная Зайцева. А дома – взволнованная мать: «Маша сказала, что ты ушла с какой-то дико размалеванной девицей. Кто она? Где вы были? Взгляни на часы!» Назавтра мама «вцепилась» в Зайцеву: «Где учишься? Сколько тебе лет? Восемнадцать – и все еще ПТУ! Ах, болела!... С Олей вы не подружитесь – большая разница в возрасте. Джинсы продаешь? Откуда они у тебя – в вопросе было столько подозрительности, что Оля съежилась от неловкости перед Зайцевой – за мать, за себя: как она может унижать меня перед посторонними, я что, не человек? Не могу в дом никого привести? Но Зайцева никаких таких тонких материй не уловила и спокойно ответила: «Дядя из плавания мне все привозит». Дяди не было, это ее мать покупала у моряков заграничные тряпки и продавала втридорога. Ирка ей помогала, зарабатывая, при этом свои деньги. Все станет известно Оле позже. А если бы сразу? Отвернулась бы она от Зайцевой?

«Мне нравится, когда мне дают больше лет, чем на самом деле, нравится, когда принимают за взрослую. Мне хочется жить интересно. С Зайцевой мне всегда весело», – записал однажды с Олиных слов инспектор по делам несовершеннолетних.

Дома ее оплакивает мама: «Опомнись, ты ребенок!»! В классе к ней относятся хорошо, но как-то несерьезно. Если на фильм дети до шестнадцати не допускаются, ее не зовут: «Олька еще в куклы играет»... А Зайцева подвинет небрежно пачку «Мальборо»: «Подымим?» Зайцева позвонит: «У меня день рождения, зашли два друга, не хватает подруги». Зайцева нальет вина: «Вперед! Что значит, не пьеш?: А мы что, пьем? Вот и выпьем за непьющих». Гости хохочут: «Молоток, Ирка!» Когда Оля выпила впервые, ей стало весело, она без умолку болтала, нравилась себе и все вокруг ей казались замечательными людьми. Потом тошнило. Не помнит, как ушла от Зайцевой, и никто там не обеспокоился. Очнулась в милиции...

Мать не раз просила милицию привлечь к ответственности Зайцеву, но ей отвечали: не за что, она совершеннолетняя, работает – Ирка тогда устроилась в прачечную, на выдачу белья, – влияйте на дочь вместе со школой и нашим инспектором.

А инспектор записывал очередное Олино объяснение:

«Я не могу дать твердого обещания порвать с Зайцевой и не прогуливать школу, так как сама уже не верю своему слову».

Приходила классная руководительница с ребятами. «Да-да, я начну. Сегодня все выучу. Я сама»...– обещала Оля, а самой хотелось, чтоб они скорее ушли. Не верила, что относятся к ней по-прежнему, по-доброму. Наверняка, презирают: она двоечница, прогульщица. Казалось, что и другое про нее все знают, то, о чем боялась думать, вспоминать. Однажды у Зайцевой на пирушке... Слава богу, тот парень исчез. Она не смогла бы его больше видеть.

Иногда судорожно принималась за уроки. Листала учебники – ничего не понимала: столько пропущено! Учителя, вызывая к доске, разговаривали с ней мягко, как с больной: «Молодец, еще немножко»... А она уже ничего не могла, лучше бы ее оставили в покое.

В школе все-таки решили, что Оля во что бы то ни стало должна сдать экзамены. Ей назначили дополнительные занятия, а она с ужасом думала, как же все одолеть? От неприятностей, как всегда, избавила Ирка. Заявилась неожиданно – ее уволили с работы за прогулы – и сказала: «Пошли ты этих учителей подальше!» Тогда-то они и надумали махнуть в Москву. Приключения закончились в милиции...

– Она пишет очень хорошие письма, а я боюсь им верить. У аккуратной мамы все письма разложены по датам.

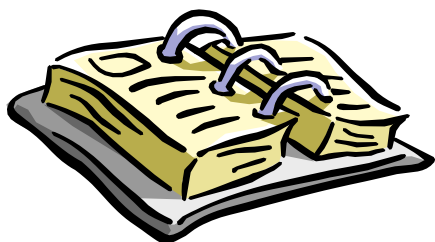
«Дорогая мамочка! Это даже хорошо, что я снова учусь в восьмом классе. Если бы я сдала весной экзамены, то все равно не смогла бы учиться дальше»...

Оле и в восьмом было поначалу трудно. Никак не могла сосредоточиться на уроках. Разучилась учиться, думать. Случались двойки, а спрос за них тут строгая. Мастер производственного обучения непременно интересуется в начале занятий: «Какие сегодня отметки в школе?» Из-за двойки будет неприятный разговор на активе группы.

<...> «Дорогая мамочка! Сегодня мы все пишем письма домой. Хорошо, что именно сегодня, потому что могу сообщить тебе, что на занятиях меня хвалил мастер и всей группе показывал мою работу. Я уже освоила несколько машин для шитья трикотажа.

<...> Однажды, разговаривая, мы неожиданно и непроизвольно перешли с Олей на понятия свободы и необходимости. Мы не оперировали философскими категориями, рассуждали по-житейски: целый год она жила совершенно свободно – что хочу, то делаю, – не как подруга Маша, которая педантично учила уроки, прибирала дом, а на все предложения войти вместе к Зайцевой «побалдеть» отвечала: «Не могу»... «Я должна»... А в результате не Маша, а она, Оля, суживала радости, все больше и больше они сменялись неприятностями, суживала свой выбор. Уже не смела мечтать о педучилище и вообще боялась заглянуть даже в ближайшее будущее: какой-то тупик. А в спецПТУ жесткие

рамки необходимости – необходимо хорошо учиться, хорошо работать – вернули ей ощущение перспективы. <...>



Данилин А. Как спасти детей от наркотиков. / А. Г. Данилин, И. В. Данилина. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 348 с. – (серия «Врачи предупреждают»). – С.13-32.

Завдання:

1. Які чинники залучення дітей до вживання наркотиків виокремлює автор?

2. В чому полягають прорахунки сімейного виховання, що штовхають неповнолітніх у наркотичні тенета?

3. Які особливості підліткового віку слід знати батькам, щоб педагогічна занедбаність їх дітей не стала чинником наркотизації?

<...Давайте попробуем поподробнее разобраться в структуре ощущений наших детей.

Мы всегда просим пациентов взять лист бумаги и написать не менее пятнадцати причин, по которым им нужен наркотик. С чистым листом бумаги гораздо проще быть искренним, чем с любым человеком. Давайте возьмем только одну такую показательную, в плане нашего разговора, анкету.

Вот пятнадцать причин, по которым нужны наркотики, указанных девушкой Леной, попавшей в беду. Текст ее ответов мы приводим целиком, разумеется, с ее согласия.

«Почему мне был необходим героин:

1. Так было легче жить, потому что все проблемы казались какими-то далекими, многие из них я просто не замечала.

2. С героином жизнь воспринимается гораздо лучше, чем на самом деле. Это уход от нее.

3. Мы расстались с моим молодым человеком, я никак не могла его забыть. С героином это получилось. Без героина у меня были трудности с сексом, масса комплексов. Мне все это было неприятно, а мой молодой человек этого хотел. С героином это прошло. Теперь никакого особенного удовольствия я не получаю, но и противно быть перестало.

4. Возможно, у меня много страхов: я боюсь, что мне скажут «нет», я всегда думаю, как обо мне судят другие люди, беспокоюсь, как я выгляжу и т.д. Героин все это победил. С героином ты не чувствуешь никакого страха вообще.

5. Героин позволил мне не думать о себе и о своей жизни. «Под героином» ты вообще не думаешь ни о чем, и в какой-то мере это здорово, так как до этого я изводила себя мыслями: какая я, какая у меня жизнь и т.п.

6. Сначала я думала, что наркотики дают мне шанс выделиться из общей массы. Я думала, что и это круто и т. д. Потом я поняла, что это не так, но все равно продолжала чувствовать определенную избранность.

7. Когда я рассталась со своим молодым человеком, я осталась одна, так как еще до этого практически потеряла связь со своими подругами. Одиночество – страшнее смерти. Это то, чего я боюсь больше всего. Я не могу быть одна. Наркотики и наркоманы подменили мне все и всех. Я уходила из дома с утра и приходила поздно вечером. Целый день я где-то была, куда-то ездила, я встречала кучу людей, сидела на чьих-то квартирах, я была в гуще событий и в центре «маленькой вселенной». Мне это в наркотиках нравилось больше всего. Если честно, то я скучаю по этому до сих пор.

8. Среди наркоманок я была очень симпатичной, даже, можно сказать, красивой, ухоженной и хорошо одетой, поэтому у меня было много кавалеров среди молодых ребят (правда, таких же наркоманов, как и я). Это давало мне чувство собственной

привлекательности, в чем я была крайне не уверена после разрыва с моим молодым человеком.

9. Героин – это какое-то дело. Это, если хотите, в своем роде работа, которую надо выполнять каждый день. И это трудная работа, потому что найти хороший героин, когда он тебе нужен, очень трудно. Поэтому мне казалось, что, если я могу это, то я смогу многое другое. Я казалась себе умной, самостоятельной и способной добиться чего-то сама.

10. Из-за того, что меня бесит моя мама. Она хороший человек и меня очень любит (даже слишком), но она достает меня каждый день, каждую минуту. Иногда мне казалось, что я ее ненавижу. Кроме того, она постоянно искала наркотики в моих вещах. Мне всегда хотелось заткнуть уши и закрыть глаза. Опять-таки за меня это сделал героин.

11. У нас очень напряженная обстановка в доме. Мама пилит не только меня, но и папу, поэтому они частенько пререкаются. Кроме того, папа всегда защищает меня, что тоже не нравится маме. На улице мне было лучше, чем дома, – там до меня никому не было дела.

12. Я очень люблю своего папу. У нас прекрасные отношения с детства, считайте, что это он меня воспитал. Для меня существовал только один идеал – мой папа. Я всегда хотела быть похожей на него и очень хотела, чтобы он мною гордился. Я училась на пятерки в школе, танцевала в ансамбле, выступала, играя на фортепиано, но казалось, он этого не замечал. Он и мама хотели большего от меня. Я думала, что я ничего не могу.

13. Мне нравилось жить двойной жизнью: дома и в институте ты – примерная девочка, а на улице ты – дрянная девчонка. Мне нравилось почувствовать себя плохой. Для меня это была скорее игра, чем реальный мир. Мне нравилось играть, делать то, чему меня учили. К тому же здорово было иметь какую-то тайну.

14. Героин дает определенную простоту: тебе не надо думать, что сказать, не надо думать, что делать. Когда ты встречаешься с другими людьми, тебе не надо думать, чем заняться, – все уже решено. По большей части наркоманы, которых я встречала, это необразованные люди, многие не закончили одиннадцать классов, и я сначала думала, что мне с ними будет неинтересно. Но потом я обнаружила среди них вполне образованных людей. Это было странно. Героин раскрепощает. Это смешно выглядит со стороны. Люди идут за героином и по дороге обсуждают рассказы А.П. Чехова или различные философские школы, или начинают читать стихи свои и чужие – было и такое, на героине особенно тянет на философию и поэзию. Хотя я думаю, что, если бы мы встретились в другой обстановке, все было бы по-другому.

15. Мысли о самоубийстве появились у меня еще в довольно раннем возрасте, лет в пятнадцать. Меня ничего не держало в этой жизни тогда, не держит и сейчас. Мне говорят, что надо просто жить. Но я так не могу, поскольку считаю, что жить надо за чем-то, то есть иметь хоть какую-нибудь цель. Я люблю своих родителей, но жить так же, как они, в какой-то бесконечной серости я не могу.

Конечно, никто не знает, зачем мы здесь, но просто плыть по течению – это глупо, это и есть самоубийство, но только самоубийство личности, души. Я считала, что как личность я – никто, я не смогу сделать что-нибудь стоящее, поэтому мне всегда хотелось уснуть и больше не просыпаться. Даже в детстве, засыпая, я представляла, что я – в могиле (может, у меня что-то с головой?). Героин – это сон. Сон – это смерть. Жизнь?.. Я не помню, что это такое.

P.S. Писать больше не могу, так как очень развевалась и могу заплакать. Я и так тут много написала сокровенного. Я очень не люблю, когда лезут в душу, потому что это больно. Я не люблю кому-то что-то рассказывать, я держу все в себе... Это трудно. Одно – трудно, другое – больно, что выбрать? Но копаться у человека в душе – это-то слишком, хотя Вы – доктор. Вам видней. Я думаю, что Вы образованный человек и знаете, что «не стоит заглядывать чересчур глубоко душу, иначе скоро наткнешься на решетку, которая ведет в подземные каналы, где текут нечистоты».

Пожалуйста, перечитайте этот текст еще раз, вдумайтесь в каждую фразу. В них трепещущая боль живого человека, а вовсе не абстрактная болезненная тяга к наркотикам.

Может быть, этот текст даст основания родителям наконец задуматься о том, насколько серьезны те проблемы, с которыми сталкивается «несерьезная» детская душа.

Давайте попробуем вместе разобраться в тех «подземных каналах», о которых пишет девушка.

Что же так мучает Лену, написавшую эту исповедь? Можем ли мы с вами попытаться понять те основные проблемы, которыми болеет ее душа? Разве вправе мы считать героин главной Лениной проблемой?

Нет, главные беды ее души общие для всех нас. Ее боль – душевная боль всего молодого, поколения. Систематизировать причины этой общей боли, которая приводит к наркотикам очень трудно, но мы все-таки попытаемся.

1. Потеря смысла

Человеческая потребность понять смысл собственного существования практически не волновала советскую психологическую науку. Смысл жизни нам формулировала «родная Партия», и задумываться об иных смыслах было нельзя.

Однако теперь мы знаем, что именно осознание своего истинного предназначения, понимание предначертанной Богом жизненной Задачи помогло Александру Исаевичу Солженицыну преодолеть рак и справиться с теми бесконечными препятствиями, которые уготовила ему судьба.

Легендарный психиатр и психоаналитик Виктор Франкл, прошедший через нацистский концлагерь, описал свой опыт и доказал, что в концентрационном лагере выживали только люди с твердым пониманием смысла и предназначения своей жизни. Человек, лишенный ощущения осмысленности своей жизни, практически неминуемо погибал.

Осознание своего жизненного предназначения, поиск ответа на вопрос о смысле собственной жизни – одна из главных потребностей человеческой души. Это ось, вокруг которой вращается наша психическая жизнь.

<...> Великий американский психолог Абрахам Маслоу в 70-е годы научно доказал существование такой потребности, которую он называл метамотивацией, или гиперпотребностью. Суррогаты, которые сегодняшнее общество подсовывает для ее удовлетворения, не могут устроить подростка, пытающегося стать Человеком.

Эта потребность особенно остро осознается в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет. Молодому человеку необходимо найти смысл собственного бытия. Иначе отсутствует ось, стержень, вокруг которого формируется индивидуальность.

Конечно, молодой человек не осознает этого процесса, однако что-то внутри его болит. Ощущение несправедливости окружающего мира, неспособность взрослых ответить на какой-то очень важный вопрос, который вертится на кончике языка, их невнимание к тому, что они считают глупой подростковой романтикой, приводит к ощущению бессмысленности реальной жизни. Именно об этом пытается сказать Лена в пятом пункте анкеты, когда пишет: «Героин позволил мне не думать о себе и о своей жизни». Ну, а пятнадцатый пункт весь фактически об этом.

Мы не привыкли заботиться о высоких материях, однако, если мы хотим, чтобы наши дети не «лечились» наркотиками от ощущения бессмысленности собственного существования, нам необходимо самим задуматься о смысле собственной жизни.

2. Одиночество

Ощущение подростка, что его жизнь бессмысленна, порождает другое, казалось бы, противоречивое чувство. Ему начинает казаться, что муки бессмысленности, страдания от них испытывает только он один.

Молодой человек начинает ощущать одиночество. Он думает, что все окружающие не понимают и не разделяют этих его чувств. Ему кажется, что у всех, кроме него, есть друзья.

Все они веселы и счастливы. И только его одного мучают вопросы смысла своего существования, а всем остальным это просто неинтересно.

Молодой человек чувствует, что он хуже окружающих сверстников. Страдает его чувство самоуважения. В рамках традиции индивидуальной психологии А. Адлера угроза самоуважению, исходящая от угрожающей подростку среды, рассматривается как главный психологический механизм, приводящий человека к употреблению наркотиков.

Личность молодого человека переживает процесс становления. Ощущение самоуважения в этот временной период практически равно ощущению индивидуальности. Интересы социальной среды противоречат интересам личности подростка, его желанию быть лидером, быть любимым и уважаемым всеми окружающими. Молодой человек очень подвержен давлению внешнего мира, который стремится скорректировать его индивидуальность. Самоуважение развивается очень медленно, с детства. Оно развивается через поведение, которое Адлер называл экспотенциальным (овладевающим). Это обозначает, что оно развивается через восприятие окружающих людей и предметов как своей собственности и использование их для достижения поставленной цели.

Однако такому поведению тоже нужно учить. Низкое самоуважение, а вместе с ним и отсутствие ощущения ценности собственной индивидуальности могут быть результатом излишней опеки родителей, особенно матери. Оно возникает как результат попытки матери или обоих родителей взять на себя всю ответственность за любые поступки ребенка. Постоянные незаслуженные ребенком подарки и вознаграждения фактически приводят не к повышению чувства самоуважения, а к его снижению, поскольку нужные ребенку предметы появляются из внешней среды сами собой, без затраты усилий на овладение ими. Возникает ситуация, в которой личности не нужно ставить перед собой никаких задач для достижения цели или удовольствия. Когда такая личность сталкивается с окружающей средой, выясняется, что эта подростковая среда не хочет его уважать.

Низкое самоуважение может сформироваться вследствие и прямо обратной ситуации. Оно становится проблемой подростка, выросшего в семье слишком сильно занятых или небрежных родителей, которые не уделяют ребенку достаточного внимания.

Отсутствие внимания со стороны родителей с раннего детства как бы ставит перед ребенком другую невыносимо сложную задачу: преждевременно стать взрослым. Так как эта задача не может быть выполнена, она порождает ощущение ничтожности, ненужности собственной индивидуальности.

Как избыток внимания с излишней опекой, так и недостаток внимания равно приводят к замкнутому кругу: низкое самоуважение – ощущение ничтожности и одиночества – наркотики как универсальное лекарство – еще большее снижение самоуважения – полная неспособность бороться с наркотической зависимостью.

Надо отметить, что особенно сильно ощущение изоляции проявляется у талантливых, тонко и глубоко чувствующих ребят. Они остро реагируют на несоответствие своих интересов и интересов окружения. Родители чаще всего не знают, что сказать своему ребенку в такой ситуации, и не могут пробиться сквозь возникшую Вдруг у подростка замкнутость и нежелание общаться.

Более того, невнимание к детской душе, к потребности ребенка в общении, к необходимости обучения искреннему общению и получению от него удовольствия очень часто в наших семьях становится вопиющим. Мы делим семейные разговоры и встречи на «взрослые» и «детские».

Мы очень часто прогоняем ребенка и говорим «Уйди, это не детский разговор... Иди, иди, играй, ты в этом все равно ничего не поймешь». Мы сами изолируем ребенка от нормальных, необходимых ему коммуникаций со взрослыми, а потом удивляемся, почему он чувствует себя одиноким и не имеет друзей. А подросток тем временем, для того чтобы избежать одиночества, пытается стать таким «как все». Его тянет в компанию сверстников, которые, как ему кажется, не чувствуют одиночества. Он думает, что «романтически»

шушукующиеся о чем-то в потаенных местах ребята – это именно те люди, которые ему нужны, и ему в их компании явно не будет одиноко. Они крутые – они знают все...

Если вы вдумаетесь, то именно об этом пишет Лена в шестом и седьмом пунктах своей анкеты.

3. Тяжесть свободы

Состояние нашего общества последнего десятилетия можно описать как шок от наступившей свободы. Давайте задумаемся о том, что такое свобода. На собственной шкуре мы убедились, что свобода – это необходимость выбора из целого ряда возможностей, которые на первый взгляд кажутся равными.

<...> Свобода подразумевает умение выбирать. В свою очередь, это умение требует образования, позволяющего правильно оценить открывающийся мир возможностей.

Когда человек не умеет выбирать, он в ситуации свободы будет поступать практически только двумя способами.

Во-первых, он будет «голосовать» за что-то далеко не самое лучшее, но зато привычное. Он будет выбирать отсутствие перемен, то есть он предпочтет старую несвободу новой свободе, требующей от него все нового и нового выбора.

Во-вторых, он будет выбирать не самую лучшую и не самую новую возможность, а возможность самую простую, максимально примитивную и понятную.

В посттоталитарном обществе, не привыкшем к возможности свободного выбора, свобода начинает вызывать тревогу и депрессию. Человек от радостного ощущения свободы начинает чувствовать тревожную неопределенность своего бытия. Он хочет знать, что с ним будет завтра, и отказывается понимать, что в обществе, избравшем путь свободы, знать это невозможно. Ощущение тревоги, вызванное неопределенностью будущего, – одно из главных мучающих нас ощущений. То же самое чувство мучает и наших детей. И они, точно так же, как и мы, пытаются найти лекарство, чтобы избавиться от мучительно тревожных ощущений неопределенности завтрашнего дня, особенно если в семье отношение между родителями нестабильно. И даже в постоянстве собственного дома молодой человек не может быть уверен.

В нормальном случае тревога, вызванная неопределенностью будущего, проходит тогда, когда человек принимает решение, то есть тогда, когда он смог сделать выбор. Когда вы уже купили колбасу, поздно жалеть о том, что на прилавке остался лучший, еще более вкусный сорт. Придется есть ту, которую купили. То есть придется отвечать за принятое решение.

Но подросток не привык к ответственности за свои поступки, которая, по сути, и означает переход от детской жизни к жизни взрослых людей. Мы не научили его этому. Он избалован. Он привык, что все, что ему нужно, от одежды и до любимой девушки, ему приносят родители на блюдечке с голубой каемочкой в готовом виде. Он уже ждет, что все важные решения за него примет кто-то другой. Он глубоко и естественно убежден в том, что это не он поступит в институт, а его «поступят» в институт; что это не он устроится на работу, а его устроят на работу. Все это можно продолжать описывать до бесконечности. Мы часто сталкиваемся с тем, что у будущих наркоманов даже отношения с любимой девушкой (юношей) выясняют родители. Нам часто приходится слышать потрясающие фразы типа «Они меня избаловали – вот пусть они теперь меня и лечат...».

В действительности такая «избалованность» означает, что молодой человек включился в порочную цепь событий: он не приучен с детства отвечать за свои поступки – значит, он не в состоянии принимать самостоятельные решения – следовательно, он боится свободы и испытывает страх за собственное будущее – поэтому ему становится необходимо лекарство от ответственности и неопределенности завтрашнего дня – внешний мир подсовывает ему наркотик.

Можно описать тяжесть свободы и другими словами: взрослеть очень не хочется. Желание жить статично, в неизменном мире, в привычном тепле семьи, которая исполняет

малейшие прихоти молодого человека, и главное, желание жить без ответственности, не удовлетворяется, как говорят психологи, фрустрируется.

Подросток испытывает непонятную ему самому тревогу, страх за будущее, неопределенность. Он хочет немедленно получить удовольствие и вернуться в детство, в котором все его желания немедленно удовлетворялись. И тут окружающая среда радостно идет ему навстречу, предлагая героин или другой наркотик как универсальное лекарство от взрослой жизни.

4. Страх смерти

Мы очень редко затрагиваем этот вопрос. Однако все мы знаем, что жизнь каждого из нас заканчивается смертью, и это единственный закон, который не удалось преодолеть никому и когда-либо живших на земле людей. Все мы боимся смерти. Никто не знает точно, что ждет нас за ее порогом.

Казалось бы, как-то нелогично: смерть и наркотики. Наркотики смертельно опасны. Они приближают к смерти. Это очевидно.

Так разве можно с помощью наркотиков убежать от страха смерти? Оказывается, можно. Именно об этом пишет Лена. Давайте вдумаемся, в ее анкете мы столкнулись с тремя «страхами»:

- страхом жизни без смысла;
- страхом одиночества;
- страхом неопределенности, боязни завтрашнего дня.

Попробуйте вчувствоваться в эти общие для всех нас страхи. И на дне их вы увидите общий и главный страх – страх смерти. Неопределенность и опасность будущего угрожает смертью, одинокого человека некому поддержать, и это снова грозит смертью. Отсутствие смысла делает жизнь ненужной и практически равное смерти.

Перечитайте еще раз Ленину анкету.

Мы забыли свою молодость. Мы забыли о том, как в пятнадцать–восемнадцать лет нас интересовала проблема смерти. Как мы любили стихи Есенина, посвященные ей, и одновременно как мы боялись умереть. вспомните, как часто вам, когда вы были подростком, снилась ваша смерть и смерть близких вам людей.

Ребенок начинает понимать, что люди смертны, где-то в возрасте от четырех до пяти лет. Если мы скрываем от него этот факт и не готовим человека к правильному восприятию смерти с самого раннего возраста, то в подростковом периоде страх смерти может стать практически невыносимым.

<...> Не только Лена, но каждый третий из наших пациентов в той или иной форме напишут в анкетах, что они начали принимать наркотики, так как боялись смерти. Каждый пятый признается в том, что до встречи с наркотиком раздумывал о самоубийстве.

Мысли о самоубийстве фактически и есть признание все того же: бессмысленности, одиночества, бегства от свободы и ответственности, неопределенности завтрашнего дня.

Наркотики – лекарство от всех перечисленных проблем, вызывающих неосознанное беспокойство. Наркотик быстро и незаметно на месте проблем человеческой души ставит проблемы «души травяной». Вместо огромного количества вопросов, на которые нужно ответить молодому человеку и в материальной жизни, и в духовной, встает один: «Как добыть следующую дозу?» Так как добыть ее достаточно просто, то все вопросы решаются сами собой.

Тем более, что наркотик для подростка – это нечто загадочное, преступное и романтическое одновременно. Наркотик – это то, что колют мрачные, загадочные и неопрятные ребята. У них есть какая-то тайна от лживого мира взрослых, к которой очень хочется причаститься.

Наркотики – это следствие протеста молодежной культуры против несправедливости, лживости и продажности нашего мира.

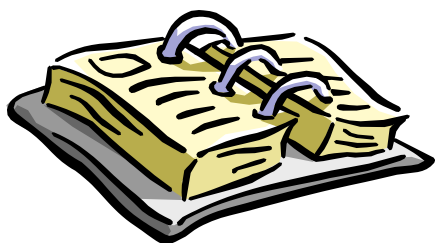
В этом ужас наркотиков. Все проблемы души решаются простым уколom, понюшкой или затягиванием дымом.

Говорят, что сатана прячется в простых решениях.

В самой сущности наркотиков заключен величайший обман сатаны. Молодой человек пытается лечиться ими от чувства звенящей пустоты в душе, от холода, который его окружает. А наркотик приносит взамен другую, «теплую» пустоту. В «теплоте» наркотиков тоже нет никакого смысла, никакого содержания. Это тупик.

Это бегство – неудачное бегство подростка от несправедливости жизни и несоответствия идеалов и реальности.

Нам кажется, что талантливые ребята, люди с тонкой, чуткой душевной организацией в наше время чаще других становятся жертвами наркотиков. Они болезненнее воспринимают бессмысленность, холод и несправедливость мира, а бороться с этими страшными ощущениями их никто не научил. Они пытаются убежать от остроты собственных ощущений, пытаются стать такими, «как все», а эти «все» употребляют наркотики. <...>



Данилин А. Как спасти детей от наркотиков. / А. Г. Данилин, И. В. Данилина. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 348 с. – (серия «Врачи предупреждают»). – с.97-111.

Завдання:

1. Проаналізуйте помилки, які здійснюють батьки дітей, що почали вживати наркотики. Як ви вважаєте, чим вони викликані.

2. Виділіть рекомендації, які дають автори щодо попередження «помилоч та хибних суджень».

В ЧЕМ СОСТОЯТ НАШИ ОШИБКИ И ЗАБЛУЖДЕНИЯ?

Заблуждение 1. Мой сын (дочь) употребляет наркотики. Это страшно и стыдно. Необходимо сделать все возможное, чтобы никто из друзей и родственников не узнал об этом.

Наркомания действительно одна из самых страшных болезней. Но больны не вы, а ваш ребенок. Ваша же задача заключается в том, чтобы открыть для ребенка все доступные каналы помощи. Для этого, может быть к вашему большому сожалению, необходимо проинформировать об этом всех близких родственников и друзей, которые значимы для вашего ребенка.

Во-первых, он будет уверен, что вы не готовы мириться с наркоманией и замалчивать существующую проблему, ведь молчание – знак согласия.

Во-вторых, тем самым вы даете ему понять, что встали на путь открытой и бескомпромиссной борьбы не с ним, не с проблемой всеобщей наркотизации, а с его реальной болезнью.

В-третьих, возможно, вы сможете уберечь чужих детей от наркотиков. Ведь у ваших друзей и родственников тоже есть дети и в их семью может прийти такое же горе.

В-четвертых, именно к этим близким вам людям ваш ребенок, скорее всего, может под любым благовидным предлогом обратиться за финансовой помощью. Ваша задача – поставить их в известность, с какой целью будут использованы их деньги. Тем самым вы сохраните любовь, уважение и поддержку родных людей.

Помните, что главное – не сохранить собственный имидж, а помочь ребенку справиться с наркотической зависимостью.

Заблуждение 2. Мы сами виноваты в том, что наш ребенок стал наркоманом. Значит, мы его таким воспитали.

<...> Как это ни трудно, попытайтесь забыть о прошлом, сконцентрируйте все свои помыслы и усилия на будущем. Старайтесь найти новые стратегии и тактики влияния на собственного ребенка и не откладывайте их на потом.

Ни в коем случае не пытайтесь взвалить на себя всю ответственность за употребление наркотиков. Ведь это только поможет вашему ребенку в очередной раз скинуть тяжесть проблемы на ваши плечи, а он и так в этом достаточно преуспел и научился вами манипулировать.

Главное, что вам необходимо сделать, – изменить отношение к своему ребенку.

Первое, следует понять, что ваш ребенок – взрослый человек и что он сам, по своей собственной глупости и самонадеянности, начал принимать наркотики, прекрасно зная, что это опасно. С точки зрения вашего поведения это обозначает, что за принятое им решение и последствия отвечает он сам.

Первый раз попробовав наркотики, он не посоветовался с вами, а стало быть, предал вас и то, чему вы его учили. Вы должны отстраниться и посмотреть на своего ребенка со стороны. День, когда вы узнали, что он наркоман, должен стать последним днем вашего безграничного доверия и опеки.

Во всех учебниках наркологии мира, во всех руководствах для родителей ваш первый шаг называется лишение опеки. Еще раз нам хочется повторить: главным принципом вашего отношения к сыну или дочери в этой ситуации должна быть фраза: «Ты сам принял решение употреблять наркотики, теперь за все последствия ты отвечаешь сам».

С этого момента ваш сын или дочь не должны получать ничего из того, что они привычно получали от вас: никаких денег на мелкие расходы, никакой одежды и денег на нее, никакой оплаты отдыха, никакого финансирования ухаживания за девушкой. А если у молодого человека уже есть своя семья – никакой материальной помощи его семье. Очень многие молодые люди привыкли, что ваши деньги – это их деньги. Даже ценой истерики немедленно дайте понять, что это не так.

Заблуждение 3. *Мой ребенок, употребляя наркотики, пал так низко, что должен быть за это жестоко наказан.*

«Не судите, да не судимы будете». Не пытайтесь переделать вашего ребенка сразу. Ведь вам самим наверняка не нравится, когда кто-то насильно старается переделать вас.

Обратите внимание на то, что, как только вы узнали о пристрастии ребенка, ваши отношения превратились в непрерывный скандал. Вы припоминаете ему все его проступки и промахи за всю жизнь. Можем смело утверждать, что наказывать человека сразу за все невозможно и абсолютно бессмысленно.

Другое дело, что вам придется разработать определенный набор правил его поведения и проживания в семье. Сами требования должны быть разумными и ни при каких обстоятельствах не подвергаться никаким изменениям. Он должен знать, что на каждый его неверный шаг незамедлительно последует ваш ответ.

Угрозы же и наказания в этой ситуации очень часто оказываются малоэффективными. Поскольку обстановка в доме накаляется, то ребенок будет стараться как можно больше времени проводить вне дома, а значит, в своей привычной компании.

Заблуждение 4. *Если мой ребенок, давая многочисленные обещания, все равно срывается, то это ужасно и является для меня катастрофой.*

Катастрофой для вас может быть только одно состояние – состояние, в котором вы не способны реально оценить сложившуюся ситуацию и выработать новые стратегии собственного поведения.

В семье наркомана должны существовать правила поведения не только для него, но и для всех остальных членов семьи.

Существует также несколько главных *правил поведения родителей*:

1. Независимо от ситуации ведите себя достойно.

Вы – взрослый человек и при возникновении беды не имеете права на истерики. Вы не имеете права кричать, бить молодого человека по щекам и каждые две минуты бегать за валокордином или успокоительными таблетками. Поймите, что беда, которая стряслась в вашей семье, поправима, если вы сможете отнестись к ней так же, как вы относились к другим вашим бедам: спокойно и взвешенно.

2. Никогда не поддавайтесь на шантаж. А шантажа в вашей жизни ожидается много: «если вы купите мне «мерседес», то мне будет чем заняться и я брошу колоться», «если ты не дашь мне 500 долларов и я не отдам долги, то меня убьют», «если вы не дадите мне денег, то я покончу с собой – прямо сию секунду в ванной». И даже «если меня бросит любимая Маша, то я все равно буду колоться». На все эти «если..., то» может следовать один спокойный ответ: «нет».

«Через год, после того как врач скажет мне, что ты больше не употребляешь наркотики, мы с отцом рассмотрим вопрос о покупке тебе машины».

«Пусть тот человек, которому ты должен, придет ко мне с паспортом, напишет расписку, и я отдам твой долг ему, а не тебе».

«Иди в ванную и кончай там жизнь самоубийством. Лучше не иметь никакой дочери, чем иметь истеричку, которая не в состоянии справиться с собой».

«Ты сам наплевал Маше в душу, отношения с ней будешь выяснять тоже сам. Хотя мы думаем, что Маша тебя любит и, если ты прекратишь колоться, она сможет все понять и простить».

Не бойтесь шантажа самоубийством. Человек, который шантажирует таким образом, крайне редко способен на самоубийство. Вдумайтесь, он слишком себя для этого любит. Если даже он что-то сделает с собой, то только на ваших глазах, чтобы вы вовремя могли его спасти, а он добился бы от вас желаемого результата.

3. Не занудствуйте.

Подросток, а наркоман даже старше двадцати лет по своим душевным качествам все равно остается мальчишкой, всегда все делает наоборот. Поэтому бесконечные многочасовые разговоры о наркотиках, обвинения, нравоучительные беседы абсолютно бесполезны и могут дать только прямо обратный эффект.

4. Поменьше говорите, побольше делайте. Молодой человек давно привык, что вы грозите, обещаете «сдать его в больницу принудительно», «засадить всех его друзей за решетку», «лишить его денежного довольствия». Он не слышит 80% информации, содержащейся в ваших нравоучительных беседах.

Это происходит потому, что из всех своих угроз вы не выполняете ни одной. После каждого вашего возмущенного монолога он радостно дает обещания. Причем обещает все, что угодно, но при этом даже и не собирается эти обещания выполнять. Наркоман никогда не будет верить вашим словам. Он считает вас своей собственностью и не ждет от вас никаких решительных поступков. Зато, если вы найдете в себе силы совершить такой поступок, он сразу станет гораздо более управляемым.

Заблуждение 5. Поскольку мне известны многие печальные последствия употребления наркотиков, начиная от разрушения личности и заканчивая такими страшными заболеваниями, как гепатит и СПИД, то я должен быть очень озабочен этим, постоянно размышлять и концентрироваться на возможности таких последствий.

Ваша задача заключается в том, чтобы в максимально доступной форме довести сведения о последствиях употребления наркотиков до своего ребенка. Не пытайтесь скрывать от него информацию, какой бы страшной и нелицеприятной она ни была. К сожалению, приходится признать, что возможностей повлиять на данную ситуацию, кроме открытой информационной «войны», у вас нет. Только постарайтесь, чтобы разговор не превратился в нравоучительную лекцию.

Вы не сможете удержать ребенка дома, не сможете проконтролировать, каким шприцом и в какой компании он колется. Вам остается лишь надеяться, что ваша информационная «война» увенчается успехом. |

Таким образом, мы опять вернулись к вопросу об ответственности. Ответственность за здоровье вашего ребенка лежит полностью на нем.

Конечно же степень риска заболевания гепатитом и СПИДом достаточно высока. Но, постоянно думая о таких возможных последствиях, вы вгоняете себя в состояние хронического стресса. Чем больше вы об этом думаете, тем больше вы пугаетесь. Получается замкнутый круг. Более того, постоянно думая о неприятностях, мы их как бы бессознательно притягиваем, ждем, боимся, и они обязательно находят и догоняют нас.

Чем бояться «на всякий случай», заранее, лучше попробуйте проанализировать те изменения в личности вашего ребенка, которые уже произошли, понять их причины и последствия. Не думайте постоянно о том, что может произойти, – ведь это может и не случиться.

Заблуждение 6. Я не могу не зависеть от собственного ребенка. Родители должны жить его жизнью и его проблемами.

Если вы согласны с данным утверждением, то вы сами уже нуждаетесь в лечении. Врачи и психологи называют это состояние созависимостью. 93% родителей наркоманов (особенно матери), не прошедших курса психотерапии и тренинговых групп под руководством психолога-практика, страдают от созависимости. О том, что это такое, мы подробно поговорим в следующей главе.

Здесь же мы хотели бы дать лишь главную практическую рекомендацию по построению нормальных семейных отношений.

Безусловно, невозможно не видеть страданий собственного ребенка и не реагировать на них эмоционально, не сочувствовать и не сопереживать. Но обратите внимание, как искусно ваш ребенок научился использовать ваше эмоциональное состояние в собственных целях. Мы уже говорили, что все наркоманы совершенно виртуозно манипулируют собственными родителями.

Задумайтесь, ведь вы практически отказались от собственной жизни и собственных интересов. Когда вы переступаете порог дома, вы полностью зависите от того, в каком состоянии и настроении находится ваш ребенок. Более того, вы даже обижаетесь на других членов семьи, если им удастся сохранить хотя бы частицу своего собственного мира, найти в семье свою «экологическую нишу». Вы же первые обвиняете их в бесчувственности и безразличии. Вы насильно втягиваете других членов семьи в состояние созависимости.

Что же можно сделать?

Необходимо четко провести грань между вашей жизнью и жизнью ребенка, между своими и его интересами, а главное, между своей и его мерой и степенью ответственности за происходящее в семье.

Дайте право другим членам семьи (особенно если это другие дети) возможность жить своей жизнью. Не противодействуйте их желанию не вмешиваться в проблемы наркомана.

Уделяйте другим членам семьи не меньше внимания, чем ребенку, употребляющему наркотики. Нам известны случаи, когда и второй ребенок в семье начинал употреблять наркотики, называя при этом главной причиной борьбу за внимание, поддержку и сочувствие родителей. «Ему все, а меня просто никто не замечает, как будто у меня нет своих проблем». «Я все время слышу, что я такой благополучный и поэтому бессердечный. Ведь брату так плохо, а я все время лезу и пристаю к маме с какой-то ерундой». В ответ на это второй ребенок как бы бросает семье вызов: «Хотите не ерунду, получите...»

Если вам не удастся выполнить эти рекомендации самостоятельно, обратитесь сами к врачу-психотерапевту.

Заблуждение 7. У меня нет больше сил бороться с наркотиками, я не знаю, как мне справиться с этой ситуацией.

Любой человек, даже самый сильный и успешный, имеет право на минуты слабости и отчаяния. Ведь абсолютно сильных людей не бывает. Это иллюзия. У каждого в жизни могут наступить моменты потери эмоционального равновесия. Особенно часто это случается с родителями наркоманов, так как ваша эмоциональная жизнь как бы постоянно накалена добела.

Правило 1. Обязательно дайте себе возможность расслабляться.

Это может быть встреча с друзьями, которые в курсе проблемы и способны вас морально и эмоционально поддержать. Пойдите в театр и на концерт. Наконец, просто поезжайте за город или в отпуск. Помните, что вы тоже имеете право на отдых от непрерывной борьбы.

Правило 2. Никогда не забывайте, что это не вы боретесь с наркотиками, а ваш ребенок.

И ответственность за эту борьбу должна полностью лежать на нем. Ваша же задача заключается лишь в том, чтобы эмоционально поддерживать его только в том случае, когда он предпринимает реальные шаги к выздоровлению. А ведь это скорее положительные, чем отрицательные эмоции.

Правило 3. Разрешите вашему ребенку попробовать прекратить прием наркотиков самостоятельно.

Если ваш ребенок впервые признался вам, что он употребляет наркотики, но категорически отказывается идти к врачу, то разрешите ему попробовать бороться с зависимостью в одиночку. Вы должны понимать, что если он употребляет героин, то это практически невозможно. Дайте возможность ребенку убедиться в этом самому. Вы же можете позвонить по одному из телефонов доверия либо встретиться с врачом-наркологом и посоветоваться о том, как вы можете помочь ребенку в такой ситуации.

Правило 4. Не боритесь в одиночку. Помогите ребенку найти лечащего врача.

Это единственное «одолжение», которое вы должны ему сделать. Самому идти в больницу «сдаваться» бывает страшно и стыдно. Вам следует поддержать решение обратиться к врачу и присутствовать в качестве «моральной поддержки» на первом приеме. Ваш же собственный опыт поможет разобраться в вопросе доверия или недоверия к врачу и медицинскому учреждению.

Более того, все ваши действия, о которых мы говорили раньше, должны иметь своей целью визит к специалисту. Врач – это человек, который видит вашу семейную ситуацию со стороны, и поэтому всегда сможет дать конкретные советы по вашему поведению вместо тех общих, которые приводим мы.

Если вы доверяете врачу, с которым начали общаться, старайтесь превратить свое общение с ним в длительное. Ведь пройдет несколько лет, прежде чем вы перестанете нуждаться в его советах.

Заблуждение 8. Мой ребенок испортил себе всю жизнь. Он у же никогда не сможет быть нормальным человеком.

Прошлое человека, безусловно, не может не влиять на его последующую жизнь, но оно порой имеет не только негативные, но и положительные последствия.

Любой подросток пытается найти собственное «я» и свое место в жизни. Именно в процессе этого поиска ваш ребенок и совершил ошибку, заменив при этом поиск реального «я» поиском «я» наркотического. Он пошел по самому легкому для себя пути. Может быть, он просто еще не научился бороться с трудностями. В любом случае в процессе избавления от наркотической зависимости трудностей и соблазнов на его пути окажется еще предостаточно. И если он сможет их преодолеть, то это и станет первым взрослым шагом в его жизни. Помогите ему сделать этот шаг.

К сожалению, он учится на собственных ошибках, а не на ошибках окружающих. Но это не дает вам права лишать его надежды на будущее.

Очень часто своим недоверием и постоянными подозрениями вы сами провоцируете сына или дочь на повторное употребление наркотиков.

Помните! Доверие ребенку должно быть возвращено, как только он прекратил употребление наркотиков.

Если ваш ребенок не употребляет больше наркотики, в семье должно быть прекращено обсуждение этой проблемы. Вы можете говорить о чем угодно, о работе, учебе, личной жизни, но вспоминать каждые две минуты бывшие грехи вашего сына или дочери вы не имеете права. Разговор о наркотиках может возникать только по инициативе самих юноши или девушки, которые хотят с вами что-то обсудить. Учтите, даже упоминание наркотика в негативном смысле вызывает воспоминание о нем. А непрерывные морали на эту тему могут вызвать только обострение желания принять наркотик. Любое излишнее напоминание работает как словесный якорь, как спусковой крючок, запускающий цепочку воспоминаний и провоцирующий желание того приятного состояния, которое достигалось при помощи наркотика.

Заблуждение 9. Безусловно, существует какой-то определенный, точный, верный и совершенный способ избавления от наркотиков. Моя проблема заключается в том, что я никак не могу его найти.

Ваш ребенок – уникальная личность, не похожая на других, впрочем, как и любой другой человек.

Наркомания болезнь особая, во многом не похожая на другие. Это сначала болезнь характера, а потом уже болезнь тела. Ее лечение протекает одновременно с перевоспитанием личности.

Безусловно, существуют определенные закономерности развития личности в подростковом периоде. Безусловно, существуют определенные типы личности, к которым в большей или, меньшей степени принадлежит ваш ребенок, а следовательно, и определенные правила построения ваших отношений. Безусловно, существуют различные виды семьи, в которых и ваша модель семейной жизни нашла свое отражение. Безусловно, существуют основные медицинские и психотерапевтические школы и направления лечения, которые могут помочь именно вашему ребенку. Учтите, что далеко не всегда самое дорогостоящее лечение и есть самое лучшее. Часто бывает прямо наоборот.

В последующих главах мы поможем вам разобраться в этапах, способах и видах лечения. Главное, вы должны принять в качестве руководства к действию то, что стратегию достижения желаемого результата вам все равно придется выстраивать самому, такому, как вы есть, с вашим конкретным ребенком. Универсальных решений любой проблемы не существует. Решение всегда конкретно в каждой конкретной ситуации и всегда строго индивидуально.

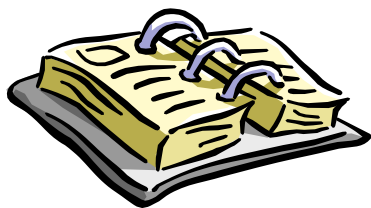
Следовательно, вспомните Карнеги, вам нужно научиться «перестать беспокоиться и начать жить». А это значит, что, прочитав следующие главы, вы должны выработать собственную стратегию поведения и начать воплощать ее на практике. Еще ничего не потеряно, но многое действительно зависит от вас.

Нам бы только хотелось предостеречь вас от еще одной ошибки родителей, часто возникающей в процессе лечения.

Не набрасывайтесь на ребенка сразу, если вам показалось, что он после перерыва вновь начал употреблять наркотики.

Сначала вы должны успокоиться и, помня, что при электромагнитных бурях и перепадах погоды у бывшего наркомана бывают симптомы, очень похожие на прием наркотика, понаблюдать за ним несколько дней. Созвонитесь за это время с лечащим врачом, организуйте дополнительную встречу его с вашим ребенком и послушайте его мнение. Ваши обвинения должны иметь под собой очень серьезные основания. Если и вы, и врач считаете, что пациент возобновил прием наркотика, особенно героина, вместо длительного выяснения отношений предложите ему сдать кровь или мочу на экспертизу.

Итак, если, осознав собственные заблуждения и ошибки, вы готовы анализировать свою семейную ситуацию и искать свой индивидуальный способ лечения ребенка, давайте приступим к этому процессу <...>.



Демина Л. В. Бегуны / Л. В. Демина. – М.: Знание, 1988. – 60. (Нар. ун-т. Пед. фак.: № 5). – С. 130-139, С. 152-163.

Завдання:

1. Проаналізуйте поведінку хлопчиків в описаних випадках і встановіть її причини.

2. Оцініть педагогічні дії автора розповіді та поясніть чому виникали труднощі?

3. Намітьте план соціально-педагогічного супроводу в кожному конкретному випадку.

Випадок з Колею Агеевим

<...И до чего додумался: в шкафу сидеть! – возмутился Федор Степанович. – Я требую – вылезай, а он ни в какую. Так и сорвал урок!

<...> – Федор Степанович! – пресекла нашу перепалку всепонимающий завуч. – О шкафе забудем... Коля! – позвала она в дверь.

Мой Агеев вошел вразвалочку, небрежно всех оглядел, засунул руки в карманы и устался в потолок.

— Здравствуй, Коля, – мягко проговорила завуч.

— Здравсьте, – согласился Агеев.

— А ты садись во-он на тот стульчик.

Агеев присел, нисколько не смутившись, казалось бы, новому для него обращению.

— Вот, Коля, мы тут собрались, чтобы посоветоваться о твоих делах. Посо-ве-то-ваться. А ты думал, почему называется «педсовет»? Ну так как твои дала?

Агеев пожал плечами.

— А я вот слышала, что не все у тебя хорошо.

— Ну и что?

— Да как ты можешь так говорить, Коля? – Тамара Николаевна даже отошла немного в сторону, словно видела Агеева первый раз в жизни. – Ни за что поверю, чтобы тебе было приятно получать двойки! Не может быть такого!

— Может, – упрямылся Агеев.

— Нет, не может, – тоже не сдавалась завуч. – Да вы посмотрите на него, – обратилась она к нам. – Красивый! Спортсмен!! Гордость школьной футбольной команды!!!

Агеев наконец-то смутился и даже встал со стула.

— А свитер какой у него! Мама вязала? Агеев кивнул головой.

— Вот видишь, мама для тебя старается, а ты... Лицо у Агеева сделалось слегка виноватым.

— А знаешь, какой бы мама была счастливой, бы ты хоть немного подтянулся!

Агеев совсем загрустил. И я решила, что подходящий момент настал.

— Коля! Ты просто потерял веру в собственные силы... А давай договоримся так: ты эту неделю стараешься, а мы, учителя, замечаем только твои успех! Ну?

— Попробую, – вздохнул Агеев.

— Двоек мы тебе не ставим, но и ты нас не подводи.

— Ладно, – виновато, но уже улыбаясь, ответил Агеев.

— И дисциплина...

— Вот, вот, – чуть было все не испортил Федор Степанович, но, встретив суровый взгляд завуча, закруглился: – Дисциплина что!.. Дисциплина – само собой!..

— Вот сегодня ты дежуришь, – перешла к практике завуч, – неужели тебе трудно – такому сильному, ловкому – убрать класс?!

— Нетрудно, – быстро согласился Агеев.

— А можешь ты сию минуту начать новую жизнь: пойти к нянечке, взять ведро, швабру, тряпку и вымыть класс?

— Могу, – с готовностью сказал Агеев и от нетерпения даже шагнул в сторону двери.

— Ну и беги, – засмеялась завуч. Педсовет заулыбался.

Как там обсуждались другие двоечники, меня не интересовало. Я сидела, приятно возбужденная торжеством Педагогике Положительных Эмоций, и размышляла: «Да-да, мы просто забываем, что мы сильнее их, маленьких. Как бы они нас ни изводили, всегда они зависят от нас. Так надо помнить это и быть мудрыми, прощающими. И добиваться всего исключительно любовью».

...Педсовет кончился поздно, но я все-таки решила насладиться результатом своей Педагогике. Я вошла в класс и... о ужас! Посредине комнаты стояло ведро с водой, а на столе... а на столе – швабра с тряпкой. Полы были нетронуты. Минут пять я посидела за столом в грустной задумчивости... Потом взяла швабру и принялась за уборку...>

<...> «Окно» предназначалось для обдумывания плана воспитательной работы, который я, как всегда, опаздывала сдать завучу. Я хотела проскользнуть мимо своего класса, где шел урок английского, но не тут-то было! Дверь неожиданно распахнулась и со словами: «Не хочешь заниматься, так хоть не мешай классу» – показалась Тамара Николаевна. Она выпроваживала за руку устало усмехавшегося Агеева.

– Вот, – обрадовалась неожиданной встрече завуч. – Вы вчера защищали индивидуальный подход! Берите своего ребенка и позанимайтесь с ним индивидуально!

<...– Да не знаю я, – взмолился Агеев. – Вы только зря мучаетесь со мной...

Какое-то время я растерянно молчала, а потом переменила тактику и начала с наигранной бодростью:

— Ну ладно, давай тогда по-другому. Представ себе двух друзей: Петю и Колю. У Пети красный карандаш – э рэд пэнсил, а у Коли зеленый карандаш – э грин пэнсил. Ну вот: Пете очень понравился Колин карандаш, он и говорит: «Гив ми э грин пэнсил». Это значит: «Дай мне...» – какой карандаш?

— Ой, Людмила Валентинна, ну зачем это вы...

— Нет, ты подожди, какой карандаш Коля просит!

— Да не помню я уже какой!

– Как не помнишь? – удивилась я и осеклась, потому что сама забыла, какой карандаш и кто у кого просит. Мне вдруг разом опротивели все карандаши и я со вздохом призналась:

— Вообще-то я сама английский плохо знаю. Меня бы кто поучил.

— Давайте я? – неожиданно заявил Агеев.

— Давай, – обрадовалась я, а сама подумала: «Вот с какой стороны к нему надо подходить! Сейчас он будет учить меня, учить – и сам учиться! Как это сразу до меня не дошло, что такие деятельные натуры, как Коля Агеев, не могут просто слушать и просто воспринимать? Перевернуть для них школу: доверить проверку тетрадей! Дать вести уроки!! Самим ставить отметки!!!»

— А вы так и будете Деминой? – донеслось до меня.

Он чертил в какой-то тетрадке графы для фамилий и отметок.

— Нет, – ответила я, желая облегчить его роль, я буду Демидкиной.

— Это хорошо, – обрадовался Агеев, – а я тогда буду Николаем Андреичем.

— Ну валяй, – приказала я, и мы с ним поменялись местами. Он встал за учительский стол, а я села за первую парту.

— Так! Урок начался! – строго сказал Агеев и уткнулся в свою тетрадь.

Наступила тишина.

– Я сказал: урок начался, – неожиданно для меня вдруг заорал Агеев, точь-в-точь как Федор Степанович, – а Демидкина сидит сложа руки и совсем не приготовилась к уроку!

Я, несколько оторопев, встала.

– Садись, Демидкина. Ну конечно, у нее, как всегда, нет ни тетради, ни ручки. Безобразия! – И он сунул мне обрывок бумажки и ручку. – Что было задано на дом? Ну конечно, разве Демидкина когда-нибудь знает, что учитель задает на дом? Вот и получи двойку.

– Как двойку? – не могла постичь я происшедшее.

– Ну ладно, – сжалился Агеев, – так и быть, на первый раз не ставлю, но смотри, чтоб весь урок работала, – вдохновенно пародировал он уже меня. – Так, перевести предложение: «У Пети зеленый карандаш».

– Пит хэз э грин пэнсил, – бойко протараторила я.

– Молодец! Садись. А теперь другой вопрос, – тут его голос торжественно зазвенел: «Спартак» – непобедимая команда». Ну, Демидкина, сумеешь?

Я вскочила:

– Николай Андреич, но мы еще не проходили ни слова «непобедимая», ни слова «команда».

– А, это для тебя не «проходили», а для всего класса проходили. Малинина, ты, надеюсь, знаешь эти слова? – обратился Агеев к кому-то невидимому для меня в углу класса. – Вот, Малинина знает, а ты, Демидкина, не знаешь. Садись, «два».

– Как, Николай Андреич, – надеялась еще я на «индивидуальный подход», – от вас самого я не услышала ни одного английского слова!

– Грубить, Демидкина? Может, ты вообще в углу постоишь?!

– За что?! – неожиданно для себя с нахальным пафосом заорала я.

– Демидкина, это переходит все пределы!

– А потому что несправедливо! Я тогда совсем не буду учиться!

– Еще одну «двойку» поставлю.

– Ну и ставьте, – дерзко заявила я. И скомкав листок, прицельно бросила его в «Малинину».

– Вон из класса! – Агеев подошел и открыл дверь. – Демидкина, ты свободна!

Из педагогического дневника

Вчера подошел ко мне Агеев и сказал:

– А когда мы с вами будем заниматься английским?

Я обалдела:

– Как?! Ты хочешь заниматься?

– А чо? Мне понравилось...

Значит, Агееву «понравилось»... Понравилось, тому что я дала ему возможность выразить себя, творить, властвовать. Он ощутил себя личностью, а пешкой, которую переставляет учитель.

А как было раньше? Ведь «индивидуальных» занятий у нас с Агеевым было видимо-невидимо. Но с Агеева как с гуся вода: после уроков учим правило, на уроке играем в «крестики-нолики». Однажды заявляет: «Вы же все равно после уроков будете заниматься со мной, чего же стараться?» Или заставишь парту оттирать, которую он превратил в сетку розыгрышей команд «Динамо» и «Спартак», а он на следующее уроке опять начинает чертить... Или следит за вороной за окном...

Конечно, у него жизнь, которой он распоряжается сам, а я – раб учительских инструкций – стою и «зу-дю» над ним. Он живет по законам самой жизни, а я? Нет, надо отрешиться от педагогических банальностей: опрос, объяснение, отметки...

И в том уроке, который мне дал Агеев, дело, пожалуй, не во власти, ему предоставленной. Просто он мне предложил играть, а я переиграла его... И так, кажется, рождается новая педагогика – Педагогика Ежедневного Экспромта!

Экспромт

Урок только начался, а Агеев в своем репертуаре:

— Можно выйти?

— Да ты что, Агеев?! (Не сидится ему на месте никак!)

Ну мне нужно...

— Никуда тебе не нужно! (Выпустишь, а потом иди-свищи.)

— Ну-у-у...

— Доставай тетрадь и записывай число. (Когда это кончится?! Никаких педагогик не хватит... Ну кто поверит, что вчера он сидел у меня в гостях, уплетал блинчики с вареньем, признательно смотрел в глаза и рассуждал: «А вы, наверное, в литературе знаете столько же сколько я в футболе...») Переходим к новой теме.— Я подошла к доске. — Суффиксы «чик» и «щик». Агеев, ты, надеюсь, записываешь?

За моей спиной засмеялись. Я обернулась к классу. Все головы были повернуты к злополучному шкафу. Дверцы его медленно закрывались сами собой. («Ушел-таки! Так мне и надо! Смеялась над географом, а теперь – вот – сама вытаскивай!»)

Не скрывая самых решительных намерений, я между рядов пробралась к шкафу и распахнула его. Сني зу вверх из полумрака глядели на меня виноватые! Умоляющие! И прекрасные!!! Глаза Агеева.

— Людмила Валентинна, – шепотом попросил он, – ну оставьте меня здесь! Я тихо...

— Да ты что, Агеев, – тоже шепотом возмутилась я.

— Но я же все равно ничего на уроках не делаю,

— Агеев!!— почти простонала я, потому что вдруг вспомнила, что ко мне на урок обещала прийти завуч (она имела «милую» привычку заходить немного погодя после звонка). В хорошеньком виде предстану я пред ее всепроникающим взором!

— Я весь урок слушать буду, а вы меня спросите потом!

Проклятый Диоген! Но... может быть, Диоген только тогда и стал Диогеном, когда залез в свою несчастную бочку?.. Стоп! Вот момент, когда можно применить мою новую педагогику.

— Ладно! – входила я в экспромт. – Сиди! Сам вылезешь, – и стала тихонько притворять дверцы.

— Поплотнее, – попросил Агеев.

— А не задохнешься?

— Да что вы!

— Так когда пишется суффикс «чик»? – после короткого объяснения задала я вопрос классу. – Агеев, пожалуйста!

В классе засмеялись. Таня Малинина недоуменно напомнила:

— Так Агеев же в шкафу!

— Ну и что? – сказала я.

Все снова с интересом повернулись к шкафу. Агеев, видимо, не ожидал такого хода, потому что из шкафа донесся вздох.

— Та-а-ак, Агеев еще не понял правила. Давай, Таня, расскажем ему.

Девочка вскочила за партой и обратилась к шкафу.

— После корневых зэ, эс, дэ, тэ в именах существительных...

В ответ шкаф загудел:

— После эз-э, сэ-э-э...

Дэ-э-э, тэ-э-э... – хором запел класс.

Прекрасно, – воодушевлялась я, все больше утверждаясь в своем хитроумном замысле. – Соревнование: кто последним назовет и правильно запишет название профессии с суффиксом «чик»?

— Каменщик! – бросилась к доске Таня Малинина.

— Сборщик! – закричали дальше.

— Банщик!

Мелок перелетал из рук в руки, слов в запасе становилось все меньше.

– Денщик, – после секундного затишья вспомнила Таня.

– Считаю до трех! – провозгласила я и подняла Танину руку. – Раз... денщик... Два... денщик...

И вдруг раздался ужасный грохот. Шкаф точно раскололся, и с воплем «Болельщик!» из него выскочил Агеев.

– Победа! – закричала я, потрясая рукой Агеева.

Класс вопил. Никто и не заметил, что болельщик поеще не профессия.

...После урока я с гордостью отшагивала по школьному коридору. Каким же закрытым, неприступным, думала я, был Агеев на своей первой парте и каким открытым, буквально просвеченным оказался он в злополучном шкафу!...>

Випадок з Толею Сіровим

<...Толя Серов, пятнадцатилетний верзила, воспетый и отпетый не одной классной стенгазетой. За его спиной пыхтят Галкин и Агеев. Этих-то ведь я взяла пониманием, а чем Серов хуже? Надо видеть, как он гоняет по школьному двору на картинге! А мы его заставляем подчеркивать однородные члены предложения, участвовать в праздничных утренниках и ложиться спать в девять часов.

– Сделал! – Серов положил передо мной тетрадку. – Можно я съезжу домой, а завтра, к урокам, вернусь?

«Домой» – это туда, где свобода: приятели, вечеринки, в общем, «хипповая» жизнь. Я все понимаю, но...

— Ведь Тамара Николаевна не разрешила!

— Ну и что? Вы же отвечаете за меня, а не она. Разрешать тоже вы должны!

Голова у него соображает.

— Не разрешаю! – твердо сказала я, вспомнив уверения Тамары Николаевны.

— Бойтесь ответственности? Да ничего я не сделаю! Клянусь.

Я не выдержала.

— Прощлый раз тоже клялся, и что?! Попал в милицию! В нетрезвом состоянии!

— Я ж завязал! Сколько можно упрекать?! – воскликнул Серов. – Я знаю, я неблагодарный, но...

Я схватилась за голову.

– Ради тебя не отпускаю: в колонию попадешь! Чепуха какая-то получается: хочу спасти от несвободы, лишая свободы!

– Не отпустите? – Он нервно встал и подошел к открытому окну. – А на спор, что отпустите! – вдруг осенило его, и он пантерой вскочил на подоконник.

У меня упало сердце. Вот оно! Начинается! Агеев и Галкин оторвались от тетрадей и с любопытством уставились на Серова.

– Немедленно слезай!

Но он запрыгал на самом краю.

– Прыгну!.. Если не отпустите!

Валяй! – оживился Галкин. – Третий этаж – чепуха!

Господи! За что? Ведь точно прыгнет, сломает себе шею, а мне отвечать!

Я медленно, боясь спугнуть Серова, подошла к нему и остановилась перед его ногами.

– Прыгать бесполезно! – как можно миролюбивее сказала я, глядя на него снизу вверх.

– Раньше, чем ты получишь разрешение, я умру от разрыва сердца.

– На оперативку! Срочно! – окликнули меня из коридора.

В дверях класса стоял мой Чибисов.

Оперативка! Это спасение или наоборот?.. Я оглянулась на Серова. Он поднял одну ногу и угрожающе поболтал ею в воздухе.

– Скажи директору, что не приду! – едва сдерживая слезы, крикнула я Чибу. – Меня Серов не отпускает! Он провокатор и шантажист... и вообще... убийца!

Агеев загоготал.

— Ладно! – ухмыльнулся Серов. – Идите! – И спрыгнул на пол. – А я поспежу, чтоб эти охломоны занимались.

<...> Остался! На сегодня остался! А завтра?

Я уже давно обнаружила, что у детей существует одно, но очень мощное средство от любых «педагогических воздействий» – бегство. Агеев убежал от меня в шкаф. Галкин нашел себе потайную комнатку, а Серов бежит дальше всех: у него своя квартира. Живет без родителей, под опекой бабушки, которая, кажется, совсем сдалась на его милость.

Когда он появился в моем седьмом в качестве второгодника и с репутацией «бегуна», я отнеслась к нему без всякого предубеждения. Мы много говорили с ним по душам, он откровенно рассказывал о жизни «в бегах». Сетовал на то, что из-за нее остался на второй год. Потом отпрашивался домой. Я отпускала. Первое время он возвращался вовремя и «в форме», но однажды в интернат позвонили из милиции... пришлось «выручать» его оттуда. Попался с друзьями «за хамское поведение в винном отделе». Он поклялся, что больше это не повторится... но это повторилось с тем лишь изменением, что в милиции его поставили на учет.

А сегодня на оперативке был поднят вопрос как раз о том, что делать с такими «сильными» личностями, как Серов, и я уяснила еще один тактический ход.

– Это все педагогическая «безотцовщина!» – заявил сегодня на оперативке географ Федор Степанович. – Этих «твердолобых» никакой любовью и добротой не проймешь, их надо просто переламывать... властью, жесткой мужской волей, которая могла бы подчинить их необузданную волю!

И это говорил слабохарактерный Федор Степанович!

Может, он и прав, только при чем тут мужская воля, когда женская подчас сильней мужской? Проверить на Серове? А вдруг подействует?

Поединок

Мой класс уже корпел над упражнением, когда распахнулась дверь и появился Серов. После того, как я его не отпустила домой, он все не мог «утешиться» и стал совсем неуправляемым: опаздывает на уроки, прогуливает самоподготовку, дерзит учителям – в общем, протестует... зато «на глазах».

Не замечая меня, он двинулся к последней парте у стены, где уютно обосновался Галкин. Затем он спихнул его портфель на пол и сделал выразительный жест, обозначающий приглашение подвинуться.

— Это моя парта! – на весь класс загнусавил Галкин. – Я здесь всю жизнь сижу!

— Не понимаешь по-хорошему, Жирный? – мягко произнес Серов.

— Толя! У тебя есть свое место! – сурово напомнила я.

— А я с Жирным хочу посидеть! – И он плюхнулся на парту рядом с Галкиным. – Нам хорошо будет вместе! – сказал он, и в ответ Галкин, намертво прижатый к стене, только слабо пискнул.

— Что я сказала, Толя?

— А мне там не нравится!

— А мне не нравится, что ты срываешь урок!

— Кто срывает?! Галкин, ты?

— Выйди из класса, Серов!

— Вы меня учить должны, а не урока гнать!

Еще демагогию будет разводить!

Я быстро подошла к Серову и, схватив за шиворот, в ярости рванула его изо всех сил к себе:

– Немедленно выйди вон!

И тут же почувствовала: я перед ним, как моська перед слоном, он не сдвинулся даже с места. Ну почему я не мужчина?!

– Ну что же... – собрала я остатки своих сил. – Тогда выйдем мы все.

Я стояла у раскрытой двери и, дождавшись, пока Галкин последним выполз из-за парты через стол, вышла вслед за всеми ребятами.

На счастье, рядом был пустой класс.

Только мы приготовились к уроку, как дверь распахнулась, и на пороге появился невозмутимый Серов.

– Я так не могу... – оповестил он нас, – я учиться должен, а не баклуши бить!

Из педагогического дневника

Переломила! Да он сам кого хочешь переломит! И тем не менее я благодарю судьбу, что оказалась слабее Серова и проиграла ему этот поединок. Я поняла, что всегда (даже тогда, когда это и не так очевидно) власть покоится на решимости применить физическую силу, на автоматической, не всегда осознанной оценке кто кого. А сила соблазнительна, она легче создает иллюзию решения проблем.

<...> Если посмотреть на жизнь Серова в свете нашего «педагогического») воздействия, которым он был охвачен с первых минут своего существования, то становится страшно: он просто не принадлежал себе, потому что каждым его шаг, каждый поступок немедленно обсуждался, анализировался и оценивался. Его вели за собой, крепко держа за руку (есть даже такие «педагогические термины», как «держат в руках», «отбилась от рук», «пустили из рук»), и прозевали тот критический момент, когда он должен получить право на самостоятельность и одновременно обязанность отвечать за себя.

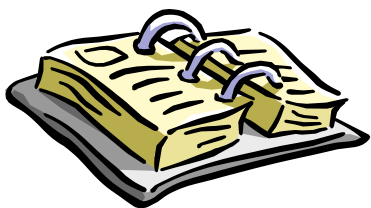
А когда опомнились, он был уже «в бегах», не в том смысле, что далеко от интерната, а в том, что хотя и стоял здесь, рядом, но самого-то его не было.

Его «излавливали», возвращали и «переламывали», как старый дом перестраивают, как черновую рукопись переписывают, как немодное платье перешивают, и каждый по своему плану, замыслу, вкусу.

А человек может только сам себя переломить.

Наверное, как переломить самого себя, и надо учить таких, как Серов. И учить не собственным примером, а смелым вступлением, рука об руку (вот именно, рука об руку!), в ситуацию, в которой учитель и ученик – вернее, мы вместе – добровольно могли бы переломить себя.

Мне кажется, истинная педагогика не может быть односторонним воспитанием, передачей «нравственной информации» от учителя к ученику. Только воспитываясь сам, можешь воспитывать другого, только совместное движение душ прочно...>



Раттер М. Помощь трудным детям / М. Раттер; пер. с англ. / [общ. ред. А.С. Спиваковской; предисл. О.В. Баженовой и А.Я.Варга]. – М.: Прогресс 1987. – 422 с.

Завдання:

1. Проаналізуйте виділені автором критерії поведінки з відхиленнями.
2. Проведіть їх співвіднесення з поведінковими проявами підліткового віку з позицій норми та відхилення.

<...Какое поведение ребенка является отклонением от нормы? Для оценки возможного отклонения в любом поведении используется несколько различных критериев. К их числу относятся:

Нормативы, соответствующие возрастным особенностям и половой принадлежности ребенка

Ряд особенностей поведения является нормальным только для детей определенного возраста. Например, мокрые пеленки для младенцев не особенно тревожат родителей, и

многие дети продолжают мочиться в постели до четырехлетнего или пятилетнего возраста. Вместе с тем с детьми десятилетнего возраста подобное случается крайне редко, и поэтому для этого возраста подобные случаи рассматриваются как отклонение от нормы. Точно так же тревога при разлуке с близкими очень типична для начинающих ходить малышей (это настолько типично, что безразличная реакция ребенка этого возраста на разлуку с родителями – возможная причина для беспокойства). Однако у подростка болезненное переживание разлуки с близкими будет явлением весьма редким и поэтому ненормальным.

Что же касается вопросов, связанных с половыми различиями, то следует отметить, что даже в позднем детстве поведение мальчиков и девочек во многом совпадает. У большинства мальчиков оно окрашено некоторыми так называемыми «женскими чертами», а у большинства девочек – некоторыми «мужскими». Это вполне нормально. Однако достаточно редко у мальчика встречается весь набор женских особенностей поведения, и поэтому с точки зрения статистики такой случай явился бы ненормальным. Вопрос серьезности подобного отклонения может быть решен только с учетом других критериев ненормальности, а также наличия повреждения социального развития.

Длительность сохранения расстройства

Как уже отмечалось, при исследовании детей любого возраста у многих часто обнаруживается наличие страхов, припадков или других неприятных расстройств. Однако случаи длительного сохранения этих состояний редки. Так, например, почти каждый ребенок прошел через фазу нежелания ходить в школу. Это могло быть единственным днем в жизни ребенка или длиться несколько недель. Сохраняющееся же многие месяцы и даже годы нежелание ходить в школу, естественно, вызывает тревогу.

Жизненные обстоятельства

Временные колебания в поведении и эмоциональном состоянии детей – явление обычное и нормальное. Психологическая «энергетика» имеет свои пики и свои падения, в силу чего в одно время дети могут быть очень уязвимы, а в другое – обладать достаточной сопротивляемостью и хорошими адаптационными способностями. Развитие никогда не происходит гладко, а явление временного регресса встречается довольно часто.

Колебания, о которых идет речь, в одних условиях происходят чаще, чем в других, поэтому очень важно принимать во внимание обстоятельства жизни ребенка. Многие дети, например, реагируют на появление младшего брата или сестры регрессом в поведении. Они могут в это время начать сосать палец, просить бутылочку, больше капризничать и требовать внимания взрослых. Другое событие, которое обычно вызывает переживание стресса и приводит к увеличению чувства тревожности и зависимости, – перемена школы или класса. Родителям следует знать, что у многих детей стресс усиливает эмоциональные и поведенческие трудности.

Социокультурное окружение

Дифференциация нормального и аномального поведения не может быть абсолютной. То, как ведет себя ребенок, должно оцениваться с точки зрения норм его непосредственной социокультурной среды. Поэтому очень важно с пониманием относиться к тем многим культурным различиям, которые существуют в обществе.

Степень нарушения

Жалобы на отдельные симптомы встречаются гораздо чаще, чем на существование целого ряда симптомов одновременно. На самом же деле лишь в крайних случаях внимания заслуживают симптомы, изолированно наблюдающиеся в поведении ребенка. Более пристально следует изучать детей с множественными эмоциональными или поведенческими расстройствами, особенно если они одновременно касаются разных сторон психической жизни.

Тон симптома

Значение симптома в некоторых пределах определяется также и его особенной природой. Исследования показали, что одни симптомы преимущественно бывают обусловлены неверным воспитанием ребенка, другие – психическим расстройством. Так, кусание ногтей – привычка, которая так же часто встречается у нормальных детей, как и у психически больных детей, – не является признаком психического заболевания. Из этого, однако, не следует, что для диагностики данный симптом не имеет никакого значения. Напротив, дети особенно часто кусают ногти в моменты внутренних напряжений. Однако напряжение не является синонимом расстройства психики, потому что время от времени его может испытывать каждый, а вот, например, нарушение отношений со сверстниками значительно чаще бывает связано именно с психическим расстройством и поэтому требует более пристального внимания.

Тяжесть и частота симптомов

Умеренные, изредка возникающие трудности поведения для детей более обычны, нежели серьезные, часто повторяющиеся расстройства. Соответственно, когда говорят, что у ребенка бывают ночные кошмары, вспышки ярости, тики или какие-то другие неблагоприятные симптомы, очень важно прежде всего выяснить частоту их проявления и ясно представить себе реальную картину нарушения. В чем же состоит припадок: в двухминутном крике или в получасовом плаче с катанием по полу? Почему родители считают, что у ребенка бывают ночные кошмары: потому ли, что он по утрам вспоминает увиденный неприятный сон, или потому, что он просыпается среди ночи весь в поту и слезах? В этих случаях также важно, повторяется ли это с ребенком каждую ночь или происходит не чаще одного раза в месяц.

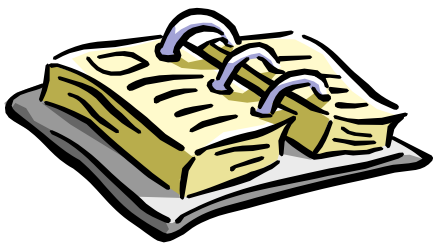
Изменение поведения

Появление изменений в поведении является еще одним важным аспектом диагностики. Другими словами, анализируя детское поведение, следует сравнивать его проявления не только с теми чертами, которые характерны для детей вообще, но и с теми, которые являются обычными для данного ребенка. Конечно, в течение жизни разнообразные формы поведения могут быть очень сложными, но если в поведении ребенка возникают изменения, которые трудно объяснить законами нормального созревания и развития, к этим изменениям следует всегда относиться внимательно.

Ситуационная специфичность симптома

Существует распространенное мнение, что симптом, проявление которого не зависит от какой бы то ни было ситуации, отражает более серьезное расстройство, чем симптом, возникающий только в определенной обстановке. Между тем степень ситуационной специфичности симптома является не самым лучшим критерием аномального поведения. Тем не менее важно обращать внимание на наличие этого признака. Его существование и изменение проливают определенный свет на динамику развития у ребенка проблем взаимодействия с другими людьми.

Таким образом, решая вопрос об отклонении поведения от нормы, следует принимать во внимание комбинацию из всех вышеназванных критериев. Но даже в этом случае определение «ненормальности» только на основе статистических данных, т.е. данных о частоте симптома, представляется недостаточным. Необходимо также учитывать, насколько отклонение от нормы повреждает развитие...>



Федорова Г.Г. Коррекционная работа с подростками девиантного поведения: [Учеб. пособие]. / Г.Г. Федорова. – СПб: Изд-во РГПУ им А.И. Герцена, 2000. – 77 с. – С.136-138.

Завдання:

1. На основі прочитаного, оцініть вплив неформальної групи на поведінку підлітка.
2. На яких підставах можна проводити диференціацію неформальних груп?
3. Охарактеризуйте ієрархічну структуру неформальної групи.

<... (Случайные группы образуются в местах массового отдыха молодежи и являются временными. Такие компании склонны к эксцессам, так как создается иллюзия анонимности поведения – «эффект толпы»).

Группа переродившегося интереса – фанаты, или «фэны», как они себя называют, различных спортивных или музыкальных команд. Негативное проявление может выразиться в устраивании беспорядков на матчах или концертах. Фанатов других команд или групп считают «чужими». Как правило, они нуждаются в деньгах для поездок за своими кумирами или для покупки соответствующей символики, поэтому могут пойти на кражу или вымогательство денег у более слабых.

Ретретические группы характеризуются тем, что подростки, входящие в нее, стремятся к уходу от действительности, от жизненных трудностей. Крайний вариант ухода от действительности – это суицид. Обычное занятие этих групп – бесцельное времяпрепровождение, низкопробные развлечения, хулиганство, употребление алкоголя, токсических и наркотических веществ.

Преступная группа – молодые люди, имеющие за плечами «опыт» противоправного поведения. Они рассматривают преступление как вполне естественный способ решения жизненных проблем. Как правило, попав в группировку, подросток сознательно включается в общую деятельность (воровство, хулиганство и др.), культивирует ценимые в этой группе качества и особенности поведения. Существенное значение имеет положение (статус) подростка в группировке. Некоторым подросткам удается занять лидирующее положение, у других позиция неустойчивая или подчиненная.

Иерархия примитивной группы хорошо представлена А.Б. Добровичем.

Лидером (Главарем), как правило, становится решительный, достаточно опытный, умеющий планировать различные акции, в том числе противоправные, умеющий влиять на других подростков, достаточно авторитетный среди них. Лидер является носителем ценностей группы. Практическая реализация поставленных целей группы (например, удачное ограбление, избивание враждующей группы и др.), как правило, повышают авторитет лидера.

Он умен тем особым умом, который называют хитростью. Хитрость не только позволяет ему блестяще планировать противоправные акции, но и дает ему умение вовремя убирать или стравливать между собой потенциальных соперников.

«Бета», или Авторитет, является вторым по рангу типом в группе. Умственными способностями он может превосходить главаря, ему позволено давать советы главарю. Но Авторитет уступает главарю в смелости и решительности. Он искренне радуется удачам главаря. В случае ухода Главаря со сцены или его гибели Авторитет почти никогда не становится на его место.

Все прочие члены группы ранжированы на субъектов «гамма» – Ведомых и субъектов «омега» – Забитых. Ведомые, в свою очередь, ранжированы как по вертикали, то есть по степени приближенности к Главарию и Авторитету, так и по горизонтали имеется в виду «ролевое качество» места в группе. Забитые находятся в самом неблагоприятном положении, их притесняют, надсмехаются над ними и т.д.

Подростки, входящие в группировки, живут по своим законам и правилам.

Существенным образом искажается поведение подростка в *примитивной группе* с низким уровнем потребностей, асоциальной направленностью. Установки группы, ее климат становятся определяющими. Идти в разрез со средой – значит лишиться товарищества, поддержки, стать «изолированным». Индивидуальное правосознание, которое ранее определяло поведение несовершеннолетнего как правомерное, утрачивает свою значимость и подросток предпочитает разделять установки группы, а не лишиться ее поддержки. У подростка в такой группе снижается саморегуляция, притупляется ответственность за совершенное, стыд, совесть. Мотивы собственного поведения подчинены групповому давлению, а преступления и правонарушения отличаются жестокостью и цинизмом.

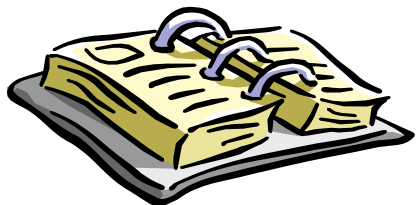
Далеко не все уличные группировки становятся криминогенными. Тем не менее, существует низкая условия, которые способствуют «перерождению» обычной группировки в криминогенную. Отметим основные из них.

- 1) пустое времяпрепровождение, незаполненное полезными видами деятельности;
- 2) доминирование антиобщественных установок и искаженное нравственно-правовое сознание большинства членов группировки (у многих членов группировки искаженное представление о нравственных ценностях, ориентация на противоправный способ добывания денежных средств, признание насилия в качестве «универсального средства взаимодействия» с окружающими и др.);
- 3) наличие в группе сильного лидера с антиобщественной ориентацией;
- 4) наличие в составе группы лиц, вернувшихся из мест лишения свободы, которые переносят на группировку законы тюремной жизни;
- 5) авторитарный стиль управления группой;
- б) распределение ролей и функций при совершении преступления.

В стихийной уличной среде очень часто роль «воспитателя» берут на себя весьма сомнительные элементы с преступным прошлым, лица ранее судимые. Они тонко играют на особенностях психологии подростков и постепенно вовлекают их в преступную деятельность, организуют из них криминогенные группы. Взрослые спекулируют на привязанностях, увлечениях подростка, слабостях и трудностях, возникающих в сфере общения, используют приемы тонкой психологической обработки, позволяющие завоевать доверие, используют обман, нажим, физическое насилие. Подспудно подростку внушается определенная программа: потреблять, ничего не делая, утверждать себя силой, создается установка на быстрый и легкий способ добывания материальных средств.

Как мы уже отмечали, потребность в чувстве защищенности – важнейшая потребность детей и подростков. Подростки из неблагополучных семей не имеют опоры в лице родителей, в школьном коллективе они также чувствуют себя отверженными. Иметь сильного покровителя – это в определенной степени даже льстит подростку, делает его более уверенным в себе и в ряде случаев развязывает ему руки

Таким образом, попадая в группировку, подростки испытывают на себе ее мощное влияние, которое осуществляется через: направленность группировки, ведущий вид деятельности в ней, ценности, принятые большинством членов группы, психологический климат, законы и правила, по которым живет группа, статус подростка в ней...>



Червакова И. М. Трудные судьбы / И. М. Червакова. – М.: Знание, 1988. – 122 с. – (Нар. ун-т. Пед. фак.; № 4). – С.8-12, 111-112.

Завдання:

1. Проаналізуйте ситуації, в яких дітей віддавали в інтернат. Оцініть атмосферу та тип неблагополучної сім'ї.
2. Накресліть напрями соціально-педагогічної, психологічної та правової допомоги таким дітям.
3. Оцініть підходи дітей до причин важковихованості.

<... Сотни папок из шершавого серого картона. Безмолвные обвинительные акты. Кому их предъявить? Папки тоненькие, жизненный опыт детей невелик, зато повидали они на своем веку столько, сколько иным из нас не пережить и за целую жизнь.

Это заявление написано на имя директора школы.

«Прошу вас помочь мне устроиться в детский дом, потому что у нас в семье беспорядок, мать страшно пьет водку, деньги домой не приносит. Два моих старших брата не работают, хотя им уже по семнадцать лет. Старшая сестра тоже не работает. Они с матерью приводят в дом своих друзей, пьют, ругаются. Я прошу их так не делать, но они меня не слушают и обзывают как могут.

В доме нечего есть. Мать пропила картошку, дров тоже нет. Мои братья не дают мне учиться. Все это продолжается давно, и я все терплю. Писала Наташа Р., 12 лет».

Из личных дел

«...Мать Оксаны В. ведет развратный образ жизни, не работает. Десятилетнюю дочь предлагала мужчинам за бутылку водки. Девочка сбежала, определена в интернат. Мать осуждена».

«...Гражданка П. продолжительное время нигде не работает. Постоянного места жительства не имеет. Принимая во внимание, что гражданка П. в настоящее время арестована, а ребенок находится в больнице и воспитывать ребенка некому, постановляю: девочку до решения народного суда сдать в детприемник для направления в детский дом».

«...Сообщаем, что в школе-интернате действительно проживает и обучается воспитанница Зина А., на которую по решению суда взыскиваются алименты с ее матери в размере одной шестой заработка. Алименты необходимо направлять в адрес школы-интерната».

«...К вам направляется девочка, найденная в Центральном универмаге. Как пояснила девочка, ее оставила в универмаге мать и сказала, что за ней придет дядя. В кармане у девочки обнаружено свидетельство о рождении. Возраст девочки три с половиной года».

«...Когда девятилетний Артем вернулся из школы, дверь дома оказалась закрытой. Почуввав неладное, мальчик выбил стекло, вошел и увидел, что мать повесилась. Он подставил табуретку, срезал веревку, положил тело матери на пол и только потом побежал за людьми. Мать Артема очень сильно пила».

«...Прошу Вас устроить моего ребенка в детский дом, так как у меня тяжелое положение в семье, мне надо ложиться в больницу на роды, а сына не с кем оставить и воспитывать. Прошу в моей просьбе не отказать».

«Прошу вас устроить моего ребенка в детский дом», – написала мать на белом, в косую линеечку, тетрадном листе. Подумала и добавила:

«Прошу в моей просьбе не отказать».

А мне слышится:

«Прошу считать меня человеком без настоящего и будущего, без совести и без памяти.

Прошу в моей просьбе не отказать...» <...>

Из разговоров с детьми

«Я знаю, я очень плохая. Но когда обо мне говорят плохо, начинаю дерзить. Мне говорят одно, я делаю другое. Вечно огрызаюсь, не могу сдержаться. Я капризная, ленивая. Когда у меня что-нибудь просят, я не делаю, а потом каюсь. На уроках часто все делаю назло учителям и даже, бывает, обижаю маленьких. Во мне мало культуры. Ни одна девочка в нашей комнате мене любит. А я так хочу быть со всеми...»

«От меня никакой пользы, я всем только мешаю, нечего не умею, спортом не занимаюсь, учусь неважно. Танька тоже учится средне, так она шьет, и в спорте первая, и медициной увлечена, а я?»

«— Что-то я совсем в этом году опустил, — Олег тяжело вздохнул, помолчал. Чуть раскосые глаза повлажнели. Мальчик каким-то безнадежным движением провел по волосам, словно пригладил, и опять вздохнул.

— Жалуются на тебя, Олег. Плохо справляешься с обязанностями старшего дежурного командира. Поднял глаза, насторожился.

— Больше ни на что не жалуются?

— Больше ни на что. Билет теперь надежно будешь хранить?

— Теперь не потеряю».

Как-то после долгих колебаний и сомнений решили спросить у ребят, откуда, по их мнению, появляются «трудные» и как помочь человеку стать лучше?

Из многочисленных ответов составили два коллективных.

Первый ответ.

Шестиклассники: «Все начинается с детства. У мальчика рано умерли отец или мать, и ему трудно одному и плохо. Если мать и отец пьют, а ребенка сдают в детский дом. От недосмотра и плохого воспитания. От блага или когда их очень нежат. От невоспитанности родителей, их распушенности».

Десятиклассники: «Во всем виноваты родители, современная педагогика, девчонки и мы сами. От того, что иногда учителя и воспитатели бывают не правы, а ученик старается им все объяснить про себя, а они ему не всегда верят, тогда он начинает грубить, плохо ведет себя, забрасывает занятия».

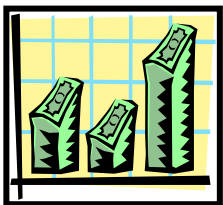
Второй ответ.

Шестиклассники: «Надо не кричать на человека, а разговаривать с ним спокойно, объяснить ему все про него самого. Если человек привык корчить обезьянку и не может отвыкнуть и над ним все смеются, то надо всем перестать над ним смеяться и он исправится. Надо дать ему понять, что он хороший человек, а хороший человек всем нужен. С трудным человеком надо дружить. Если он бродяга, надо научить его работать, помочь ему в его беде».

Десятиклассники: «Человеку может помочь только близкий друг или девчонка. Дружный класс. Первый путь — воспитатель, второй — самовоспитание, третий — личный пример старших. Самое главное — это мать!»

ДОДАТКИ





ДОДАТОК А. ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ПРИЧИН ТА ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ



ДОДАТОК А.1. МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Методика оцінки соціально-психологічної адаптованості, К. Роджерс і Р. Даймонд, в адаптації Т. В. Снегірьової

Джерело: Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – Изд. 3-е, испр., доп. – М. : Изд. центр «Академия», 2006. – С.206-210.

Рівень соціально-психологічної адаптації тісно пов'язаний з психологічними характеристиками особи і особливостями її поведінки. Шкала соціально-психологічної адаптованості (шкала СПА) розроблена К. Роджерсом і Р. Даймондом і адаптована Т.В. Снегірьовою. Модель відносин людини з соціальним оточенням і з самим собою, закладена в основу цього інструменту, виходить з концепції особи як суб'єкта власного розвитку, здатного відповідати за свою поведінку. Адаптованість – узгодженість вимог соціального середовища і особових тенденцій. Вона передбачає реалістичну оцінку себе і навколишньої дійсності, особову активність, гнучкість, соціальну компетентність.

Опис

Шкала складається зі 101 думки, з них 36 відповідають критеріям соціально-психологічної адаптованості особи. Критерії адаптованості частково співпадають з критеріями особової зрілості, в їх числі: відчуття власної гідності і уміння поважати інших, відвертість реальній практиці діяльності і відносин, розуміння своїх проблем і прагнення оволодіти, справитися з ними. Навпаки, критерії дезадаптації (37 висловів) передбачають: неприйняття себе й інших, наявність захисних бар'єрів в осмисленні свого актуального досвіду, уявне вирішення проблем, негнучкість.

28 висловів, що залишилися – нейтральні. В число останніх включена також контрольна шкала («шкала брехні»).

Шкала пред'являється обстежуваним у вигляді невеликого зошита з висловами, під кожним з яких надрукована семиступінчата шкала (для одноразового використання). Нижче приводяться інструкція і текст методики.

Шкала орієнтована на вік від 14 років і старше.

Виконання тесту триває приблизно 45 хв.

Проведення вимірювання і інтерпретація результатів повинне здійснюватися психологом.

Інструкція.

На наступних сторінках надруковані вислови про поведінку людини, її думки, переживання. При читанні кожного вислову подумайте, наскільки він може бути віднесений до вас, і обведіть одну з цифр, надрукованих під висловом: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 – в залежності від того, якою мірою він характерний для вас.

Якщо зміст вислову абсолютно до вас не відноситься, обведіть цифру 1.

Якщо те, про що в ньому мовиться, не схоже на вас, обведіть цифру 2.

Якщо вам здається, що ви не можете віднести вислів до себе, але сумніваєтеся в цьому, обведіть цифру 3.

В тих випадках коли ви не можете вирішити, чи відноситься до вас те, про що мовиться у вислові, чи ні, обведіть цифру 4.

Якщо ви вважаєте, що це схоже на вас, але ви не упевнені, обведіть цифру 5.

Якщо те, про що мовиться у вислові схоже на вас, обведіть цифру 6.

І нарешті, в тих випадках, коли, прочитавши вислів, ви можете сказати: «Це точно про мене. Дуже на мене схоже», – обведіть цифру 7.

Що означає кожна цифра, надруковано вгорі на кожній з наступних сторінок.

1. Абсолютно до мене не відноситься – 1
2. Не схоже на мене – 2
3. Мабуть, не схоже на мене – 3
4. Не знаю – 4
5. Мабуть, схоже на мене – 5
6. Схоже на мене – 6
7. Точно про мене – 7

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

Запитання

1. Я відчуваю внутрішню незручність, коли з ким-небудь розмовляю.
2. Мені не хочеться, щоб оточуючі здогадувалися, який я, що у мене на душі, і я, постаючи перед ними, ховаю своє обличчя під маскою.
3. Я у всьому люблю змагання, боротьбу.
4. Я висуваю до себе великі вимоги.
5. Я часто сам лаю себе за те, що роблю.
6. Я часто відчуваю себе приниженим.
7. Я сумніваюся в тому, що можу сподобатися кому-небудь з дівчаток (хлопчиків).
8. Я завжди дотримуюсь свої обіцянки.
9. У мене теплі, добрі відносини з оточуючими.
10. Я стриманий, замкнутий, тримаюся від всіх трохи осторонь.
11. Я сам винуватий в своїх невдачах.
12. Я відповідальна людина. На мене можна покластися.
13. У мене почуття безнадійності. Все марно.
14. Я багато в чому дотримуюся поглядів, правил і переконань моїх однолітків.
15. Я приймаю велику частину тих правил і вимог, яким повинні слідувати люди.
16. У мене мало своїх власних переконань і правил.
17. Я люблю мріяти – іноді просто серед дня. Важко повертатися від мрії до дійсності.
18. У мене таке відчуття, ніби я злий на весь світ: на всіх нападаю, огризаюся, нікому не даю спуску. А то раптом «застрагну» на якій-небудь образі і в думках намагаюсь помститися кривднику... Важко стримувати себе в таких речах.
19. Я умію управляти собою і своїми вчинками – примушувати себе, дозволяти собі, забороняти. Самоконтроль для мене – не проблема.
20. У мене часто псується настрій: раптом знаходить смуток, нудьга.
21. Мене не дуже хвилює те, що стосується інших. Я зосереджений на собі, зайнятий самим собою.
22. Люди, як правило, подобаються мені.
23. Я легко, вільно, невимушено виражаю те, що почуваю.
24. Якщо я виявляюся серед великої кількості людей, мені буває трішки самотньо.
25. Мені зараз дуже ніяково. Хочеться все кинути, абикуди сховатися.

26. Звичайно я легко нахожу спільну мову з оточуючими.
27. Мої найважчі битви – з самим собою.
28. Я схильний бути насторожі з тими, хто чомусь поводить ся зі мною більш по-товариському, ніж я чекаю.
29. В душі я оптиміст і вірю в краще.
30. Я непіддатливий, упертий. Таких, як я, називають важкими людьми.
31. Я критичний до людей і завжди суджу їх, якщо, з моєї точки зору, вони цього заслуговують.
32. Я відчуваю себе не ведучим, а керованим: мені ще не завжди вдається мислити і діяти самостійно.
33. Більшість тих, хто знає мене, добре до мене ставиться, я подобаюся їм.
34. Іноді у мене бувають такі думки, якими я ні з ким не хотів би ділитися.
35. У мене красива фігура. Я привабливий (приваблива).
36. Я відчуваю безпорадність. Мені потрібно, щоб хто-небудь був поряд.
37. Звичайно я можу прийняти рішення і твердо дотримуватися його.
38. Мої рішення – не мої власні. Навіть тоді, коли мені здається, що я вирішую самостійно, вони все ж таки прийняті під впливом інших людей.
39. Я часто переживаю почуття вини – навіть тоді, коли неначе ні в чому не винуватий.
40. Я відчуваю антипатію, неприязнь до того, що оточує мене.
41. Я задоволений.
42. Я вибитий з колії: не можу зібратися, узяти себе в руки, зосередитися, організувати себе.
43. Я відчуваю млявість, апатію: все, що раніше хвилювало мене, стало раптом байдужим.
44. Я врівноважений, спокійний, у мене рівний настрій.
45. Розсердившись, я нерідко виходжу з себе.
46. Я часто почуваюся скривдженим.
47. Я імпульсивний: поривчастий, нетерплячий, дію за першим потягом.
48. Буває, що я розпускаю плітки.
49. Я не дуже довіряю своїм почуттям, вони іноді підводять мене.
50. Це досить важко – бути самим собою.
51. У мене на першому плані розум, а не почуття. Перш ніж що-небудь зробити, я обдумую свої вчинки.
52. Мені здається, я бачу те, що відбувається зі мною не зовсім так, як воно є насправді. Замість того, щоб розсудливо поглянути фактам в обличчя, тлумачу їх на свій лад... Словом, не відрізняюся реалістичністю.
53. Я терпимий в своєму ставленні до людей і приймаю кожного таким, який він є.
54. Я прагну не думати про свої проблеми.
55. Я вважаю себе цікавою людиною – помітним, привабливим як особа.
56. Я сором'язливий, легко ніяковію.
57. Мені обов'язково потрібні якісь нагадування, підштовхування зі сторони, щоб довести справу до кінця.
58. Я відчуваю внутрішню перевагу над іншими.
59. Я ніхто. Немає нічого, в чому б я виразив себе, проявив свою індивідуальність, своє «Я».
60. Я боюся того, що подумають про мене інші.
61. Я честолюбний. Я не байдужий до успіхів, похвали. В тому, що я вважаю істотним, мені важливо бути в числі кращих.
62. Я зневажаю себе зараз.
63. Я діяльний, енергійний, ініціативний.
64. Мені не вистачає духу зустрітися віч-на-віч з труднощами або ситуацією, яка загрожує ускладненнями, неприємними переживаннями.

65. Я просто не поважаю себе.
66. Я за вдачею ватажок і умію впливати на інших.
67. В цілому я добре ставлюся до себе.
68. Я настирний, наполегливий, упевнений в собі.
69. Я не люблю, коли у мене з кимось псуються відносини, особливо, якщо розбіжності загрожують стати остаточними.
70. Я довго не можу прийняти рішення, як діяти, а потім сумніваюся в його правильності
71. Я в якійсь розгубленості, у мене все переплуталося.
72. Я задоволений собою.
73. Я невдаха. Мені не щастить.
74. Я приємна, симпатична людина, що викликає прихильність до себе.
75. Я подобаюся дівчаткам (хлопчикам) як людина, як особа.
76. Я стійко ненавиджу дівчат. Зневажаю всяке спілкування з дівчатками. (Я не люблю хлопчиськ. Зневажаю всяке спілкування з ними).
77. Коли я повинен щось здійснити, мене охоплює страх перед провалом: а раптом я не справлюся, раптом у мене не вийде?
78. У мене легко, спокійно на душі. Немає нічого, що сильно турбувало б мене.
79. Я умію наполегливо працювати.
80. Я відчуваю, що міняюся, расту, дорослішаю. Мої відчуття і ставлення до оточуючого стають більш зрілими.
81. Трапляється, що я говорю про речі, в яких зовсім не розбираюся.
82. Я завжди говорю тільки правду.
83. Я стривожений, стурбований, напружений.
84. Щоб примусити мене що-небудь зробити, треба як слід наполягти і я погоджуся, поступлюся.
85. Я відчуваю невпевненість в собі.
86. Я часто вимушений захищати себе, будувати доводи, які мене виправдовують і роблять мої вчинки обґрунтованими.
87. Я поступливий, піддатливий, м'який у відносинах з іншими.
88. Я розумний.
89. Часом я люблю похвалитися.
90. Я безнадійний. Приймаю рішення і тут же їх порушую. Зневажаю своє безсилля, а з собою поробити нічого не можу. У мене немає волі і немає сил її виробити.
91. Я прагну покладатися на власні сили, не розраховую ні на чию допомогу.
92. Я ніколи не спізнююся.
93. У мене відчуття скутості, внутрішньої несвободи.
94. Я відрізняюся від інших.
95. Я не дуже надійний, на мене не можна опертись.
96. Мені все ясно в собі. Я себе добре розумію.
97. Я товариська, відкрита людина, легко сходжуся з людьми.
98. Мої сили і здібності цілком відповідають тим задачам, які ставить переді мною життя. Я зі всім можу справитися.
99. Я нічого невартий. Мене навіть не сприймають всерйоз. До мене в кращому випадку поблажливі, просто терплять мене.
100. Мене турбує, що дівчатка (хлопчики) дуже займають мої думки.
101. Всі свої звички я вважаю добрими.

Обробка та інтерпретація результатів

Показниками адаптованості (i+) служать вислови 4, 5, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98;

показниками дезадаптованості (i-) – вислови 2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 65, 69, 70, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100.

Дев'ять думок (8, 34, 45, 48, 81, 82, 89, 92, 101) складає «шкалу брехні».

Коефіцієнт соціально-психологічної адаптованості обчислюється за сумою позитивних (i+) висловів, розсортованих школярами на 5, 6, 7-у позиції шкали, і негативних (i-), що потрапили у позиції 1, 2, 3-а:

$$K = N_{(5, 6, 7)}^{i+} + N_{(1, 2, 3)}^{i-}$$

Оскільки позитивних думок в шкалі – 36, а негативних – 37, то гіпотетична максимальна величина коефіцієнта – 73, мінімальна – 1.

Іноді буває корисним отримати і показник дезадаптованості, який розраховується як сума позитивних висловів, розподілених на 1, 2, 3-у позиції, і негативних, що зайняли 5, 6, 7-у позиції шкали.

В старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці (VIII–X класи), для яких найбільшою мірою призначений даний інструмент, середні індекси соціально-психологічної адаптованості розташовуються звичайно в межах 39–44 балів.

Зіставлення коефіцієнтів СПА з об'єктивними показниками – успішністю, позицією учня в системі міжособистісних відносин в класі – у край бажано, бо дозволяє виявити адекватність отриманих за допомогою шкали даних. Однієї і тієї ж величини індекси, скажімо, дуже високі, тяжіючи до 50, можуть бути цілком адекватними (як, наприклад, в групі найуспішніших і популярних в класі учнів) або завищеними, що свідчать про особливості особового реагування учнів на їх страждаючу огріхами реальну практику діяльності і відносин з оточуючими, про компенсаторні і гіперкомпенсаторні тенденції у ставленні до себе самого і вимог дійсності.

За низькими індексами СПА, що тяжіють до 30, також можуть стояти абсолютно різні причини. Вони можуть бути адекватною реакцією на неуспіх в навчанні, неблагополуччя у відносинах з однолітками, неправильне ставлення і негативну установку вчителів щодо учня, але можуть свідчити про відхиленнях суто у сфері суб'єктивних переживань.

Вислови згруповані за 6 чинниками, що відповідають критеріям адаптованості і дезадаптованості (в дужках вказані номери думок, що їх складають):

1) прийняття – неприйняття себе (відповідно думки 33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96 і 7, 59, 62, 65, 90, 95, 99, тобто 11 і 9 висловів);

2) прийняття інших – конфлікт з іншими (9, 14, 22, 26, 53, 97 і 2, 10, 21, 28, 40, 60, 76, в цілому, 6 і 7 висловів);

3) емоційний комфорт (оптимізм, врівноваженість) – емоційний дискомфорт (тривожність, турбота або, навпаки, апатія) (23, 29, 41, 44, 47, 78 і 6, 42, 43, 49, 50, 56, 83, 85, тобто 6 і 8 думок);

4) очікування внутрішнього контролю (орієнтація на те, що досягнення життєвої мети залежить від себе самого, акцентуються особиста відповідальність і компетентність) – очікування зовнішнього контролю (розрахунок на поштовх і підтримку ззовні, пасивність в рішенні життєвих задач) (4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98 і 13, 25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77, разом 13 і 9 висловів);

5) домінування – відомість (залежність від інших) (58, 61, 66 і 16, 32, 38, 69, 84, 87 – 3 і 6 думок);

6) «відхід» від проблем (17, 18, 54, 64, 86 – 5 висловів).

Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел)

Джерело: Овчарова Р.В. Технологии профессиональной деятельности практичного психолога образования: [учебн. пособие для студ. спец. вузов]. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера»: ООО «Юрайт-М», 2001. – С.255-261.

Девіація – відхилення від деякої норми. Термін використовується для позначення відхилень в поведінці, у відносинах та статистиці. В поведінці це звичайно відноситься до порушень або клінічних синдромів. В дослідженнях відносин відноситься взагалі до моделей зміни відносин. В статистиці цей термін позначає ступінь, в якому значення відрізняється від деякої зміни центральної тенденції, звичайно середнього статистичного.

Призначення

Пропонована методика діагностики схильності до девіантної поведінки (СДП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм девіантної поведінки.

Методика передбачає врахування і корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних.

Шкали опитувальника діляться на змістовні та службову. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особових установок, що стоять за цими поведінковими проявами.

Службова шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного давати про себе соціально-схвалювану інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції результатів за змістовними шкалами залежно від вираженості установки випробовуваного на соціально-бажані відповіді.

Таким чином, методика включає два варіанти, що містять наступні набори шкал.

Інструкція

Перед вами є низка тверджень. Вони торкаються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть, чи правильне дане твердження щодо Вас. Якщо правильне, то на бланку відповідей поряд із номером, відповідним твердженню, в квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку. Якщо воно неправильне, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні». Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, яка все-таки більше відповідає вашій думці. Потім таким же чином відповідайте на всі пункти опитувальника. Якщо помилитеся, то закреслюйте помилкову відповідь і поставте ту, яку вважаєте потрібною. Пам'ятайте, що ви виказуєте власну думку про себе зараз. Тут не може бути «поганих» або «добрих», «правильних» або «неправильних» відповідей. Дуже довго не обдумуйте відповіді, важлива ваша перша реакція на зміст тверджень. Віднесіться до роботи уважно і серйозно. Недбалість, а також прагнення «поліпшити» або «погіршити» відповіді приводять до недостовірних результатів. У разі труднощів ще раз прочитайте цю інструкцію або зверніться до того, хто проводить тестування. Не робіть ніяких поміток у тексті опитувальника.

Опитувальник

1. Я віддаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.

5. Той, хто в дитинстві не бився, зростає мамчиним синком і нічого не може добитися в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таку сильну тривогу, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі та боязкі люди виконують всі правила і закони.
12. Я віддав би перевагу роботі, пов'язаній зі змінами і подорожами.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збудливі і впливаючі на психіку речовини – це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то прагну не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я звичайно зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо випробовуєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто переживаю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідують прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається примусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби у наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково в них узяв участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився у давнину, то став би благородним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі виявляли хвилювання з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виокремлювати людину серед інших у натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть нових незвичайних відчуттів і переживань – це нормально.
47. Іноді я нудькую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково штовхнув в натовпі, то я обов'язково зажадаю від нього вибачення.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий виказати їй все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець утік від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я прагну уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюся через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата палять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли в міру і в добрій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко примусити інших людей боятися мене, тому іноді ради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою страчувати злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу пригадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу річ, що попалася під руку, і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливу дію на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачу, навіть якщо хтось ударить мене.
76. Я не одержую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина у розпалі суперечки вдається до «сильних виразів» – це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я спізнився на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу стриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто скоюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
85. Мені здається, що я не здатний ударити людини.
86. Люди справедливо обурюються, коли визнають, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх одурювали.
89. Іноді я такий роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і відчуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.

91. Я б спробував яку-небудь одурманюючу речовину, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Всякий бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити.
95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.
96. Я міг би, побившись об заклад, влізти на високу фабричну трубу.
97. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Обробка результатів

Ключі для підрахунку первинних «сирих балів»

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 6 (ні), 13 (так), 21 (ні), 23 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 47 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).
2. Шкала схильності до порушення норм і правил: 1 (ні), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (ні), 59 (так), 61 (ні), 80 (так), 86 (ні), 88 (так), 91 (так), 93 (ні).
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).
4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 16 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 37 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (ні), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так).
5. Шкала схильності до агресії і насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (ні), 77 (так), 82 (ні), 89 (так), 94 (так), 97 (так).
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 39 (так), 94 (так).
7. Шкала схильності до деліквентної поведінки: 18 (так), 26 (так), -31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (ні), 61 (ні), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 86 (ні), 91 (так), 94 (так).

Далі робиться підрахунок первинних («сирих») балів і їх переведення в стандартні Т-бали.

Кожній відповіді при відповідності з ключем присвоюється один бал. Потім по кожній шкалі підраховується первинний сумарний бал, який потім при необхідності піддається корекції у зв'язку з дією чинника спеціальної бажаності відповідно до процедури, описаної вище. Потім проводиться переведення «сирих балів» в стандартні Т-бали. В тому випадку, якщо у користувача є набрані ним спеціалізовані тестові норми, то переведення в стандартні Т-бали проводиться за формулою:

$$T = \frac{10 \times (X_i - M)}{S + 50},$$

де X – первинний («сирий») бал по шкалі; M – середнє значення первинного сумарного бала по шкалі у вибірці стандартизації; S – стандартне відхилення значень первинних балів у вибірці стандартизації.

Таблиця норм при переведенні «сирих балів» в Т-бали

«Сирій бал»	Т-бали						
	Шкали						
	1	2	3	4	5	в	7
1	2	3	4	5	в	7	8
0	35		26				30
1	44	27	28	24	24	26	32
2	- 50	31	30	26	27	30	• 34
3	55	34	33	29	29	33	37
4	58	37	35	32	31	37	39
5	62	40	37	35	34	40	41
1	2	3	4	5	6	7	8
6	65	43	39	37	36	44	43
7	67	46	42	40	39	48	46
8	70	50	44	43	41	51	48
9	74	53	46	45	43	55	50
10	85	56	48	48	46	58	53
11	89	59	50	51	48	62	55
12		63	53	54	51	65	57
13		66	55	56	53	69	59
14		69	57	59	55	73	62
15		72	59	62	58	77	64
16		75	62	64	60	81	66
17		78	64	67	62	85	68
18		81	66	70	65		71
19		84	68	72	67		73
20		87	70	75	70		75
21		90	72	78	72		77
22			74	81	74		79
23			76	84	77		81
24			78	87	79		83
25			80	90	81		85
26			82		83		87
27			84		85		
28					87		
29					89		

Тестові норми для СПВ

Шкали	Нормальна вибірка	
	М	5
-1	2,27	2,06
2	7,73	2,88
3	9,23	4,59
4	10,36	3,41
5	12,47	4,23
6	8,04	3,29
7	7,17	4,05

Варіанти коефіцієнтів корекції залежно від значень «сирого бала» по шкалі № 1Чоловічий варіант методики

1. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 менший або рівний 6 балам для «звичайних випробовуваних», то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,3

Для шкали № 3 = 0,3

Для шкали № 4 = 0,2

Для шкали № 5 = 0,2

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,2

2. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 менший або рівний 6 балам для «деліквентних» випробовуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,3

Для шкали № 3 = 0,5

Для шкали № 4 = 0,3

Для шкали № 5 = 0,2

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,5

3. У випадку, якщо первинний бал по шкалі № 1 більший 6 балів як для «звичайних», так і для «деліквентних» випробовуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,7.

Для шкали № 3 = 0,6

Для шкали № 4 = 0,4

Для шкали № 5 = 0,5

Для шкали № 6 = 0,3

Для шкали № 7 = 0,5

Жіночий варіант методики

1. У випадку, якщо випробовувані відносяться до вибірки «звичайних випробовуваних», то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,4

Для шкали № 3 = 0,4

Для шкали № 4 = 0,2

Для шкали № 5 = 0,3

Для шкали № 6 = 0,5

Для шкали № 7 = 0,4

2. У випадку, якщо випробовувані явно відносяться до підвибірки «деліквентних» випробовуваних, то коефіцієнт корекції складає:

Для шкали № 2 = 0,4

Для шкали № 3 = 0,4

Для шкали №4 = 0,3

Для шкали № 5 = 0,4

Для шкали № 6 = 0,5

Для шкали № 7 = 0,5

Опис шкал і їх інтерпретація

1. Шкала установки на соціальну бажаність (службова шкала)

Дана шкала призначена для вимірювання готовності випробовуваного представляти себе в найсприятливішому світлі з погляду соціальної бажаності.

Показники *від 50 до 60 Т-балів* свідчать про помірну тенденцію давати при заповненні опитувальника соціально-бажані відповіді.

Показники *понад 60 балів* свідчать про тенденцію випробовуваного демонструвати строге дотримання навіть малозначних соціальних норм, умисне прагнення показати себе в кращому світлі, про настороженість по ставленню до ситуації обстеження.

Результати, що знаходяться в діапазоні *70-89 балів*, говорять про високу настороженість випробовуваного щодо психодіагностичної ситуації і про сумнівну достовірність результатів за основними шкалами. Про сприйняття ситуації як експертної одночасно з помірно високими показниками за шкалою № 1 також свідчить їх різке пониження за основними діагностичними шкалами і підвищення за шкалою жіночої соціальної ролі.

Для чоловічої популяції перевищення сумарного первинного бала за шкалою соціальної бажаності значення *11 первинних балів* свідчить про невірогідність результатів за основними шкалах.

Показники *нижче 50 Т-балів* говорять про те, що випробовуваний не схильний приховувати власні норми і цінності, коректувати свої відповіді у напрямі соціальної бажаності.

Відзначено також, що молодші підлітки (14 років і молодше) не здатні тривалий час слідувати установці на соціально-бажані відповіді.

Одночасно високі показники за службовою шкалою і за основними шкалами (окрім шкали 8) свідчать або про сумнівну достовірність результатів, або про дисоціацію в свідомості випробовуваного відомих йому і реальних норм поведінки.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил

Дана шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного до порешення яких-небудь норм і правил, схильності до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки.

Результати, що лежать в діапазоні *50-60 Т-балів*, свідчать про вираженість вищезгаданих тенденцій, про нонконформістські установки випробовуваного, про його схильність протиставляти власні норми і цінності груповим, про тенденцію «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати.

Показники, що знаходяться в діапазоні *60-70 Т-балів*, свідчать про надзвичайну вираженість нонконформістських тенденцій, прояв негативізму і примушують сумніватися в достовірності результатів тестування за даною шкалою.

Результати *нижче 50 Т-балів* за даною шкалою свідчать про конформні установки випробовуваного, схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки. В деяких випадках за умови поєднання з достатньо високим інтелектуальним рівнем випробовуваного і тенденцією приховувати свої реальні норми і цінності такі оцінки можуть відображати фальсифікацію результатів.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки

Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати адиктивну поведінку. Результати в діапазоні *50-70 Т-балів* за даною шкалою свідчать про схильність випробовуваного до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, про схильність до ілюзорно-компенсаторного способу рішення особових проблем. Крім того, ці результати свідчать про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності.

Показники *понад 70- Т-балів* свідчать про сумнівність результатів або про наявність вираженої психологічної потреби в адиктивних станах, що необхідно з'ясувати, використовуючи додаткові психодіагностичні засоби.

Показники *нижче 50 Т-балів* свідчать або про невираженість вище перелічених тенденцій, або про добрий соціальний контроль поведінкових реакцій.

4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки

Дана шкала призначена для вимірювання готовності реалізувати різні форми аутоагресивної поведінки. Об'єкт вимірювання очевидно частково перетинається з психологічними властивостями, що вимірюються шкалою № 3.

Результати, що знаходяться в діапазоні *50-70 Т-балів* за шкалою № 4, свідчать про низьку цінність власного життя, схильності до ризику, вираженої потреби в гострих відчуттях, про садомазохістські тенденції.

Результати *понад 70 Т-балів* свідчать про сумнівну достовірність результатів.

Показники *нижче 50 Т-балів* за даною шкалою свідчать про відсутність готовності до реалізації саморуйнуючої поведінки, про відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутності схильності до реалізації комплексів вини в поведінкових реакціях.

5. Шкала схильності до агресії і насильства

Дана шкала призначена для вимірювання готовності випробовуваного до реалізації агресивних тенденцій в поведінці. Показники, що лежать в діапазоні *50-60 Т-балів*, свідчать про наявність агресивних тенденцій у випробовуваного.

Показники, що знаходяться в діапазоні *60-70 Т-балів*, свідчать про агресивну спрямованість особи у взаємостосунках з іншими людьми, про схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, про тенденцію використовувати приниження партнера у спілкуванні як засіб стабілізації самооцінки, про наявність садистичних тенденцій.

Показники *понад 70 Т-балів* говорять про сумнівну достовірність результатів.

Показники, що лежать *нижче 50 Т-балів*, свідчать про невираженість агресивних тенденцій, про неприйнятність насильства як засоби рішення проблем, про нетиповість агресії як способу виходу з фруструючих ситуацій. Низькі показники за даною шкалою в поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності свідчать про високий рівень соціального контролю поведінкових реакцій.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій

Дана шкала призначена для вимірювання схильності випробовуваного контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій (*Увага! Ця шкала має зворотний характер*).

Показники, що лежать в межах 60-70 *T-балів*, свідчать про слабкість вольового контролю емоційної сфери, про небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Крім того, це свідчить про схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо в поведінці, без затримки, про несформованість вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів.

Показники нижче 50 *T-балів* за даною шкалою свідчать про невираженість цих тенденцій, про жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових емоційних реакцій, чуттєвих потягів.

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки

Назва шкали носить умовний характер, оскільки шкала сформована з тверджень, котрі диференціюють «звичайних підлітків» і осіб із зафіксованими правопорушеннями, вступаючих в конфлікт із загальноприйнятим способом життя і правовими нормами.

Дана шкала вимірює готовність (схильність) підлітків до реалізації деліквентної поведінки. Виражаючись метафорично, шкала виявляє «деліквентний потенціал», який лише при певних обставинах може реалізуватися в житті підлітка.

Результати, що знаходяться в діапазоні 50-60 *T-балів*, свідчать про наявність деліквентних тенденцій у випробовуваного та про низький рівень соціального контролю.

Результати вище 60 *T-балів* свідчать про високу готовність до реалізації деліквентної поведінки.

Результати нижче 50 *T-балів* говорять про невираженість вказаних тенденцій, що в поєднанні з високими показниками за шкалою соціальної бажаності може свідчити про високий рівень соціального контролю.

Необхідно також враховувати, що зміст і структура деліквентної поведінки у хлопців і дівчат істотно відрізняються, і відповідно розрізняються пункти, що входять в шкалу деліквентності для жіночого і чоловічого видів методики.

Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А. В. Фурман)

Джерело: Фурман А.В. Методика визначення особистісної адаптованості школярів / А.В. Фурман. – Київ – Донецьк : Ровесник, 1993. – 22 с.

Оціни своє ставлення	Моє ставлення				
	дуже позитивне	позитивне	нейтральне	негативне	дуже негативне
I. У ШКОЛІ до:					
1) учителів					
2) класного керівника					
3) навчальних предметів					
4) школи та її вимог					
5) однокласників					
II. У СІМ'Ї до:					
1) матері					

2) батька					
3) брата/сестри					
4) бабусі, дідуся та інших родичів					
III. НА ВУЛИЦІ до:					
2) близьких друзів					
3) знайомих, товаришів					
4) батьків своїх друзів					
5) сусідів					
IV. У ВЛАСНОМУ «Я» до:					
1) власної поведінки					
2) внутрішнього «Я»					

Оцінювання результатів:

Ключ: «дуже позитивне» +5, «позитивне» +4, «нейтральне» – 0, «негативне» -4, «дуже негативне» -5.

Показник для реєстрації: сума балів за всіма блоками

Бали	Рівень соціально-психологічної адаптації	Вид соціально-психологічної адаптації
75	максимальний	адаптованість
73 – 74	дуже високий	
69 – 72	високий	
64 – 68	середній	
57 – 63	низький	
50 – 56	неочевидна неадаптованість	неадаптованість
40 – 49	очевидна неадаптованість	
30 – 39	ситуативна дезадаптованість	дезадаптованість
21 – 29	стійка очевидна дезадаптованість	
0 – 20	критична дезадаптованість	
-75 – 1	суперкритична дезадаптованість	

ДОДАТОК А.2.

МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Методика вивчення особи дезадаптованого підлітка і його найближчого оточення (Ю.О. Клейберг)

Джерело: Клейберг Ю.А. Психологія девіантного поведіння: Учебное пособие для вузов. – М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М» 2001. – С.119-124.

Прізвище, ім'я _____

Рік народження, клас, школа _____

1. *Здоров'я:* добре (5), задовільне (4), слабке (3), патології (2), хронічні хвороби (1).
2. *Навчання:* відмінне (5), добре (4), середнє (3), слабке (2), незадовільне (1).
3. *Поведінка в школі:* зразкова (5), добра (4), задовільна (3), незадовільна (2), перебуває на обліку в інспекції у справах дітей (1).
4. *Суспільна активність:* організатор колективних справ (5), активний учасник колективних справ (4), пасивний учасник колективних справ (3), не бере участь в суспільному житті (2), бойкотує колективні заходи (1).
5. *Ставлення до навчання:* вчиться охоче (5), вибіркове (4), байдуже (3), вчиться неохоче (2), вчиться у край неохоче (1).
6. *Склад сім'ї:* мати і батько (5), мати і вітчим (4), одна мати (3), мачуха і батько (2), немає батьків (1).
7. *Кількість дітей в сім'ї:* _____
8. *Освіта батьків:* вища в обох (5), вища в одного (4), середня в обох (3), середня в одного з батьків (2), батьки не мають середньої освіти (1).
9. *Ступінь вираженості аморальних проявів в сім'ї:*
 5 – сім'я веде здоровий спосіб життя;
 4 – один з батьків схильний до випивки, скандалів;
 3 – у батьків епізодичні запої, сімейні скандали;
 2 – часті запої, бешкети, аморальна поведінка батьків;
 1 – повсякденні прояви аморальності, алкоголізм батьків, необхідність позбавлення батьківських прав і вилучення дітей.
10. *Ступінь вираженості девіантних, користолобних поглядів, переконань у сім'ї:*
 5 – сім'я характеризується розумним поєднанням духовних і матеріальних потреб;
 4 – духовні потреби недооцінюються;
 3 – для сім'ї характерна духовна, ідейна індиферентність;
 2 – переважають користолобні настрої;
 1 – в сім'ї не засуджуються нетрудові доходи, допускаються будь-які засоби досягнення корисливої мети.
11. *Характер емоційних відносин у сім'ї:*
 5 – атмосфера дружби, взаєморозуміння і підтримки;
 4 – відносини рівні, але без емоційної близькості;
 3 – епізодично виникаючі конфлікти, відчуження, холодність;
 2 – емоційно холодні, відчужені відносини;
 1 – напружено-конфліктні відносини.

12. Характеристика позашкільного спілкування з однолітками:

- 5 – на основі загальних корисних інтересів, сумісних занять у гуртках, секціях, на основі захоплення спортом, колекціонуванням і т.п.;
- 4 – дозвіллеві групи з сумісними формами відпочинку і спілкування;
- 3 – спілкування на основі марного проведення часу;
- 2 – девіантні групи, випивки, лихослів'я, хуліганство, наркотики;
- 1 – криміногенні групи, що перебувають на обліку в інспекції у справах дітей.

Показники соціального розвитку підлітка

13. Наявність позитивно орієнтованих життєвих планів і професійних намірів:

- 1 – професійні наміри і плани відсутні через негативізм і цинічне ставлення до праці;
- 2 – плани і наміри відсутні через легковажність і бездумність;
- 3 – плани невизначені, іноді нереальні;
- 4 – плани і професійні наміри в основному визначилися, але немає активної підготовки до майбутньої професії;
- 5 – професійні плани і наміри виражені чітко, здійснюється підготовка до майбутньої професії.

14. Ступінь свідомості і дисциплінованості щодо навчальної діяльності:

- 1 – ставлення негативне, до уроків не готується, пропускає заняття;
- 2 – до уроків готується нерегулярно, під контролем дорослих;
- 3 – ставлення добросовісне, але без захоплення, не ради знань, а ради оцінок;
- 4 – ставлення свідоме, добросовісне, інтерес виявляється вибірково, не до всіх предметів;
- 5 – ставлення зосереджене, свідоме, добросовісне.

15. Рівень розвитку корисних інтересів, знань, навичок, умінь (спортивні, трудові, технічні, художні і ін.):

- 1 – індіферентність інтересів, переважання марного проведення часу;
- 2 – інтереси поверхневі, нестійкі, розважального характеру;
- 3 – інтереси і корисні заняття не отримали самостійного, поглибленого розвитку, формуються більше під чужим впливом;
- 4 – інтереси глибокі, різносторонні, але не закріплені в корисних знаннях, навичках, вміннях;
- 5 – глибокі інтереси, що виражаються в самостійній роботі щодо закріплення корисних знань, навичок, умінь.

16. Ставлення до педагогічних дій:

- 1 – різка, груба форма неприйняття будь-якої педагогічної дії, зауважень, осуду;
- 2 – неприйняття педагогічної дії у формі пасивного опору, ігнорування, упертості;
- 3 – вибіркоче ставлення до педагогічної дії залежно від характеру взаємостосунків з вчителями;
- 4 – до зауважень вчителів схильний прислухатися, покарання і заохочення сприймає правильно;
- 5 – чуйно реагує на зауваження вчителів, хворобливо переживає осуд, прагне не повторювати осуджуваних дій, вчинків.

17. Колективні прояви, здатність зважати на колективні інтереси, норми колективного життя:

- 1 – бравує своїм негативним ставленням до норм колективного життя, до громадської думки в класі;
- 2 – до суспільного засудження відноситься байдуже;
- 3 – зовні конформна поведінка, але не живе інтересами колективу;
- 4 – з переважною більшістю класу зберігає товариські відносини, дорожить громадською думкою;

5 – розвинуте почуття справедливості, товариства, взаємовиручки і взаємодопомоги.

18. *Здатність критично, з позиції норм моралі і права оцінювати вчинки друзів, однолітків, однокласників:*

1 – відкрите неприйняття норм моралі, права, має схвальне ставлення до цинічних антигромадських вчинків;

2 – більшою мірою орієнтується на антигромадські норми і цінності і відповідно до них оцінює вчинки оточуючих;

3 – байдуже ставлення до порушень норм суспільної моралі, права, «нейтральність» ціннісно-нормативних уявлень;

4 – здатний розрізняти «погане» і «добре», засуджувати і схвалювати це;

5 – активне неприйняття антигромадських проявів, прагнення боротися з ними.

19. *Самокритичність, наявність навичок самоаналізу:*

1 – не здібний до самоаналізу і самокритики;

2 – самоаналіз може іноді виявитися під впливом засудження оточуючих;

3 – самоаналіз відсутній або слабо виражене критичне ставлення до себе;

4 – самоаналіз і самокритичність виявляються, але не завжди виражаються в активних зусиллях по самовихованню;

5 – самоаналіз і самокритичність є основою програми самовиховання і самоудосконалення.

20. *Уважне, чуйне ставлення до оточуючих, здібність до співпереживання, емпатії:*

1 – прояв жорстокості щодо товаришів, молодших, слабких, до тварин;

2 – здатність скоювати жорстокі вчинки «за компанію», під впливом інших, слабо розвинута здатність до співпереживання;

3 – черствість, неухважність у ставленні до однокласників, товаришів, батьків;

4 – емпатія, співпереживання у ставленні до близьких, рідних, товаришів виражаються в співчутті, в прагненні допомогти;

5 – високо розвинута дієва емпатія, що виражається в здатності співпереживати чужому болю, чужій радості, чуйне реагування на стан інших людей.

21. *Вольові якості. Ступінь сприйнятливості до поганого впливу. Здатність самостійно ухвалювати рішення і долати труднощі при їх виконанні:*

1 – використання сильних вольових якостей з антигромадською метою;

2 – сліпе підкорення чужому негативному впливу, імпульсивна, слабка вольова регуляція поведінки;

3 – прагнення йти від ситуацій, що вимагають вольового початку, подолання труднощів, ухвалення рішень, опора середовищу і т.д.;

4 – добре виражена вольова саморегуляція, що дозволяє протистояти чужому впливу, долати труднощі зовнішнього і внутрішнього характеру;

5 – сильні вольові початки, що виявляються не тільки на рівні саморегуляції власної поведінки, але і в колективі, в здатності спрямовувати колективні і суспільно цінні дії.

22. *Зовнішня культура поведінки. Зовнішній вигляд, культура мовлення, поведінки:*

1 – неохайність, занедбаність одягу, зачіски, відсутність культурних навичок суспільної поведінки;

2 – несмак зовнішнього вигляду, бравада псевдомодним одягом, зачіскою, вульгарність манер, кич;

3 – байдужість до зовнішності, відсутність естетичного початку у ставленні до свого зовнішнього вигляду, до манери поведінки;

4 – акуратний, підтягнутий зовнішній вигляд, висока культура поведінки;

5 – естетична вихованість, розвинуте відчуття смаку, що виявляється в одязі, поведінці, зразка триматися.

23. *Ставлення до алкоголю, наркотиків:*

1 – зловживання алкоголем, або регулярне вживання наркотиків, токсичних речовин;

- 2 – епізодичне вживання алкоголю або наркотиків або токсичних речовин;
 3 – нейтральне, терпиме ставлення до алкоголю, нерозуміння шкоди, яка приносить алкоголь, наркотики і токсичні речовини;
 4 – усвідомлена відмова від вживання спиртного, наркотиків, зв'язаний з розумінням соціальної небезпеки і шкоди для здоров'я;
 5 – активна позиція в боротьбі з алкоголізацією і наркотизацією.
24. Ставлення до куріння:
 1 – звичка, що закріпилася, до куріння;
 2 – епізодичне куріння;
 3 – стриманість від куріння завдяки заборонам батьків, вчителів;
 4 – усвідомлена, самостійна відмова від куріння;
 5 – активне неприйняття куріння як відносно себе, так і своїх товаришів.
25. Ставлення до нецензурних виразів:
 1 – лихослів'я, вживання нецензурних виразів в суспільних місцях, у присутності дівчат, жінок, дорослих;
 2 – звичне лихослів'я в крузі однолітків;
 3 – епізодичне лихослів'я «випадково»;
 4 – засудження лихослів'я, уникнення нецензурних виразів;
 5 – активне прагнення до очищення мови, мови від лихослів'я.

***Методика виявлення причин відхилень у поведінці і розвитку підлітка
(Н. В. Перешеїна, М. М. Заостровцева)***

Джерело: Перешеїна Н. В. Девиантний школьник: Профилактика и коррекция отклонений / Н. В. Перешеїна, М. Н. Заостровцева. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – С.132-136.

Вчителю, класному керівнику пропонується заповнити таблицю «Основні причини відхилень у поведінці та розвитку», де перераховані можливі причини, що формують педагогічну занедбаність школяра. Респондент, що заповнює таблицю-анкету, фіксує встановлені причини; якщо вони не відображені в таблиці, то § заносяться в розділ «Інші причини».

Основні причини відхилень у поведінці та розвитку

Причини	Так +	Ні-
<i>Вплив сім'ї</i>		
1. Батьки схильні до алкоголю		
2. Халатне ставлення до виховання дітей		
3. Хвороблива моральна обстановка в сім'ї		
4. Повна неслух дітей батькам		
5. Судимість батьків		
6. Культ фізичної сили в сім'ї		
7. Алкоголізм		
8. Культ грошей, речовизм, кар'єризм, чванство, панство в сім'ї		
9. Культ дитини в сім'ї, всюдозволеність. Відсутність покарань, задоволення всіх запитів		
10. Дріб'язкова опіка		
11. Непосильні вимоги		
12. Фізичні покарання, насильство, недовір'я		
13. Припинення всякого роду активності		
14. Немає постійного трудового доручення		
15. Немає навичок самообслуговування		

16. Немає участі в колективній праці сім'ї		
17. Не знає бюджету сім'ї, її трудових доходів		
18. Немає сумісного читання книг і їх обговорення		
19. Немає дружби між дітьми і батьками		
20. Немає колективних походів в кіно і театр, на природу		
21. Немає почуття відповідальності перед сім'єю		
<i>Вплив середовища</i>		
1. Дружба з підлітками з груп з негативною суспільною спрямованістю		
2. Вплив дорослих з антигромадськими схильностями		
3. Безконтрольний недозований перегляд фільмів		
4. Часті відвідини дискотеки, відеосалонів, проглядання фільмів жахів, жорстокості, насильства, еротики		
5. Надмірне захоплення детективною літературою		
6. Інші причини (дописати)		
<i>Пргалини у виховній роботі школи</i>		
1. Відсутність систематичного зв'язку з сім'єю		
2. Незнання індивідуальних і вікових особливостей підлітка		
3. Неврахування у вихованні ступеня педагогічної занедбаності учня		
4. Незнання потенційних можливостей школяра		
5. Неправильна побудова відносин учня і колективу		
6. Немає довірчих відносин педагогів з учнем		
7. Недоліки індивідуальної роботи з підлітком		
8. Невміння організувати успішне навчання і суспільно-трудова діяльність школяра		
9. Відсутність індивідуальної роботи щодо пробудження в учня пізнавального інтересу в навчанні		
10. Погано організована робота щодо ліквідації пропусків в знаннях школяра		
11. Інші (дописати)		
<i>Прогалини в роботі громадськості</i>		
1. Формалізм в роботі рад сприяння сім'ї і школі		
2. Домінування вербальних форм дії		
3. Відсутність належної матеріальної бази в клубах за місцем проживання		
4. Відсутність кваліфікованих кадрів в клубах за місцем проживання		
5. Відсутність системи в роботі громадських виховних установ		
6. Відсутність форм роботи щодо залучення педагогічно занедбаних школярів в спортивні клуби, секції		
7. Епізодичність в роботі громадських діячів		
8. Відсутність цікавих справ, здатних захопити підлітка		
9. Домінування каральної функції інспекції і комісій у справах дітей		
10. Переважання контрольних форм роботи на шкоду виховній в інспекціях у справах дітей		
11. Інші причини (дописати)		

Аналіз всього матеріалу дасть можливість зробити висновки про причини педагогічної занедбаності даного підлітка.

Результати обстеження особистості важкого підлітка заносяться в Карту обстеження. У ній представлено декілька розділів: загальні відомості, сімейне виховання, навчання, дисципліна, суспільно-трудова діяльність, оцінне ставлення до колективу, асоціальні відхилення, причини відхилень, властивості особистості, висновок, педагогічні рекомендації.

Схема аналізу поведінки з відхиленнями (О. В. Змановська)

Джерело: Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – С. 78-80.

1. Індивідуально-типологічна ранимість:

- сензитивність (підвищена чутливість до будь-якої зовнішньої дії);
- емоційність (яскравість переживань) і емоційна лабільність (різкі перепади настрою);
- знижений фон настрою;
- імпульсивність (схильність до швидкої, необдуманної, неконтрольованої реакції);
- низька адаптивність (нездатність швидко і ефективно змінювати свою поведінку у відповідь на зміни ситуації);
- схильність до швидкого формування стійких поведінкових стереотипів (звички або дуже стійкі, або надмірно швидко формуються);
- ригідність – схильність до «застрягання» на якій-небудь активності (думках, почуттях, діях);
- схильність до соматизацій (тілесного реагування на несприятливі чинники, наприклад тілесною напругою, алергією, соматичними захворюваннями).

Дані особливості можна вважати природженими. Вони зберігаються упродовж всього життя особи. Якщо в одній людині присутні декілька таких особливостей, доцільно говорити про типологічну схильність до залежної поведінки. (Цьому рівню передують – генетичний і фізіологічний. Для їх аналізу не достатньо простого спостереження, але необхідні спеціальні методи діагностики.)

2. Порушення саморегуляції особи:

- переважання негативних емоційних станів (тривоги, безсилля, відчаю, болю, вини, агресії, депресії) і внутрішніх конфліктів;
- алекситимія – слабка мовна регуляція (нерозуміння своїх переживань і невміння формулювати їх у словах, схильність відігравати афекти в діях, слабкий розвиток рефлексії);
- несформованість асертивної поведінки (нездатність відкрито виражати свої почуття; невміння відстоювати свої інтереси);
- непродуктивні способи керування стресом (відхід, ізоляція, заперечення, проєкція);
- дефіцит цілепокладання (невміння ставити мету, планувати, наполегливо реалізовувати план);
- помилкова самоідентичність і занижена самооцінка;
- відхилення індивідуальних цінностей від соціальних норм і правив (девіантні цінності);
- відсутність або втрата значення життя.

Перераховані особливості саморегуляції формуються в стиль життя. Поєднання декількох проблем визначає психологічну схильність до поведінки з відхиленнями.

3. Дефіцит ресурсів особи (її життєво важливих якостей і компенсаторних можливостей):

- духовність;
- здоров'я і цінності здорового способу життя;
- зовнішня привабливість;
- товариськість, здібність до співпраці;
- активність;
- інтелект, спеціальні здібності;

- цілеспрямованість і честолюбство;
- вищі почуття (совість, відповідальність, почуття обов'язку, співчуття, віра);
- творчість, хобі;
- професійна кваліфікація, справа (робота, навчання);
- досягнення;
- любов, дружба, значущі особистісні відносини;
- життєвий досвід.

Наявність перерахованих ресурсів у конкретної особи означає реальну можливість компенсації особистісних або життєвих проблем. Вони забезпечують толерантність (стійкість) особи до поведінки з відхиленнями. Також вони визначають здатність особи боротися з своєю схильністю до залежності.

Їх відсутність або слабка вираженість означають дефіцит внутрішніх ресурсів і слабку здатність боротися із залежністю, незахищеність перед нею.

4. Дефіцит соціально-підтримуючих систем:

- відсутність батьківської сім'ї;
- неповна сім'я (відсутність батька);
- залежна сім'я;
- девіантна сім'я;
- низький соціальний статус сім'ї;
- сім'я, що переживає кризу (розлучення, фінансова криза, переїзд, смерть члена сім'ї, серйозне захворювання члена сім'ї);
- соціальна ізоляція;
- відсутність підтримуючої групи однолітків;
- низький особистий статус в референтній соціальній групі (робочому колективі, учбовій групі);
- відсутність близьких друзів;
- відсутність сексуального партнера;
- суспільна незайнятість;
- проблемна компанія;
- проблемні друзі (у тому числі з девіантною поведінкою).

5. Соціально-психологічні умови, що «запускають» і підтримують поведінку з відхиленнями:

- стан соціально-психологічної дезадаптації;
- стан фрустрації життєво важливих потреб;
- наuczіння в референтній групі (на дискотеці, в школі);
- провокація або тиск із сторони.

6. Особливості поведінки з відхиленнями (ПВ):

- ситуація, в якій вперше мала місце ПВ;
- ситуації, в яких ПВ виявляється в даний час;
- ступінь вираженості поведінки (спосіб, частота, обставини, індивідуальний ритм);
- стан під час самої ПВ (наприклад, під час сп'яніння або гри);
- що звичайно передує ПВ (пускові механізми);
- наступні події (стан, думки, дії);
- реакція оточуючих;
- що виключає дану поведінку (завдяки чому її не буває).

7. Висновок:

- форма і ступінь вираженості ПВ;
- ступінь соціальної дезадаптації;
- ставлення до ПВ самої особи;
- підтримуючі зовнішні умови (підкріплюючі стимули);
- підтримуючі внутрішні умови (індивідуально-особова схильність і психологічна вигода);
- інгібітори (перешкоджаючі умови);
- ресурси особи;
- можливі шляхи подолання (стратегія зміни);
- форми і методи соціально-психологічної допомоги.

ДОДАТОК А.3 МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

ДОДАТОК А.3.1 МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ ПСИХОБІОЛОГІЧНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ

Анкета «Кругозір» (Ю.В.Василькова)

Джерело: Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога / Ю.В.Василькова. – М.: Академия. 2001. – С.69-71.

Для вивчення особових особливостей *підлітків* педагог пропонує їм відповісти на такі питання *анкети*.

1. Назви в порядку переваги шкільні предмети, які здаються тобі найцікавішими:

■ _____; ■ _____; ■ _____ і т.д.

Шкільні предмети, які для тебе:

найкорисніші _____

найважчі _____

2. Назви найважчі шкільні уроки, якщо такі у тебе є:

■ _____; ■ _____

3. Допиши незакінчені речення:

- Охочіше за все я зустрічаюся в школі з
- Менше всього в школі мені хотілося б зустрічатися з
- Після шкільних уроків я охочіше всього займаюся
- У вільний час я найбільше цікавлюся
- Моє улюблене заняття вдома
- З однолітками мені цікавіше всього
- Мені подобаються люди, які
- Мені подобаються телепередачі
- Головною подією мого життя цього року було
- Свій вільний час я вважаю за краще витратити
- В моєму житті мене засмучує
- В майбутньому я хотів би

Для бесіди з *батьками* можна використовувати таку *анкету* (в ній пропонується підкреслити відповідну відповідь).

I. Відомості про особливості дитини, її відносини з оточуючими.

1. Товариський з дорослими, нетовариський, замкнутий.
2. Товариський з дітьми, вважає за краще грати один, з дітьми.
3. Чи вмів організувати дітей в грі, інших заняттях, лідер або підкоряється іншим.
4. Чи вмів дружно грати з іншими, чи конфліктує.
5. Чи з охотою ділиться з іншими іграшками, солодощами і т.д.
6. Чи співчуває іншому, якщо він засмучений, чи намагається втішити.
7. Чи кривдить дітей, як часто, спокійний або б'ється.
8. Образливий, не дуже, зовсім не образливий.
9. Чи скаржиться дорослим: часто, рідко, зовсім не скаржиться.

10. Чи справедливий у відносинах з однолітками: розбирає конфлікти, мирить, справедливий, несправедливий.

11. Чи говорить правду: завжди, іноді, часто обдурює.

12. Чи прагне бути ввічливим: іноді, буває грубим, забуває «чарівні слова».

13. Чи слухняний, не слухняний, впертий.

14. Чи любить робити самостійно, вважає за краще, щоб за нього робили інші.

15. Чи доводить почату справу до кінця, не доводить.

16. Як виконує доручення: охоче, не любить трудитися.

17. Упевнений, рішучий, невпевнений, не дуже впевнений.

18. Чи придумує цікаві ігри, уміння грати не розвинуто.

19. Чи відзначається кмітливістю, чим відрізняється, чи відстає від однолітків.

20. Добре малює, ліпить, ці навички недостатньо розвинуті.

21. Добре танцює, співає, музичні здібності середні, слабо розвинуті.

22. Добре розказує історії, казки, погано, мова не розвинута.

23. Чи любить будувати, не любить займатися будівництвом з кубиків.

24. Спритний, любить рухливі ігри, фіззаняття.

25. Добре їсть, швидко з апетитом, погано без апетиту.

26. Як засинає, швидко, довго без сну в ліжку.

27. Чи уміє одягатися, роздягатися, чи кладе речі на місце.

28. Переважаючий настрій: веселий, життєрадісний, чи смішить інших, часто плаче, плаксивий.

29. Володіє добрим здоров'ям, здоровий середньо, слабкий, хворобливий.

II. Які якості слід виховувати (пронумеруйте за ступенем важливості).

1. Моральні: чуйність, доброта, справедливість, дружелюбність, чесність, ввічливість.

2. Емоційно-вольові: дисциплінованість, слухняність, ініціативність, самостійність, працьовитість.

3. Інтелектуальні: допитливість, творча активність, якості, що забезпечують успішність в навчанні, праці, грі.

Методика діагностики узагальнених смислових установок (метод незакінчених пропозицій), варіант методу Сакса-Сіднея

Джерело: Степанов В.Г. Психологія трудних школьників: [учеб. пособ. для студ. высш пед. учеб. заведений]. / В.Г. Степанов. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: Изд.центр «Академия», 2001. – С.35-45.

1. Мені неприємно, якщо хто-небудь...

2. Більшість людей чесні, тому що...

3. Моя мати....

4. Моїм найживішим спомином дитинства є...

5. Якнайбільше я хотів би...

6. Я вважаю, що справедливість...

7. Я думаю, що мій батько...

8. Я вважаю, що справжній друг...

9. Якщо тебе образили...

10. Зробив би все, щоб забути....

11. Коли мій батько приходив з роботи...

12. Більшість людей

13. Я з великою охотою...

14. Мої оцінки в школі...

15 Я люблю працювати з людьми, які ...

16. Терпіти не можу...
17. Моя мати і я...
10. Моя найбільша слабкість полягає в тому, що....
19. Якби я зайняв керівний пост...
20. Я люблю себе так, як...
21. Я строго дотримуюся принципу...
22. В порівнянні з більшістю сімей моя сім'я...
23. Коли мене немає, мої друзі...
24. Коли мені говорять, що треба вчитися...
25. Я краще всього себе відчуваю, коли...
26. Вважаю, що більшість людей ради вигоди...
27. Моя сім'я поводить себе зі мною, як з...
28. В школі я...
29. Вважаю, що серед людей...
30. Найгірше, що мені траплялося зробити, це...
31. В школі мої вчителі...
32. Якби мій батько тільки схотів...
33. Майбутнє здається мені...
34. Вважаю, що більшість матерів...
35. Мене дратує...
36. Мені ніколи в житті не відчувалося...
37. Якби до мене залізли в кишеню...
38. В моєму домі стосунки...
39. Сім'ї більшості моїх друзів...
40. Що мені в собі не подобається, так це...
41. Коли мені буде тридцять років...
42. Я міг би бути дуже щасливий, якби...
43. Люди, які мене оточують...
44. Якщо всі проти мене...
45. Хотів би, щоб мій батько...
46. Вважаю, що мої друзі...
47. Що стосується роботи, то я...
48. Сподіваюся на. . .
49. Часом я відчуваю ненависть до...
50. Я люблю свою матір, але...
51. Я готовий на все. . .
48. Коли я перший раз прийшов на роботу...
49. Що може бути краще..
- 54 Я часто жалію, що....
55. Мене цікавить...
56. Вважаю, що люди добре працюють, тому що ..
- 57 Часом я випробовую невизначну потребу....
50. Коли я даю обіцянку....
59. Моєю найбільшою помилкою було...
60. Мене вабить. . .
61. Якщо зі мною поступають неприємності. . .
62. Коли я згадую школу...
63. Коли мені говорять, що треба працювати. .
- 64 Я завжди випробовую задоволення від...
65. У мене бувають періоди...
66. У мене викликає огиду. . .
67. Коли я підходжу до школи...

68. Я боюся. .

I блок питань – про батьків, сім'ї неповнолітніх і взаємовідносини в ній / питання 3, 7, 11, 17, 22, 27, 32, 45/.

II блок питань – про друзів і їх сім'ї / питання 23, 39, 46/

III блок питань – про школу, ставлення до вчителів і навчання / питання 14, 24, 28, 31, 62/.

IV блок питань – про роботу, ставлення до праці / питання 47, 52, 63/.

V блок питань – про бажання, інтереси, потреби / питання 5, 10, 13, 19, 25, 33, 41, 42, 49, 53, 55, 57, 60, 64/.

VI блок питань – про етично-правові погляди підлітка / питання I, 2, 6, 8, 12, 16, 26, 29, 34, 37, 43, 51, 56/.

VII блок питань – про себе, своїх реакціях до спогадів / питання 4, 9, 15, 18, 20, 21, 30, 35, 36, 40, 44, 49, 54, 58, 59, 61, 65/.

Методика визначення акцентуації характеру, К. Леонгард та Х. Смішек

Джерело: Степанов В.Г. Психологія трудних школьників: [учеб. посіб. для студ. вишш пед. учеб. заведений]. / В.Г. Степанов. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: Изд.центр «Академия», 2001. – С.26-35.

Інструкція. Вам пропонуються 97 питань, на кожне з яких ви повинні відповісти «та» чи «ні». Не витрачайте багато часу на обдумування. Тут не може бути «поганих» або «добрих» відповідей.

1. Ваш настрій, як правило, буває ясним, незатьмареним?
2. Чи сприйнятливий ви до образ?
3. Чи легко ви починаєте плакати?
4. Чи виникають у вас після закінчення якої-небудь роботи сумніви щодо її виконання і чи вдаєтеся ви до перевірки – чи правильно все було зроблено?
5. Чи ви вважаєте себе таким же сміливим, як ваші однолітки?
6. Чи часто у вас бувають різкі зміни настрою (тільки що літали в хмарах від щастя, і раптом стає дуже сумно)?
7. Чи буваєте ви під час розваг в центрі уваги?
8. Чи бувають у вас дні, коли ви без особливих причин буркотливі та дратівливі і всі вважають, що вас краще не чіпати?
9. Чи завжди ви відповідаєте на листи відразу після прочитання?
10. Ви людина серйозна?
11. Чи здатні ви на якийсь час так сильно захопитися чим-небудь, що все інше перестає бути значущим для вас?
12. Чи заповзятливий ви?
13. Чи швидко ви забуваєте образи?
14. Чи м'якосердий ви?
15. Коли ви кидаєте лист в поштовий ящик, чи перевіряєте ви, опустився він туди чи ні?
16. Чи вимагає ваше честолюбство того, щоб в роботі (навчанні) ви були одними з перших?
17. Чи боялися ви в дитячі роки грози і собак?
18. Чи смієтеся ви іноді над непристойними жартами?
19. Чи є серед ваших знайомих люди, які вважають вас педантичними?
20. Чи дуже залежить ваш настрій від зовнішніх обставин і подій?
21. Чи люблять вас ваші знайомі?
22. Чи часто ви знаходитеся у владі сильних внутрішніх поривів і спонук?

23. Ваш настрій звичайно дещо пригнічений?
24. Чи траплялося вам ридати, переживаючи важке нервово потрясіння?
25. Чи важко вам довго сидіти на одному місці?
26. Чи відстоюєте ви свої інтереси, коли щодо вас допускається несправедливість?
27. Чи хвалитеся ви іноді?
28. Змогли б ви у разі потреби зарізати домашню тварину або птаха?
29. Чи дратує вас, якщо штора або скатертина висить нерівно, чи стараєтеся ви це поправити?
30. Чи боялися ви в дитинстві залишатися вдома один?
31. Чи часто псується ваш настрій без видимих причин?
32. Чи траплялося вам бути одним з кращих у вашій діяльності?
33. Чи легко ви впадаєте в гнів?
34. Чи здатні ви бути пустотливо-веселим?
35. Чи бувають у вас стани, коли ви переповнені щастям?
36. Змогли б ви грати роль конферансьє у веселих виставах?
37. Чи брехали ви коли-небудь в своєму житті?
38. Чи говорите ви людям свою думку про них прямо в очі?
39. Чи можете ви спокійно дивитися на кров?
40. Чи подобається вам робота, коли тільки ви один відповідальні за неї?
41. Чи вступаєтеся ви за людей, щодо яких допущена несправедливість?
42. Чи турбує вас необхідність спуститися в темний льох, увійти до порожньої темної кімнати?
43. Чи подобається вам така діяльність, яку потрібно виконувати довго і точно, на противагу тій, яка не вимагає великої копіткості і робиться швидко?
44. Ви дуже товариська людина?
45. Чи з охотою ви в школі декламуєте вірші?
46. Чи тікали ви в дитинстві з дому?
47. Звичайно ви без коливань поступаєтеся в автобусі місцем старшим людям?
48. Чи часто вам життя здається важким?
49. Чи траплялося вам так переживати через який-небудь конфлікт, що після цього ви відчували себе не в змозі прийти до школи?
50. Чи можна сказати, що при невдачі ви зберігаєте почуття гумору?
51. Чи стараєтеся ви помиритися, якщо кого-небудь образили? Чи робите ви першим кроки до примирення?
52. Чи дуже ви любите тварин?
53. Чи траплялося вам, йдучи з будинку, повернутися, щоб перевірити: чи точно ви вимкнули газ, світло і т. п.?
54. Чи турбували вас коли-небудь думки, що з вами або з вашими родичами повинне що-небудь трапитися?
55. Чи істотно залежить ваш настрій від погоди?
56. Чи важко вам виступати перед великою аудиторією?
57. Чи можете ви, розсердившись на кого-небудь, пустити в хід руки?
58. Чи дуже ви любите веселитися?
59. Ви завжди говорите те, що думаєте?
60. Чи можете ви під впливом розчарування впасти у відчай?
61. Чи привертає вас роль організатора в якій-небудь справі?
62. Чи наполегливі ви на шляху до досягнення мети, якщо зустрічається яка-небудь перешкода?
63. Чи відчували ви коли-небудь задоволення при невдачах людей, які вам неприємні?
64. Чи може трагічний фільм схвилювати вас так, що у вас на очах виступлять сльози?
65. Чи часто вам заважають заснути думки про проблеми минулого або про майбутній день?

66. Чи властиво вам в школі підказувати або давати списувати товаришам?
67. Змогли б ви пройти в темноті один через кладовище?
68. Ви, не роздумуючи, повернули б зайві гроші в касу, якби виявили, що отримали дуже багато?
69. Чи велике значення ви надаєте тому, що кожна річ у вашому домі повинна знаходитися на своєму місці?
70. Чи трапляється таке, що, лягаючи спати у відмінному настрої, наступним ранком ви встаєте в поганому настрої, який триває декілька годин?
71. Чи легко ви пристосовуєтеся до нової ситуації?
72. Чи часто у вас бувають запаморочення?
73. Чи часто ви смієтеся?
74. Чи зможете ви відноситися до людини, про яку ви погані думки, так привітно, що ніхто не здогадується про ваше дійсне ставлення до неї?
75. Ви людина жива і рухлива?
76. Чи сильно ви страждаєте, коли чиниться несправедливість?
77. Ви пристрасний любитель природи?
78. Йдучи з дому або лягаючи спати ви ще раз перевіряєте, чи закриті крани, чи погашено скрізь світло, чи замкнуті двері?
79. Чи лякливі ви?
80. Чи може спожитий вами алкоголь змінити ваш настрій?
81. Чи з охотою ви берете участь в гуртках художньої самодіяльності?
82. Чи тягне вас іноді виїхати далеко від дому?
83. Чи дивитесь ви звичайно на життя дещо песимістично?
84. Чи бувають у вас переходи від веселого настрою до тужливого?
85. Чи можете ви розважати товариство, бути душею компанії?
86. Чи довго ви бережете відчуття гніву, досади?
87. Чи переживаєте ви тривалий час тривоги інших людей?
88. Чи завжди ви погоджуєтеся із зауваженнями на свою адресу, правильність яких усвідомлюєте?
89. Чи можете ви переписати через помарки сторінку в зошиті?
90. Ви щодо людей більш обережні і недовірливі, ніж довірливі?
91. Чи часто у вас бувають страшні сновидіння?
92. Чи бувають у вас іноді такі нав'язливі думки, що якщо ви стоїте на пероні, то можете проти своєї волі кинутися під потяг, що наближається, або можете кинутися з вікна верхнього поверху великого будинку?
93. Чи стаєте ви веселіше в товаристві веселих людей?
94. Ви людина, яка не думає про складні проблеми, а якщо і займається ними, то недовго?
95. Чи робите ви під впливом алкоголю раптові імпульсивні вчинки?
96. В бесідах ви більше мовчите, ніж говорите?
97. Могли б ви, зображаючи кого-небудь, так захопитися, щоб на якийсь час забути, який ви насправді?

Оцінка результатів

№п/ п	Тип акцентуації	Коефіцієнт	«Так» Номери питань	«Ні» Номера питань
1	Гіпертимний	3	1,12,25,36,50,61,75,85	—
2	Дистимний	3	10,23,48,83,96	34, 58, 73
3	Циклоїдний	3	6,20,31,44,55,70,80,93	—
4	Збудливий	3	8, 22,33,46,57, 72, 82, 95	—

5	Застраючий	2	2,16,26,38,41,62,76, 86,90	13,51
6	Педантичний	2	4,15,19,29,43,53,65,69, 78,89,92	40
7	Тривожний	3	17,30,42,54,79,91	5,67
8	Емотивний	3	3,14,52,64,77,87	28,39
9	Демонстративний	2	7,21,24,32,45,49,71,74, 81,94,97	56
10	Екзальтований	6	11,35,60,84	–
Шкала брехливості		1	9, 47, 59, 68, 88	18,27,37, 63

Кількість співпадаючих з ключем відповідей множиться на значення коефіцієнта відповідного типу акцентуації. Якщо отриманий результат перевищує 18 балів, то це свідчить про вираженість даного типу акцентуації. При цьому, отриманому результату можна довіряти, якщо по позиції «брехня» ви набрали не більше 5 балів.

Нижче наводяться **поведінкові характеристики основних типів акцентуації характеру**.

1. Гіпертимний тип. Відрізняється підвищеним настроєм, оптимістичний, надзвичайно контактний, швидко переключається з однієї справи на іншу. Не доводить почату справу до кінця, недисциплінований, схильний до аморальних вчинків, необов'язковий, самооцінка завищена. Конфліктний, часто виступає ініціатором конфліктів.

2. Дистимний тип. Протиставлений гіпертимному типу. Відрізняється песимістичним настроєм, неконтактний, віддає перевагу самотності, веде замкнутий спосіб життя, схилений до заниження самооцінки. Рідко вступає в конфлікти з оточуючими. Високо цінує дружбу, справедливість.

3. Циклоїдний тип. Відрізняється досить частими періодичними змінами настрою. В період підйому настрою поведінка гіпертимна, а в період спаду – дистимна. Самооцінка нестійка. Конфліктний, особливо в період підйому настрою. В конфлікті непередбачуваний.

4. Збудливий тип. Відрізняється низькою контактністю в спілкуванні. Зануда, похмурий, схильний до хамства і лайки. Незлагідний в колективі, владний в сім'ї. В емоційно спокійному стані добросовісний, акуратний. В стані емоційного збудження запальний, погано контролює свою поведінку. Конфліктний, часто виступає ініціатором конфліктів, в конфлікті активний.

5. Застраючий тип. Відрізняється помірною товариськістю, зануда, схильний до моралізування, часто займає позицію «батька». Прагне високих показників у будь-якій справі, пред'являє підвищені вимоги до себе, чутливий до соціальної справедливості. Образливий, вразливий, підозрілий, мстивий, ревнивий. Самооцінка неадекватна. Конфліктний, звичайно виступає ініціатором конфліктів, в конфлікті активний.

6. Педантичний тип. Відрізняється сумлінністю, акуратністю, серйозністю в справах. Формаліст, легко поступається лідерством іншим. В конфлікти вступає рідко. Проте його формалізм може провокувати конфліктні ситуації. В конфлікті поводить пасивно.

7. Тривожний тип. Відрізняється низькою контактністю, невпевненістю в собі, мінорним настроєм. Самооцінка занижена. Разом з тим для нього характерні такі риси, як дружелюбність, самокритичність, старанність. Рідко вступає в конфлікти, граючи в них пасивну роль, переважаючи стратегії поведінки в конфлікті – відхід і поступка.

8. Емотивний тип. Відрізняється прагненням до спілкування у вузькому колі. Встановлює добрі контакти тільки з невеликим вибраним товариством. Надмірно чутливий. Слізний. Разом з тим для нього характерна доброта, жалісливість, загострене почуття

обов'язку, старанність. Рідко вступає в конфлікти. В конфліктах грає пасивну роль, схильний до поступок.

9. Демонстративний тип. Відрізняється легкістю встановлення контактів, прагненням до лідерства, жаданням влади і слави. Схильний до інтриг. Ввічливий, артистичний. Разом з тим люди даного типу егоїстичні, лицемірні, хвалькуваті. Конфліктний. В конфлікті активний.

10. Екзальтований тип (від лат. exaltatio – захоплений, збуджений стан, хвороблива жвавість). Відрізняється високою контактністю. Балакучий, влюбливий. Прив'язаний і уважний до друзів і близьким, піддається сьогохвилинним настроям.

ДОДАТОК А.3.2.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВІВ ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ

Діагностичний лист для виявлення ознак педагогічної занедбаності особистості (Ю.В.Василькова)

Джерело: Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога / Ю.В.Василькова. – М.: Академия, 2001. – С. 93-94.

Позитивні особливості особистості

Інтелектуальні: спостережливість, допитливість, розвиток мислення, пам'ять, уважність, сприйнятливність у навчанні, інтелектуальна готовність до навчання.

Етичні: правдивість, працьовитість, справедливість, прямолінійність, щедрість, ввічливість, скромність, слухняність, етична підготовленість до навчання в школі.

Поведінкові: вихованість, ввічливість, слухняність, дисциплінованість.

Вольові: ініціативність, організованість, самостійність, наполегливість, сміливість.

Емоційний стан: бадьорість, веселість, незворушність, життєрадісність, жвавість, емоційно-вольова готовність вчитися в школі.

Динамічність: витривалість, рухливість, енергійність, активність, легко переключається з одного виду діяльності на інший, фізично підготовлений до школи.

Ставлення до діяльності, результати: сумлінність, працездатність, інтерес до гри, праці, навчання, творчості, успіхи в грі.

Відносини з оточуючими: доброта, чуйність, співчуття, здатність прощати, товариський, колективіст. Самооцінка адекватна.

Статус серед однолітків: популярний, йому віддається перевага, прийнятий в групу.

Інтереси і схильності: колекціонування, спорт, техніка, комп'ютерні ігри, кіно, телебачення, конструювання, вироби, праця, музика, малювання, ліплення, читання, природа, тварини.

Негативні прояви особистості (які слід подолати)

Інтелектуальні: неспостережливість, байдужість до всього, нерозвинене мислення, нерозвинена пам'ять, погана увага, непрактичність розуму, несприйнятливність до навчання, інтелектуальна невідповідність до навчання.

Етичні: брехливість, лінощі, несправедливість, нескромність, жадібність, лицемірство, грубість, неслухняність.

Поведінкові: невихованість, грубість, неслухняність, недисциплінованість.

Вольові: невпевненість, недисциплінованість, безініціативність, неорганізованість, несамоствійність, слабовілля, упертість, боязкість.

Емоційний стан: млявість, пригніченість, похмурість, дратівливість, плаксивість, боязливність, страхи, невірноваженість, гіперактивність, розгальмованість, некерованість, агресивність.

Ставлення до діяльності, результати: несумлінність, непрацездатність, відсутність інтересу до навчання, до гри, до праці, до творчості, неуспішність в навчанні, в праці, в грі, слабе оволодіння програмою.

Стосунки з оточуючими: озлобленість, черствість, жорстокість, злопам'ятність, замкнутість, індивідуалізм. Занижена або завищена самооцінка.

Статус у групі: Невизнаний, відторгнутий більшістю, знаходиться в ізоляції.

Негативні інтереси: ябедництво, крадіжки, бродяжництво, паління, лихослів'я.

Ступінь занедбаності: легкий, середній, високий.

Причини і прояв занедбаності дитини .

1. група: відставання в загальному розвитку, хворобливість, етична невихованість, невідповідність до навчання в школі, пропуски в знаннях.

2. група: низький педагогічний і культурний рівень батьків, неблагополуччя в сім'ї, бездоглядність, неправильне ставлення в сім'ї: придушення особи, побої, зманіжування, опіка, невідповідність до школи.

3. група: слабкі знання дитини, невідповідність батьків, невідвідування дитиною дошкільних установ, слабка індивідуальна робота з дитиною, неправильне ставлення педагогів до дитини.

Орієнтовна мінімальна діагностична програма вивчення прояву етичного діяльно-вольового характеру підлітків (М. І. Шилова)

Джерело: Шилова М. І. Теория и технология отслеживания результативности воспитания школьников / М. И. Шилова // Классный руководитель. – 2000. – № 6. – С. 1-20.

Базові якості, що виявляються в сферах відносин	Ознаки прояву якостей, що формуються (від 3-го рівня до нульового рівня)
Ставлення до суспільства і природи	
1. Любов до своєї Вітчизни, турбота про загальне благо	3 – любить і береже природу, спонукає до дбайливого ставлення інших; 2 – любить і береже природу; 1 – бере участь у діяльності по охороні природи під керівництвом вчителя; 0 – природу не цінує і не береже
2. Любов до рідної природи	3 – любить і береже природу, організовує природоохоронну діяльність; 2 – любить і береже природу, бере участь в природоохоронній роботі; 1 – сам не проявляє дбайливого ставлення до природи, бере участь у діяльності по охороні природи «за компанію»; 0 – проявляє руйнівне ставлення до природи.
Ставлення до власності	
3. Ощадливість щодо суспільної і чужої власності	3 – поважає чужу власність, береже шкільне майно, спонукає до цього інших; 2 – сам бережливий, але не спонукає до цього інших; 1 – проявляє ощадливість за наявності уваги і контролю з боку старших або товаришів; 0 – допускає неощадливість, шкодить чужому і суспільному майну, яке відновлює лише після настійних вимог.
4. Ощадливість і економність щодо особистої власності	3 – береже особисті речі і економить грошові кошти, попереджає марнотратство товаришів; 2 – береже сам особисті речі, економить грошові кошти, але байдужий до неощадливості інших; 1 – вимагає контролю і спонуки до бережливого ставлення до особистих речей і грошових коштів; 0 – марнотратний.

5. Акуратність	3 – акуратний, підтримує чистоту і порядок в школі та удома, засуджує неохайність; 2 – сам акуратний, але байдужий до неохайності інших; 1 – вимагає нагадування про необхідність підтримувати чистоту і порядок; 0 – неохайний.
Ставлення до навчання і справ	
6. Наполегливість у досягненні успіху в навчанні	3 – виявляє цікавість до знань, вчиться в повну міру сил і досягає успіху, охоче допомагає товаришам; 2 – сам досягає успіху в навчанні, але товаришам допомагає лише тоді, коли просять дорослі або товариші; 1 – не проявляє завзятості і недостатньо успішний в навчанні; 0 – ледачий і не успішний в навчанні.
7. Творче ставлення і успішність в позаурочних і позашкільних справах	3 – проявляє і розвиває творчі здібності в позаурочній діяльності і самореалізує їх в співтворчості з дорослими і товаришами; 2 – проявляє і розвиває свої здібності в позаурочній і позашкільній діяльності; 1 – не має стійких творчих інтересів, вимагає спонуки з боку дорослих або товаришів; 0 – порожнє проведення часу після уроків і зовні школи.
Ставлення до людей	
8. Товариськість і вірність дружбі	3 – вірний дружбі, охоче сам допомагає товаришам в їх потребах і добрих справах; 2 – вірний дружбі, відгукується на прохання; 1 – не завжди поважає інтереси товаришів, іноді проявляє егоїзм; 0 – егоїстичний.
9. Доброзичливість	3 – добрий, турботливий, сам охоче допомагає малюкам і старим, організовує добрі справи, засуджує зло і насильство; 2 – сам добрий і чуйний, допомагає людям у важкі хвилини, але не організовує добрих справ; 1 – сам не засуджує грубість і насильство, робить це лише «за компанію»; 0 – недобрий, забіякуватий.
10. Ввічливість і культура поведінки	3 – ввічливий, дотримує такт, поважає старших товаришів, підтримує культуру поведінки в спілкуванні з товаришами; 2 – ввічливий, поважний щодо старших і товаришів; 1 – не завжди сам проявляє повагу і культуру поведінки, вимагає контролю; 0 – нетактовний.
Ставлення до себе	
11. Турбота про своє здоров'я	3 – розуміє суспільну і особисту цінність здоров'я, зберігає і укріплює його, піклується про здоровий спосіб життя інших; 2 – береже своє здоров'я, але байдужий до куріння і інших шкідливих звичок своїх товаришів; 1 – проявляє шкідливі звички, вимагає контролю з боку дорослих і товаришів; 0 – має шкідливі звички і не реагує на вимоги інших.
12. Самовладання і сила волі	3 – проявляє самовладання і силу волі в добрих вчинках, спонукає до цього інших; 2 – сам проявляє волю, але байдужий до безвілля своїх товаришів; 1 – не завжди проявляє волю в добрих вчинках, вимагає підтримки; 0 – безвольний, підкоряється волі інших.

13. Прагнення до самоудосконалення	3 – знає свої сильні і слабкі сторони, прагне вдосконалення себе і інших; 2 – прагне до самоудосконалення; 1 – сам не звертає уваги на свої слабкі сторони, потребує підтримки; 0 – не прагне до самоудосконалення.
<i>Далі можуть бути доповнення</i>	

При визначенні рівня вихованості за кожним із показників необхідно користуватися діагностичною таблицею. Оцінка записується умовним позначенням:

- Я – яскраво проявляється (3 бали);
П – проявляється (2 бали);
СП – слабо проявляється (1 бал);
НП – не проявляється (0 балів).

Підсумкова оцінка виводиться як середньоарифметичне (сума балів ділиться на 13).

3 – 2,5 бали – високий рівень вихованості

2,4 – 1,9 бали – середній рівень

1,8 – 0,9 бали – низький рівень

0,8 – 0 бали – невихованість.

Невихованість школяра характеризується негативним досвідом поведінки, яка слабо виправляється під впливом педагогічних дій, нерозвиненістю самоорганізації та саморегуляції.

Низький рівень вихованості проявляється слабким, ще нестійким досвідом позитивної поведінки, яка регулюється в основному вимогами старших чи іншими зовнішніми стимулами та чинниками, при цьому саморегуляція й самоорганізація ситуативні.

Для *середнього рівня* вихованості властиві самостійність, прояви саморегуляції та самоорганізації, хоча активна суспільна позиція ще відсутня.

Проявом *високого рівня* вихованості є наявність стійкої і позитивної самостійності в діяльності і поведінці разом з проявом активної суспільної, громадянської позиції.

Зведений лист до орієнтовної мінімальної діагностичної програми вивчення рівнів прояву характеру підлітків

П.І. учня	Показники і рівні											Всього		
	Любов до своєї Вітчизни, турбота про загальне благо	Любов до рідної природи	Ощадливість щодо суспільної і чужої власності	Ощадливість і економність щодо особистої власності	Акуратність	Наполегливість в досягненні успіху в навчанні	Творче ставлення і успішність в позаурочних і позашкільних справах	Товариськість, вірність дружбі	Доброчливість	Ввічливість і культура поведінки	Турбота про своє здоров'я		Самовладання і сила волі	Прагнення до самовдосконалення
1. Іванків														
2.														
.....														
На 3-му рівні														
На 2-му рівні														
На 1-му рівні														
На 0-му рівні														
Разом по класу														
Рекомендації щодо виховної роботи											<i>Класний керівник</i>			

Програма аналізу вихованості підлітків (М.І. Шилова)

Джерело: Шилова М.І. Изучение воспитанности школьников. / М.І. Шилова. – М., 1982. – С.64-65.

В залежності, від того, як виявляється та або інша якість, дослідник, класний керівник або самі батьки підкреслюють відповідні прояви.

1. Чи старанний і чи слухняний підліток у сім'ї? Чи охоче виконує доручення батьків?

Завжди старанний і слухняний.

Не завжди старанний і слухняний.

Часто неслухняний і нестаранний

Постійно проявляє не старанність і неслухняність.

2. Наскільки підліток бережливий удома? Як відноситься до своїх особистих речей, книг?

Завжди бережливий. Сам лагодить свої речі, приводить в порядок книги, особисте майно.

Не завжди бережливий.

Часто проявляє марнотратство і неощадливість.

Завжди неощадливий.

3. Чи акуратний удома?

Акуратний завжди і у всьому.

Акуратний, але не завжди і не у всьому.

Часто неохайний.

Постійно неохайний.

4. Яка поведінка дитини удома?

Завжди добра.

Не завжди. Дозволяє витівки, але на зауваження реагує позитивно.

Часто поводить погано і на зауваження не реагує.

Постійно поводить погано, грубіянить, сперечається і т.д.

5. Наскільки чуйно та уважно відноситься підліток до батьків і близьких?

Чуйний, дбайливий, добрий.

Не завжди чуйний і дбайливий.

Часто проявляє грубість, черствість, егоїзм.

Постійно грубіянить, огризається з приводу зауважень.

6. Наскільки підліток працелюбний?

Любить працю, постійно сам допомагає старшим.

Не завжди допомагає, робить те, що доручають.

Часто ухиляється від праці, трудиться тільки під контролем.

Постійно ухиляється від праці, дуже ледачий.

7. Наскільки вихована простота і скромність у ставленні до рідних і близьких?

Завжди простий і скромний.

Не завжди, іноді проявляє хвастощі, зарозумілість, пихатість.

Часто проявляє пихатість, зарозумілість, гордовитість.

Дуже зарозумілий, хвалькуватий, пихатий.

8. Чи виявляється критичність підлітка в сім'ї?

Критикує погляди і поведінку близьких розумно і тактовно.

Критикує, але при цьому не завжди правильно і тактовно.

Дуже рідко висловлює свою думку і критичні думки.

Не критичний, підстроюється до думки інших членів сім'ї або товаришів.

9. Чи проявляє при цьому самокритичність?

Самокритичний, поважає критику членів сім'ї, прагне врахувати критичні зауваження.

Не завжди самокритичний, не завжди виправляється після критичних зауважень.

Не сприймає критику інших, не реагує на зауваження членів сім'ї.

Озлоблений, сприймає критику членів сім'ї, на зауваження грубіянить.

10. Як відноситься до навчання удома?

Відповідально і сумлінно готує домашні завдання.

Не завжди сумлінно готує домашні завдання.

Проявляє безвідповідальне ставлення до домашніх завдань, вимагає постійного контролю.

Проявляє безвідповідальність в навчанні, уроки удома не вивчає, школу відвідувати не хоче.

11. Як відноситься до суспільних доручень?

Охоче виконує суспільні доручення, розкажує про виконання удома.

Не завжди проявляє відповідальність і бажання виконати суспільне доручення.

Частіше за все безвідповідально відноситься до суспільних доручень, вимагає постійного контролю батьків.

Не любить суспільну роботу, не виконує її.

12. Яке ставлення підлітка до свого класу, школи?

Любить свій клас, свою школу, захищає їх честь справами, розкажує про це удома.

Любить клас і школу, але не завжди підкріплює це добрими справами.

Байдужий до справ класу, школи.

Не любить свій клас і школу, відкрито виражає своє негативне ставлення до них.

При визначенні рівня вихованості за кожним із показників необхідно користуватися діагностичною таблицею. Оцінка записується умовним позначенням:

Я – яскраво проявляється (3 бали);

П – проявляється (2 бали);

СП – слабо проявляється (1 бал);

НП – не проявляється (0 балів).

Підсумкова оцінка виводиться як середньоарифметичне (сума балів ділиться на 13).

3 – 2,5 бали – високий рівень вихованості

2,4 – 1,9 бали – середній рівень

1,8 – 0,9 бали – низький рівень

0,8 – 0 бали – невихованість.

Метод комплексної експрес-діагностики соціально-педагогічної занедбаності дітей / МЕДОС (Р.В. Овчарова)

Джерело: Овчарова Р.В. Технологии профессиональной деятельности практического психолога образования: [учебн. пособие для студ. спец. вузов]. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера»: ООО «Юрайт-М», 2001. – С.220-234.

Призначення

В основі методу лежать незалежні характеристики дитини педагогом і психологом. Метод визначає наявність або відсутність станів, виявляє картину основних відхилень і недоліків, викликаних цим станом, і зразковий рівень цих відхилень.

Інструкція

Уважно прочитайте твердження за кожною шкалою. Якщо вказане твердження підходить до характеристики вашого уміння, закреслюйте відповідний номер у бланку.

Щирість ваших відповідей сприятиме правильній оцінці ситуації та допоможе дитині подолати наявні труднощі.

Бланк для відповідей

Ім'я, прізвище дитини _____

Вік _____

Клас _____

I – BC 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17

II – BK 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21

III – ВУД: А: 1 2 3 4 5 6 7 8 9

Б: 1 2 3 4 5 6 7

В: 1 2 3 4 5 6

IV – ЗТС 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

ЗТН 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

V – ВМС 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

ВМЗ 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Опитувальник

Шкала I – BC (властивості самосвідомості)

1. Хочє бути дуже маленьким (великим).
2. Вважає себе непривабливим.
3. Вважає себе хворим.
4. Рахує себе слабшим за інших.
5. Не любить своє ім'я.
6. Не хоче бути дівчинкою (хлопчиком).
7. Думає, що у нього мало друзів.
8. Думає, що у його знайомих більш дружна сім'я.
9. Йому здається, що вдома він всім заважає.
10. Йому здається, що він дурніший інших.
11. Вважає себе не дуже здібним.
12. Вважає, що батьки ним незадоволені.
13. Вважає, що йому часто не щастить.
14. Йому здається, що вчителі (вихователі) ним незадоволені.
15. Вважає, що у нього все виходить погано, що він нічого не вміє.
16. Думає, що він поганий хлопчик (дівчинка).
17. Вважає, що він нікому не потрібен, його ніхто не любить, і часто говорить про це.

Шкала II – BK (властивості спілкування)

1. Любить, коли до нього проявляють симпатію.
2. Хочє бути поміченим, але сам не проявляє активності.
3. Рідко просить когось про допомогу і допомагає комусь сам.
4. У нього мало друзів.
5. Рідко підходить до вчителя за власною ініціативою.
6. Дитина-підлеглий (погоджується на невіграшні ролі).
7. Має тільки одного друга в групі (решту дітей ігнорує).
8. Часто скаржиться на дітей в групі.
9. Шумно поводитьься, коли поряд немає вчителя.
10. Іноді, коли йому роблять зауваження, грає героя.
11. Трапляється, що прикидається блазнем, блазнює.
12. Заважає дітям на уроках, в іграх, підсміюється над ними, любить лякати.
13. Рідко реагує на зауваження, поради або не звертає на них уваги.
14. Не розуміє, чому його вчинки не подобаються оточуючим.

15. Набридає дітям, пристає до них.
16. Знаходиться в поганих відносинах з однолітками.
17. Проявляє агресивність щодо оточуючих, псує речі, іграшки.
18. Наслідує хуліганські витівки.
19. Поводиться в групі як сторонній, знедолений, буває козлом відпущення.
20. Уникає контактів з вчителем.
21. Часто поводить себе невлад.

Шкала III – ВУД (властивість учбової діяльності)

A. Мотивація навчання

1. Подобається мати шкільне обладнання і бути учнем.
2. В школу ходить тому, що там багато дітей.
3. Особливої допитливості не проявляє.
4. До навчання відноситься байдуже, іноді негативно.
5. Ходить в школу без особливого бажання.
6. Не любить вчитися.
7. Боїться поганої оцінки, тому що за неї вдома лають або карають.
8. Не любить вчитися, тому що його рідко хвалять.
9. В школі не подобається, тому що там не люблять поганих учнів.

B. Навчально-пізнавальна активність

1. Не відрізняється старанністю до навчання.
2. Особливого інтересу до певного предмету не проявляє.
3. На уроках часто пасивний.
4. Питання задає рідко і не прагне відповідати на них.
5. Працює тоді, коли над ним «стоїть» вчитель (батьки).
6. Домашні завдання рідко виконує самостійно, якщо робить сам, то не дуже якісно.
7. Мало читає.

B. Цілеспрямованість і усвідомленість навчання

1. Насилу розуміє учбове завдання, часто не знає, як його виконати.
2. Швидко забуває умову і питання.
3. Частіше виконує завдання за стандартом.
4. Помилки в своїх діях знаходить і виправляє насилу.
5. Не впевнений в правильності своїх дій.
6. Незадоволений результатами своєї учбової діяльності.

Шкала IV – ЗТ (загальна тривожність).

ЗТС (сім'я)

1. Часто просить вибачення у батьків або відчуває себе винуватим.
2. Поводиться вдома безпорадно.
3. Поводиться вдома незграбно.
4. Відчуває себе в сім'ї нетямущим.
5. Надмірно прив'язаний до матері.
6. Тримається відособлено від всіх близьких.
7. Дуже боїться скарг педагогів батькам.
8. Часто обдурює батьків.
9. Дуже часто згадує про сім'ю.
10. Часто буває у поганому настрої.

ЗТН (школа)

1. Проявляє надмірне бажання вітатися з вчителем.
2. Надмірно доброзичливий щодо нього.
3. Часто приносить і показує йому різні предмети.

4. Підлабузнюється, прагне сподобатися вчителю.
5. Постійно потребує допомоги та підтримки.
6. Добивається монополії на педагога, але безуспішно.
7. Занадто заклопотаний, щоб зацікавити собою інших.
8. Легко здається у випадках невдачі.
9. Грає героя, коли йому роблять зауваження.
10. Ризикує без потреби.
11. Грає виключно з дітьми старшими або молодшими себе.
12. Неадекватно відноситься до оцінок оточуючих.

Шкала V – VM (виховний мікросоціум)

VMC (сім'я)

1. Батьки згодні, що часті покарання формують сильний характер.
2. Батьки вважають, що їх поведінка повинна бути непохитною.
3. Робота батьків пов'язана з відрядженнями.
4. У батьків дуже відповідальні посади.
5. Дитина часто пропускає заняття.
6. Він росте досить неохайним.
7. Дитина псує нерви батькам.
8. Батьки можуть поскаржитися на слабкі здібності дитини.
9. Батьки заздять тим, у кого здібні діти.
10. Батьки думають, що з цією дитиною їм не пощастило.
11. Батьки хочуть, щоб їх дитина дружила з добрими, вихованими дітьми.
12. Батьки вважали б за краще не розпитувати педагогів про дитину і рідше з ними зустрічатися.
13. Батькам рідко вдається відвідувати батьківські збори.

VMЗ (школа)

1. Дитина викликає у педагога швидше жаль, ніж симпатію.
2. На думку педагога, дитина багато в чому відстає від однолітків.
3. Вчитель прагне зробити так, щоб відстаюча дитина не підводила клас.
4. Педагог вважає, що активність дитини добра, якщо вона відповідає меті навчання і виховання.
5. Педагог вважає, що поважати можна таку дитину, яка це заслуговує.
6. Педагог упевнений в тому, що діти повинні бути слухняними і дисциплінованими, в цьому основа виховання.
7. Педагог вважає, що діти повинні довіряти вчителю і ділитися з ним своїми думками і переживаннями.
8. Педагог упевнений, що успіхів можна досягти, лише працюючи згідно чіткого плану, строго його дотримуючись.
9. Педагог вважає, що недоліки дитини пов'язані перш за все з її сімейним вихованням.
10. Він упевнений, що педагоги вчать дітей тільки доброму.
11. Нерідко батькам буває соромно за свою дитину перед знайомими.
12. Батьки бачать всі недоліки дитини, яких більше, ніж переваг.

Шкала ПД (переваги дитини) (в довільному порядку відповідайте на питання в маленькому бланку)

- Що вона любить?
- Що вона уміє?
- Чого вона хоче?
- Яка вона?

Обробка та інтерпретація результатів

Шкала I – ВС показує рівень розвитку властивостей суб'єктної самосвідомості. Перші чотири думки свідчать про неприйняття фізичного «Я», 5-а і 6-а вказують на відсутність ідентифікації з ім'ям і статтю, 7, 8, 9, 12, 14-а характеризують його соціальну непристосованість, інші свідчать про неадекватну самооцінку і рівень домагань. Загальна кількість збігів відповідей по шкалі домагань указує на рівень порушень формування самосвідомості занедбаної дитини.

Шкала II – ВК визначає рівень сформованості властивостей суб'єкта спілкування. Перші дві думки торкаються потреб дитини у визнанні; твердження 3, 5, 6, 7, 20 говорять про низьку комунікативну активність дитини і її незадоволену потребу в спілкуванні, в твердженнях 4, 8, 16, 19 містяться вказівки на низький соціальний статус дитини і її відкидання оточуючими. Позиції 13, 14, 15, 21 свідчать про соціальну неадекватність дитини, пов'язану зі слабкою соціальною рефлексією, а інші демонструють способи захисно-компенсаторної поведінки соціально занедбаної дитини.

Шкала III – ВНД показує рівень розвитку властивостей суб'єкта діяльності. По шкалі ВНД думки 1-9 демонструють дисгармонію мотивації навчання, 10-16 свідчать про порушення в навчально-пізнавальній активності дитини, 17-22 характеризують несформованість усвідомленості та цілеспрямованості навчання, що спирається на психічні новоутворення молодшого шкільного віку (рефлексія, внутрішній план дій, довільність психічних процесів).

Шкала IV – ЗТ містить 22 думки, 10 з них характеризують сімейну тривожність дитини – ЗТС, 12 думок містять характеристики тривожності дитини в школі – ЗТН. Чим вище бал загальної тривожності, тим більше вказівок на відкидання занедбаної дитини референтними об'єднаннями, її соціальну дезадаптацію. Цей показник більшою мірою характерний для молодших школярів.

Шкала V – ВМ має два варіанти: ВМС – виховний мікросоціум сім'ї (13 думок) і ВМЗ – виховний мікросоціум закладів (12 думок). В цих думках відображаються несприятлива сімейна і шкільна атмосфера, відкидання занедбаної дитини педагогами і батьками, авторитарно-гіперсоціалізований тип ставлення до дитини, що стримує її активність і самовираження. Загальна висока кількість балів за шкалою діагностує несприятливість соціально-педагогічної ситуації розвитку дитини.

Додатково вводиться шкала ПД (переваги дитини), яка в опитувальнику не зашифрована. Ця шкала містить чотири питання про дитину, які торкаються її позитивних якостей, і виявляє, чи знають батьки і педагоги, що вона любить, що вона уміє, що вона хоче і яка вона. Незаповнена цієї шкали свідчить про незнання, відторгнення, неприйняття, односторонній підхід до дитини з боку педагогів або батьків.

Суперечливі дані можуть уточнюватися шляхом безпосереднього спостереження за дитиною. Отримані відомості про дитину узагальнюються.

Соціально-педагогічна занедбаність діагностується за наявності збігів по I, IV, V і однієї з шкал (II, III), що залишилися, або по всіх шкалах. При легкому ступені занедбаності число збігів складає 10-25%, при вираженому ступені – 26-50%, при високому – 50% і більш. При легкому ступені занедбаності збіг думок опитувальника і відповідей респондента групуються в першій третині тверджень.

ДОДАТОК А.3.3.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАЦІЙ

Схема аналізу особливостей і недоліків сімейного виховання учнів, Р.В. Овчарова

Джерело: Овчарова Р.В. Технологии профессиональной деятельности практического психолога образования: [учебн. пособие для студ. спец. вузов]. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера»: ООО «Юрайт-М», 2001. – С.323-324.

I. Загальна характеристика сім'ї

1. Склад сім'ї:
 - повна;
 - формально повна;
 - неповна
2. Характеристика сім'ї:
 - гармонійна,
 - проблемна (конфліктна, антипедагогічна, асоціальна, аморальна)
3. Типовий стан сім'ї:
 - емоційний комфорт;
 - тривожність,
 - емоційно-психологічний дискомфорт і нервово – психічне напруження.
4. Стиль сімейного виховання:
 - ліберальний;
 - демократичний;
 - авторитарний;
 - нестійкий
5. Порушення сімейного виховання:
 - домінуюча гіперпротекція;
 - потураюча гіперпротекція;
 - гіперпротекція;
 - емоційне відкидання;
 - жорстока поведінка;
 - підвищена моральна відповідальність.
6. Ставлення до школи:
 - підтримують тісний зв'язок;
 - підтримують контакти епізодично;
 - зв'язок мають випадковий характер;
 - батьки уникають контактів;
 - протидіють шкільному вихованню.

II. Особливості сімейного виховання:

1. Батьки створюють умови для правильного розвитку дитини:
 - нормальні житлово-побутові умови;
 - організація місця занять;
 - створення домашньої бібліотеки;
 - наявність ігрових куточків;
 - контроль за дотриманням санітарно – гігієнічного режиму;
2. Батьки розвивають пізнавальні інтереси дитини;
 - разом із дітьми слухають радіо передачі;
 - дивляться і обговорюють телепередачі;

- читають книжки, обговорюють їх зміст;
 - ходять із дітьми до театру;
 - відвідують кіно;
 - заохочують улюблені заняття дитини;
3. Батьки надають допомогу в навчанні, організації домашньої навчальної праці:
- Діти мають конкретні трудові обов'язки в сім'ї
 - Батьки виконують рекомендації педагогів щодо виховання дитини
 - Батьки бачать недоліки у вихованні своїх дітей
 - Сім'я допомагає педагогу в організації навчально-виховної роботи
 - Батьки справляються із вихованням дитини

III. Недоліки сімейного виховання (назвати)

1. Причини недоліків (відповідне підкреслити):
- неблагополуччя сім'ї (мікроклімат, здоров'я);
 - відсутність єдиних вимог
 - незнання психологічних особливостей своєї дитини;
 - низький, освітній культурний, психолого-педагогічний рівень батьків;
 - відсутність контролю з боку батьків,
 - бездіяльність, психічна депривація дитини;
 - використання антипедагогічних заходів впливу;
 - неправильне оцінювання дитини, ідеалізація;
 - невиконання рекомендацій педагога;
 - невіра у можливість дитини, у свої сили;
 - переоцінювання виховних можливостей сім'ї;
 - інші причини (вказати їх).

Опитувальник для батьків «Типи виховання дітей», В. Б. Шапар

Джерело: Шапарь В.Б. Практическая психология. Психодиагностика отношений между родителями и детьми. – Ростов н/Д., 2006. – С.77-85.

Призначення тесту

Опитувальник призначений для визначення типів виховання батьками своїх дітей.

Інструкція до тесту

Перед вами ряд різних тверджень, думок, навіть одкровенень про деякі типи виховання дітей. Якщо ви згодні з твердженням, виберіть відповідь «Так, згоден», якщо ні – «Ні, не згоден».

Тестовий матеріал

1. У нашому будинку головна – наша дитина.
2. Не можу собі навіть уявити, щоб моя дитина щось зробила, попередньо не порадившись зі мною.
3. Ви зрозумійте, я не встигаю переробити за день всі свої справи, і, звичайно, мені не до душі дитини.
4. Моя дитина повинна бути мені вдячна, що виховується не в дитячому будинку, а в сім'ї.
5. Як би моя дитина не старалася догодити мені, я в ній бачу тільки недоліки.
6. Якщо моя дитина завинила, я здеру з неї три шкури.
7. Я весь час втовкмачую своїй дитині, щоб вона робила усе тільки на совість.
8. Я прощаю всі капризи своїй дитині, аби вона була у мене здорова.
9. Замість того, щоб годинами приділяти увагу своїй дитині, для мене набагато простіше що-небудь їй купити.

10. Моя дитина завжди знає, до кого треба звернутися в даній ситуації (мама чи тата), щоб отримати бажану для неї відповідь.
11. Раніше я все дозволяв (ла) своїй дитині, а тепер не дозволяю нічого.
12. Моя дитина з самого народження вже знає, що їй немає рівних.
13. Моя дитина ніколи сама без мене не прийме жодних рішень.
14. Я даю дитині все: їжу, одяг, проживання – так навіщо ж ще приділяти їй увагу.
15. Якби ви тільки знали, як заважає мені дитина!
16. Моя дитина в тисячу разів гірша, ніж дитина у сусідів.
17. Думка дитини нічого не варта, думка батьків – закон.
18. Я вважаю: насамперед, у дитини повинні бути обов'язки, а потім – права.
19. Я оберігаю свою дитину від усього на світі. Вона чудово знає, яке мені дороге її здоров'я.
20. Моя дитина звикла отримувати подарунки кожен день. Не збагну, чим вона весь час незадоволена.
21. У нашому домі кожен дорослий користується тільки своїм стилем виховання дитини.
22. Моя дочка (мій син) ніяк не розуміє, що раз у неї тепер є молодший брат (сестра), ми не можемо приділяти їй максимум уваги.
23. Я живу лише заради своєї дитини.
24. Не розумію, чому всі дорікають мене, що моя дитина живе за підказками. Нехай за підказками, але зате моїми ...
25. Мені доводиться виховувати дитину в основному по телефону.
26. Я не збираюся приділяти увагу своїй дитині. Мені її ніхто не приділяв.
27. Я протиставляю свою дитину іншим дітям для її ж блага.
28. Кращий спосіб виховання – ремінь.
29. Наша дитина знає, що вона повинна виправдати наші надії.
30. Я завжди йду на поводу у своєї дитини, пам'ятаючи про її погане здоров'я.
31. Моя дитина не потребує ні чого. У неї є навіть «пташине молоко».
32. У нас з чоловіком (дружиною) розбіжності в поглядах на питання виховання дітей.
33. Не збагну, яка тут трагедія, якщо тепер старшій дитині дістається менше ніжності і ласки, ніж колись раніше, коли вона ще в сім'ї була лише одна.
34. Сенс мого життя – це моя дитина.
35. Моя дитина ніколи не скоїть вчинок, що загрожує її здоров'ю.
36. У мене немає часу знайомитися з друзями моєї дитини.
37. Якщо навіть моя дитина не ночує вдома – це її справа.
38. Моя дочка (мій син) в сто разів здібніші, ніж син (дочка).
39. Тільки страх, страх покарання – вуздечка для моєї дитини.
40. Моя дитина нарівні з усіма відповідає за порядок в домі.
41. Якщо моя дитина починає скаржитися на своє здоров'я, я втрачаю повністю спокій.
42. Моя дитина знає, що я зайнятий (а) на роботі і моя зарплата мені необхідна, щоб вона не бідувала, як інші діти.
43. Моїй дитині треба цілий день маневрувати між мною і чоловіком (дружиною), дідусем і бабусею, щоб догодити нам усім.
44. Після появи в сім'ї новонародженого нам довелося мимоволі поміняти свій метод виховання щодо старшої дитини.
45. Моя дитина звикла жити в сім'ї в атмосфері поклоніння і захоплення.
46. Я продумав (ла) все життя своєї дитини до найменших дрібниць.
47. Моя справа приготувати щось для дитини. Чи з'їсть вона – це її турбота.
48. Я не дам навіть копійки на іграшки для дитини. Треба ж, чого він захотів.
49. Мені доводиться весь час виправляти свого сина (свою дочку). Що б він (вона) не робив (ла), він (вона) все робить гірше за інших.
50. Дисципліна – це покарання і страх.

51. Моя дитина знає, що їй необхідно займатися музикою і мовами, щоб чогось досягти в житті.
52. Коли моя дитина захворіє, я готовий (а) виконати її будь-яку примху.
53. Якщо у мене раптом буде вибір: їхати мені у відрядження або ж побути з дитиною, я, звичайно, виберу відрядження, тому що це важливо для кар'єри, а дитині привезу подарунок.
54. У нашому домі постійні дискусії про те, як треба правильно виховувати дитину.
55. Я тепер вже не розпещую дитину, нехай задовольняється тим, що вона має.
56. Все, що хоче моя дитина, – для мене закон.
57. По можливості, де тільки можна, я оберігаю свою дитину.
58. Мені батьки майже не приділяли в дитинстві часу на мої турботи. Чому я повинен (на) приділяти?
59. Я зовсім не для того дозволив (ла) собі мати дитину, щоб думати щодня в що її взути, одягнути, чим нагодувати. Нехай краще думає про це держава.
60. Я думаю, що найкращий метод виховання – протиставлення дитини іншим дітям.
61. Лише ременем я приводжу до тями свою дитину.
62. У ті години, коли я на роботі, старший син (дочка) піклується про молодших.
63. Мені весь час здається, що моя дитина захворіла.
64. Якби я сидів (а) зі своєю дитиною вдома, вона б не мала такі дорогі незвичайні іграшки, що викликають заздрість у інших дітей.
65. У вихідні дні я займаюся перевихованням дитини, тому що в дні, коли я на роботі, бабуся і дідусь розпещують її.
66. Моя дочка (мій син) ніяк не може звикнути з тією думкою, що у нас в родині тепер кумир інший.
67. У нашому домі всі дихають лише в такт диханню дитини.
68. Якщо щось я диктую своїй дитині, то з найкращих спонукань.
69. Я, звичайно, за розвиток дитини, але мені шкода витратити час на нього.
70. Ще не вистачало, щоб я дбав (ла) про свою дитину.
71. Я навіть не приховую те, що у мене серед моїх дітей є свій улюбленець.
72. Я не «пряником» виховую свою дитину, а «батогом».
73. Я звик (ла) доручати дитині всі відповідальні дорослі справи.
74. Я згоден (на), щоб моя дитина росла під ковпаком, тільки б вона більше не хворіла.
75. Не розумію, що не вистачає моїй дитині. Ми купили їй навіть відеокамеру.
76. Через нашу дитину у нас вдома постійні скандали, тому що ми не сходимося з дружиною (чоловіком) у поглядах на проблеми виховання дітей.
77. Моя дочка (син) ніяк не хоче примиритися з тим, що після мого розлучення з її (його) татом у мене зовсім немає грошей, щоб виконувати всі забаганки її (його).
78. Моя дитина знає, що вона найкраща.
79. Моя дитина в усьому покладається тільки на мій смак.
80. Нехай виховують мою дитину вихователі.
81. Коли моя дитина захворіє, я лікаря не викликаю – одужає сама.
82. Моя дочка (син), видно, чекає казкового принца (принцеси), хоча їй (йому) ще так далеко до казкової принцеси (принца).
83. Я звик (ла), щоб моя дитина мені беззаперечно підкорялася.
84. Моя дитина знає, що вона повинна бути відмінником, інакше – я не потерплю.
85. Коли моя дитина себе погано почуває, я тремчу над нею, так ніби вона новонароджена.
86. Думаю, що моя дитина рада, коли себе я заміню новою дрібничкою їй.
87. Те, що я сьогодні дозволяю робити своїй дитині, завтра забороняє їй тато (мама).
88. Я змінив (а) свій стиль виховання дитини для її ж користі.
89. Якщо навіть моя дитина буде вимагати місяць, я їй його дістану.
90. Моя дитина не має жодних клопотів, знаючи те, що про все я подбаю сам (а).

91. Моя дитина повністю вільна: хоче – ходить до школи (дитячий садок), хоче – ні.
92. Не приховую, мене не хвилює, де і з ким проводить час моя дитина.
93. Моя дочка (син) весь час марить наяву, начебто б уві сні. Краще б вона (він) займалася (вся) справою і хоч чимось була б схожа на брата (сестру).
94. Я тримаю своїх дітей в «їжакових рукавицях».
95. Я весь час довіряю своїй дитині повністю вести наше господарство.
96. Щоб моя дитина зайвий раз не заразилася від інших дітей, їй я забороняю ходити в гості, театр, цирк, кіно.
97. Моя дитина мною завжди пишається. Я досяг (ла) всього, і вона має все. Для чого ж їй необхідно ще й спілкування зі мною.
98. Моя дитина ніколи не знає, що їй сьогодні «можна», що «не можна».
99. Раз мій чоловік (дружина) знайшов (ла) собі іншу, нову сім'ю, я не можу по-старому розпешувати дитину.
100. Моя дитина знає, що вона – ідеал.
101. Навіть якщо моя дитина не народилася вундеркіндом, я все зроблю, щоб вона ним була.
102. Безумовно, мені важливіше піти в магазин, ніж витратити час на прогулянку з власною дитиною.
103. Моя дитина – зайвий тягар для мене.
104. Молодший син (дочка) мене весь час дратує. Добре, що у нас є ще одна дитина.
105. Якщо хтось раптом покаржить мене на мою дитину, я з дитиною розберуся сам так, що він про це ще довго буде пам'ятати.
106. Моя дочка (мій син) прекрасно знає, що вона (він) повинна (ен) доглядати за дідусем.
107. Я намагаюся не перевантажувати дитину і оберігати її від перевтоми і стресів.
108. Якщо навіть я трохи приділяю часу своїй дитині, я намагаюся це компенсувати будь-якими цінними подарунками.
109. Тільки мій настрій визначає, як сьогодні буду я виховувати дитину.
110. Добре, що бабуся поїхала в село, я тепер сам (а) взявся (лась) за нашу дитину.

Ключ до тесту

1. «Кумир сім'ї» – 1,12,23,34,45,56,67,78,89,100;
2. Гіперопіка – 2,13,24,65,46,57,68,79,90,101
3. Гіпоопіка – 3,14,25,96,47,58,69,80,91,102;
4. Бездоглядність – 4,15,26,127,48,59,70,81,92,103;
5. «Попелюшка» – 5,16,27,158,49,60,71,82,93,104;
6. «Їжакові рукавиці» – 6,17,28,189,50,61,72,83,94,105;
7. Підвищена моральна відповідальність – 7,18,29,220,51,62,73,84,95,106;
8. «Культ хвороби» – 8,19,30,251,52,63,74,85,96,107;
9. «Кронпринц» – 9,20,31,282,53,64,75,86,97,108;
10. Суперечливе виховання – 10,21,32,313,54,65,76,87,98,109;
11. Зміна зразків виховання – 11,22,33,344,55,66,77,88,99,110.

Якщо максимальну кількість балів набрали декілька типів виховання (за винятком спеціально виділених синергетичних типів виховання), то це найчастіше говорить про суперечливі виховні впливи (різновиди суперечливого виховання).

Синергетичні типи виховання – це типи виховання, які зазвичай поєднуються один з одним і дають в кінцевому результаті потенційований (сумуючий), підсилений ефект.

Приклади цих типів: Бедоглядність + Гіпоопіка + «їжакові рукавиці» або Кумир + Гіперопіка + «Культ хвороби» і т. д.

Розбіжності в поглядах на питання виховання дитини між чоловіком і дружиною констатуються найяскравіше при порівнянні відповідей мами з татом.

**Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них»
(в обробці З. Матейчек та П. Ржичан)**

Джерело: Вассерман Л. И. Психологическая методика «Подростки о родителях» и ее практическое применение : метод. пособие / Л. И. Вассерман, И. А. Горьковая, Е. Е. Ромицына. – СПб., 2001. – 68 с.

Опис методики

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR – скорочено, підлітки про батьків) вивчає установки, поведінку і методи виховання батьків так, як бачать їх діти в підлітковому віці.

Основою служить опитувальник, який створив Шафер у 1965 р. Ця методика базується на положенні Шафера про те, що виховну дію батьків (так, як це описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох змінних чинників: «прийняття – емоційне відкидання», «психологічний контроль – психологічна автономія», «прихований контроль – відкритий контроль». При цьому прийняття тут має на увазі безумовно позитивне ставлення до дитини незалежно від початкових очікувань батьків.

Емоційне ж відкидання розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність до неї любові та поваги, а часом і просто ворожість. Поняття психологічного контролю позначає як певний тиск і навмисне керівництво дітьми, так і ступінь послідовності в здійсненні виховних принципів.

Процедура проведення дослідження

Перед початком експерименту підлітка вводять в курс справи щодо мети і задач дослідження, після чого йому пропонується інструкція. Потім підлітку видають реєстраційний бланк для заповнення окремо на кожного із батьків. Принципової різниці між формулюваннями висловів немає: щодо матері всі твердження представлені в жіночому роді, а щодо батька – у чоловічому. Причому бланки заповнюються окремо, спочатку, наприклад, заповнюється бланк, в якому відображаються виховні принципи до матері, потім цей бланк здається експериментатору і лише після цього видається аналогічний бланк, де вказані положення повинні бути оцінені підлітком вже в застосуванні до батька.

ADOR

опитувальник для підлітків

Прізвище _____ Ім'я _____ По-батькові _____

«Просимо Вас оцінити, виходячи із власного досвіду, які з вказаних положень понад усе характерні для Ваших батьків. Для цього уважно прочитайте кожне твердження, не пропускаючи жодного із них.

Якщо Ви вважаєте, що твердження повністю відповідає виховним принципам вашого батька (або матері), обведіть цифру «2».

Якщо Ви вважаєте, що даний вислів частково (іноді) підходить для Вашого батька (або матері), обведіть цифру «1».

Якщо ж на вашу думку твердження не відноситься до Вашого батька (або матері), то обведіть цифру «0».

№	Мій батько (моя мати)	Так	Іноді	Ні
1.	Дуже часто усміхається мені.			
2.	Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, а що ні			
3.	Володіє недостатньою терплячістю відносно мене			
4.	Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися			
5.	Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує			

6.	Коли у мене поганий настрій радить мені заспокоїтися або розвеселитися			
7.	Вважає, що у мене повинно існувати багато правил, які я зобов'язаний виконувати			
8.	Постійно скаржиться комусь на мене			
9.	Надає мені стільки свободи, скільки мені треба			
10.	За один і той же вчинок один раз карає, а інший – пробачає			
11.	Дуже любить робити що-небудь разом			
12.	Якщо призначає яку-небудь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не закінчу			
13.	Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку я зробив			
14.	Не вимагає, щоб я питав у нього дозволу, щоб йти туди, куди схочу			
15.	Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою			
16.	Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно			
17.	Завжди наполягає на тому, що за всі мої провини я повинен бути покараний			
18.	Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу			
19.	Допускає, щоб я міг би йти куди хочу кожний вечір			
20.	Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді – ні			
21.	Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки			
22.	Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені подобається			
23.	Іноді викликає у мене почуття, що я йому неприємний			
24.	Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається			
25.	Міняє свої рішення так, як йому зручно			
26.	Часто хвалить мене за що-небудь			
27.	Завжди точно хоче знати, що я роблю і де знаходжуся			
28.	Хотів би, щоб я став іншим, змінився			
29.	Дозволяє мені самому вибирати собі справи до душі			
30.	Іноді дуже легко мене прощає, а іноді — ні			
31.	Прагне відкрито показати, що любить мене			
32.	Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі			
33.	Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і скрізь говорить про це			
34.	Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинен» або не «можна»			
35.	Непередбачуваний у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або добре			
36.	Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання			
37.	Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю			
38.	Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього я його чимось зачеплю або ображу			
39.	Завжди легко мене прощає			
40.	Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді дуже багато, а іноді дуже мало			
41.	Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно			
42.	Постійно указує мені, як поводитися			
43.	Цілком можливо, що, по-суті, мене ненавидить			
44.	Проведення канікул я планую за власним бажанням			

45.	Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним			
46.	Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав			
47.	Часто перевіряє, чи все я прибрав, як він велів			
48.	Нехтує мною, як мені здається			
49.	Не втручається в те, чи прибираю я мою кімнату (або куток) – це моя фортеця			
50.	Дуже неконкретний в своїх бажаннях і вказівках			

Механізм обробки сирих даних

Після того, як підліток заповнив обидва бланки (на батька і на матір), всі отримані дані зводяться в «оцінний лист» окремо на матір і на батька. Потім, по кожному параметру підраховується арифметична сума сирих балів (POZ — позитивний інтерес, DIR — директивність, NOS — ворожість, AUT — автономність і NED — непослідовність). Далі сирі бали переводяться в стандартизовані відповідно до таблиць. Стандартизовані дані розташовуються від 1 до 5, нормою є середнє значення, тобто 3.

Якщо по параметру вийшло 1-2 бали, то можна говорити, що він слабо виражений, якщо ж 4-5 – та якість, що вимірюється, виражена цілком виразно. Потім будуються оцінні профілі ставлення як до матері, так і до батька, на спеціальному бланку.

Ключ до тесту

POZ – позитивний інтерес: 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46;

DIR – директивність: 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47;

NOS – ворожість: 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48, ;

AUT – автономність: 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49;

NED – непослідовність: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50.

Інтерпретація шкал

1. Оцінка матері сином

Шкала позитивного інтересу

Перш за все психологічне прийняття матері хлопчики-підлітки бачать у відносно критичному підході до них. Підлітки часто відчують необхідність в допомозі і підтримці матері, в більшості випадків приймають її думку, схильні погоджуватися з нею. Такі ж форми поведінки, як владність, підозрілість, тенденція до лідерства заперечуються. В той же час не чекають від матері надмірного конформізму, аж до тенденції «йти на повідку». Проте, просто компетентна поведінка, дружній спосіб спілкування і нормальні емоційні контакти виявляються недостатніми для того, щоб підліток міг стверджувати, що мати відчуває щодо нього позитивний інтерес. Вони прагнуть надопіки сильної, дорослої і самостійної людини.

Шкала директивності

Директивність матері щодо сина підлітки бачать у нав'язуванні ним відчуття вини щодо неї, її декларації та постійні нагадування про те, що «мати жертвує всім ради сина», повністю бере на себе відповідальність за все, що зробила, робить і робитиме дитина. Матір'ю як би утверджується початкова залежність її статусу і оцінки оточуючих від відповідності сина «еталону дитини», виключаючи при цьому можливість інших варіантів самовираження. Таким чином, мати прагне будь-яким способом виключити неправильну поведінку сина, щоб не «втратити обличчя». Прості ж форми прояву чуйності, прояви симпатії, які викликають позитивні емоційні відносини, негативно корелюють з директивною формою взаємодії матері та підлітка.

Шкала ворожості

Ворожість матері у відносинах з сином-підлітком характеризується її агресивністю і надмірною строгістю в міжособистісних відносинах. Орієнтування матері виключно на себе,

її самолюбність, зайве самоутвердження, як правило, виключають прийняття дитини. Вона сприймається, перш за все, як суперник, якого необхідно придушити, щоб утвердити свою значущість. Так, емоційна холодність до підлітка маскується і часто видається за стриманість, скромність, проходження «етикету» і навіть підлеглість йому. В той же час може спостерігатися яскраво виражена підозрілість, схильність до надмірної критики на адресу сина і оточуючих, метою якої є прагнення принизити їх в очах оточуючих. Разом із цим, постійно (головним чином на вербальному рівні) демонструється позитивна активність, відповідальність за долю сина.

Шкала автономності

Автономність матері у відносинах з сином розуміється ним як диктат, повне захоплення влади, навіть деяка маніакальність у цьому ставленні, яка не визнає ніяких варіацій. Мати при цьому не сприймає дитину як особу, зі своїми почуттями, думками, уявленнями і спонуками, вона виявляє собою «сліпу силу» влади і амбіцій, якій усі, незважаючи ні на що, зобов'язані підкорятися. При цьому адаптивна форма авторитету матері, заснована на довірі та пошані, а також прийнятні форми жорсткості та різкості (коли вони враховують ситуацію), виявляються не характерними для автономності матерів у відносинах із синами-підлітками. Також, на думку синів, ні емоційна прихильність, ні дружній стиль спілкування не можуть бути пов'язані з відгородженістю, не залученістю матері в справи сина.

Шкала непослідовності

Непослідовність лінії виховання, що проводиться матір'ю, оцінюється підлітками як якесь чергування (залежно від ступеня інформативної значущості) таких психологічних тенденцій, як панування сили і амбіцій та покірність (в адаптивних формах), делікатність і надальтруїзм та недовірлива підозрілість. Причому всі вони мають тенденцію до екстремальних форм прояву (амплітуда коливань максимальна).

2. Оцінка батька сином

Шкала позитивного інтересу

Позитивний інтерес у відносинах із сином розглядається як відсутність грубої сили, прагнення до нероздільної влади у спілкуванні з ним. Підлітки говорять про позитивний інтерес у випадках, коли батьки прагнуть досягти їх прихильності і шанування батьківського авторитету, не вдаючись до деклараційних догм. Психологічне прийняття сина батьком засновано перш за все на довірі. При подібних відносинах істина знаходиться у суперечці, однак прислухаючись до різних аргументів і віддаючи перевагу логіці здорового глузду. Тут повністю заперечується якого-небудь роду конформізм.

Шкала директивності

Директивність у відносинах із сином батько проявляє у формі тенденції до лідерства, шляхом завоювання авторитету, заснованого на фактичних досягненнях і домінантному стилі спілкування. Його влада над сином виражається головним чином в управлінні та своєчасній корекції поведінки дитини, виключаючи амбітну деспотичність. При цьому він дуже чітко дає зрозуміти дитині, що ради її благополуччя жертвує деякою частинкою своєї влади; що це не просто заступництво, а прагнення вирішувати все мирно, незважаючи на ступінь роздратування.

Шкала ворожості

Жорстокі батьки завжди погоджуються із загальноприйнятою думкою, дуже дотримуються конвенції, прагнуть задовольнити вимоги інших бути «добрим батьком» і підтримувати позитивні відносини. Виховуючи, вони намагаються вимуштрувати свого сина відповідно до прийнятого в даному суспільстві або в даній культурі уявленням про те, якою повинна бути ідеальна дитина.

Батьки прагнуть дати синам більш широку освіту, розвивати різні здібності, що часто приводить до непосильного навантаження на юнацький організм. Разом із цим виявляється повна залежність від думки оточуючих, боязнь і безпорадність, неможливість протистояти їм. В той же час щодо сина батько суворий і педантичний. Підліток постійно знаходиться в стані тривожного очікування низької оцінки його діяльності і покарання батьківським відкиданням за формулою: «Як ти смієш не відповідати тому, що чекають від тебе, адже я жертвую всім, щоб зробити із тебе людину». Тут же звучить постійна незадоволеність, скептичне ставлення до досягнень сина, що неминуче знижує мотивацію його діяльності.

Шкала автономності

Автономність батька у відносинах із сином виявляється у формальному ставленні до виховання, в зайвій безсторонності в процесі спілкування. Взаємодія ґрунтується на позиціях сили і деспотичності. Батько «помічає» сина тільки у випадках, коли той що-небудь натворив, причому навіть на розбір подій, як правило, не «вистачає часу». Батько дуже зайнятий собою, щоб вникати в життя і проблеми сина. Про них він визнає тільки з його прохань допомогти або порадитися в тому або іншому питанні, не особливо перетруджуючи себе поясненнями. Його не цікавлять захоплення сина, коло його знайомств, навчання в школі, він тільки вдає, що це його турбує. Часто його просто дратує, коли син звертається до нього. На його думку син «сам повинен все знати».

Шкала непослідовності

Непослідовність вживаних батьком виховних заходів щодо їх синів-підлітків останні бачать у непередбачуваності, неможливості передбачати, як їх батько відреагує на ту або іншу ситуацію, подію – чи піддасть сина суворому покаранню за дрібну провину або злегка покартає за що-небудь істотне, просто прийнявши запевнення останнього в тому, що це більше не повториться; такий батько або довго і педантично «промиває кісточки», або «бере на віру» запевнення сина в невинності тощо.

При порівнянні практики матерів і батьків хлопчиками-підлітками виявляються наступні характерні відмінності. При психологічному прийнятті батьками сина у батьків у порівнянні з матерями домінує відсутність тенденції до лідерства, оскільки вони прагнуть досягти прихильності і шанування їх авторитету, не вдаючись до сили, на відміну від матерів, які у виняткових випадках дозволяють собі авторитаризм у міжособистісних відносинах «заради блага» дитини. В той же час у матерів як позитивний інтерес хлопчики відзначають критичний підхід до них і надопіку, тоді як у батьків більш виражена незалежність і твердість позицій. За шкалою директивності у матерів, у порівнянні з батьками, на перший план виступає тенденція до заступництва, оскільки матері більш схильні впливати на дітей індуктивною технікою. Також матері готові піти на компроміс заради досягнення своєї мети, тоді як батьки віддають перевагу авторитету сили. Ворожість матерів відрізняється від аналогічної характеристики батьків тим, що у матерів вона виявляється в результаті боротьби за свою незалежність, а у батьків – це швидше тенденція до конформності щодо оточуючих.

Автономність матерів і батьків заснована на деспотичній «сліпій владі», не терплячій потурання, проте у матерів помічений акцент на відсутності вимог-заборон відносно підлітків, а у батьків – відгородженість. І у тих і у інших відсутня навіть тенденція до заступництва, хоча батьки можуть зробити виключення, відірватися від справ і слухати проханням підлітка.

Непослідовність же в проведенні лінії виховання в обох батьків однаково оцінюється підлітками як тенденція до екстремально-суперечливих форм прояву з максимальною амплітудою виразу. Причому у матерів протилежністю силі та недовір'ю є поступливість і гіперпроективність, а у батьків – довірливість і конформізм.

3. Оцінка матері дочкою

Шкала позитивного інтересу

Позитивне ставлення до дочки з боку матері, засноване на психологічному прийнятті, описується підлітками-дівчатками, як ставлення до маленької дитини, яка постійно вимагає уваги, турботи, допомоги, які самі по собі мало чим допомагають.

Такі матері часто схвалюють звернення по допомогу дочок у випадках сварок або яких-небудь утруднень, з одного боку, і обмеження самостійності – з іншого. Разом із цим, дівчатка відзначають чинник потурання, коли мати знаходиться як би «на побігеньках» і прагне задовольнити будь-яке бажання дочки.

Шкала директивності

Описуючи директивність своїх матерів, дівчатка-підлітки відзначали жорсткий контроль з їх сторони, тенденцію до легкого застосування своєї влади, заснованої на амбіціях. При цьому вираження власної думки дочкою не заохочується. Такі матері більше покладаються на строгість покарання, вперто вважаючи, що вони «завжди мають рацію, а діти ще дуже малі, щоб судити про це».

Шкала ворожості

Ворожість матерів їх дочками-підлітками описується як підозріле ставлення до сімейного середовища і дистанція щодо її членів (зокрема, до дітей). Підозріла поведінка і відмова від соціальних норм приводять їх, як правило, до відгородженості та піднесення себе над іншими.

Шкала автономності

Автономність матерів виключає яку-небудь залежність від дитини, її стану, вимог. Заперечуються також які-небудь форми турботи і опіки щодо дочок. Такі матері оцінюються підлітками як поблажливі, невимогливі. Вони практично не заохочують дітей, відносно рідко і мляво роблять зауваження, не звертають уваги на виховання.

Шкала непослідовності

Під непослідовністю виховної практики з боку матері дівчатка розуміють різку зміну стилю, прийомів, що є переходом від дуже строгого — до ліберального і, навпаки, перехід від психологічного прийняття дочки до емоційного її відкидання.

4. Оцінка батька дочкою

Шкала позитивного інтересу

Дочки описують позитивний інтерес батька як батьківську упевненість в собі, упевненість в тому, що не горезвісна батьківська строгість, а увага до підлітка, теплота і відвертість відносин між батьком і дочкою-підлітком є проявом щирого інтересу. Психологічне прийняття дочки характеризується відсутністю різких перепадів від всездозволеності до суворих покарань, тобто домінують теплі дружні відносини з чітким усвідомленням меж того, що можна, а чого не можна. Батьківські заборони ж в даному випадку діють тільки на фоні батьківської любові.

Шкала директивності

Дівчатка-підлітки уявляють директивність батька як образ «твердої чоловічої руки», готової то стиснутися в кулак, то вказати на її місце в суспільстві і, зокрема, в сім'ї. Директивний батько ніби спрямовує підростаючу дівчину на шлях істинний, примушуючи її підкорятися нормам і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві та певній культурі, вкладаючи в її душу заповіді моралі.

Шкала ворожості

В даному випадку йдеться про такий несприятливий тип батьківського ставлення до дочки, як поєднання надмірної вимогливості, орієнтованої на еталон «ідеальної дитини», та відповідно дуже жорсткої залежності, з одного боку, і емоційно-холодного, відкидаючого ставлення — з іншого. Все це веде до порушень взаємостосунків між батьком і дочкою-

підлітком, що у свою чергу обумовлює підвищений рівень напруженості, нервозності і нестабільності підлітка.

Шкала автономності

Дівчатка-підлітки описують автономність батьків, як претензію на лідерство, причому лідерство недосяжне, неприступне для взаємодії з ним. Він уявляється людиною відгородженою від проблем сім'ї ніби невидимою стіною, існуючою паралельно з рештою членів сім'ї. Батькові абсолютно все одно, що відбувається навколо, його дії часто не узгоджуються з потребами і запитами близьких, інтереси яких повністю ігноруються.

Шкала непослідовності

Тут батько уявляється людиною абсолютно непередбачуваною. З достатньо високим ступенем вірогідності в його поведінці можуть виявлятися абсолютно суперечливі одна одній психологічні тенденції, причому амплітуда коливань — максимальна.

Таким чином, характерні відмінності в оцінках виховної практики матерів і батьків дівчатками-підлітками виглядають таким чином. При позитивному інтересі та психологічному прийнятті у матерів, на відміну від батьків, на перший план виступає довір'я і підпорядкованість. У батьків же домінує упевненість в собі і відсутність жорсткості, авторитарності у відносинах з дочкою, що виключає виховання за допомогою силового тиску. Директивність матерів заснована виключно на амбітних претензіях до влади і жорсткого контролю за поведінкою, дочки, а директивність батьків разом із цим, виражається ще і залежно від думки оточуючих і самозакоханості. При ворожості, емоційному відкиданні у матерів виявляється упертий конформізм і слабівільна залежність від думки оточуючих, що виходить із претензій батька на провідні позиції. У батьків же при ворожій виховній практиці щодо дочки-підлітка на перший план виступає жорстокість і самоутвердження владою і силою. Автономність з боку матерів відрізняється відсутністю добрих людських відносин і відгородженістю від проблем і інтересів дочки, а у батька автономність виражається в його беззастережному лідерстві в сім'ї і в неприступності спілкування з ним для дочки. При непослідовній виховній практиці в контексті суперечності проявів характеристики батьків і матерів уявляються однаковими.

Тест «Кінетичний малюнок сім'ї», Р. Бернс і С. Кауфман (КМС)

Джерело: Овчарова Р.В. Технологии профессиональной деятельности практичного психолога образования: [учебн. пособие для студ. спец. вузов]. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера»: ООО «Юрайт-М», 2001. – С.333-337.

Використовуючи цей тест, батькам і педагогам слід враховувати, що будь-який малюнок є творчою діяльністю, не тільки відображає сприйняття власної родини, але й дозволяє дитині самій аналізувати, переосмислювати сімейні відносини. Тому малюнок сім'ї не тільки відображає сьогодення і минуле, але також спрямований на майбутнє: при малюванні дитина інтерпретує ситуацію, по-своєму вирішує проблему актуальних сімейних відносин.

Перейдемо безпосередньо до тесту. Він складається з двох частин: малювання своєї сім'ї та розмова після малювання. Для виконання цього тесту дитині дається стандартний аркуш паперу для малювання формат А4, олівець твердістю 2мм і гумку. Після цього дорослий пропонує дитині намалювати свою сім'ю, так, щоб всі її члени були чимось зайняті. На все запитання тестує відповідає без будь-яких вказівок, наприклад: «Можеш малювати, як хочеш».

Інструкція випробовуваному: «Будь ласка, намалюй свою сім'ю так, щоб кожний її член і ти були чимось зайняті». На все уточнюючі питання слід відповідати без яких-небудь вказівок. Наприклад: «Можеш малювати, як тобі подобається, як ти хочеш».

Симптомо-комплекс	Симптом	Бал
1. Сприятлива сімейна ситуація	1. Загальна діяльність всіх членів сім'ї	0,2
	2. Переважання людей на малюнку	0,1
	3. Зображення всіх членів сім'ї	0,2
	4. Відсутність ізольованих членів сім'ї	0,2
	5. Відсутність штрихування	0,1
	6. Добра якість лінії	0,1
	7. Відсутність показників ворожості	0,2
	8. Адекватний розподіл людей на листі	0,1
	9. Інші можливі ознаки	–
2. Тривожність	1. Штрихування	0,1; 2,3
	2. Лінія основи – підлога	0,1
	3. Лінія над малюнком	0,1
	4. Лінія з сильним натиском	0,1
	5. Стирання	0,1; 2
	6. Перебільшена увага до деталей	0,1
	7. Переважання речей	0,1
	8. Подвійні або переривисті лінії	0,1
	9. Підкреслення окремих деталей	0,1
	10. Інші можливі ознаки	–
3. Конфліктність	1. Бар'єри між фігурами	0,2
	2. Стирання окремих фігур	0,1; 2
	3. Відсутність основних частин тіла у деяких фігур	0,2
	4. Виділення окремих фігур	0,2
	5. Ізоляція окремих фігур	0,2
	6. Неадекватна величина окремих фігур	0,2
	7. Невідповідність вербального опису малюнку	0,1
	8. Переважання речей	0,1
	9. Відсутність на малюнку деяких членів сім'ї	0,2
	10. Член сім'ї, що стоїть спиною	0,1
	11. Інші можливі ознаки	–
4. Відчуття неповноцінності	1. Автор малюнка непропорційно маленький	0,2
	2. Розташування фігур на нижній частині аркуша	0,2
	3. Лінія слаба, переривиста	0,1

	4. Ізоляція автора від інших	0,1
	5. Маленькі фігури	0,1
	6. Нерухома в порівнянні з іншими фігурами автора	0,1
	7. Відсутність автора	0,2
	8. Автор стоїть спиною	0,1
	9. Інші можливі ознаки	–
5. Ворожість в сімейній ситуації	1. Одна фігура на іншому аркуші або на іншій стороні аркуша	0,2
	2. Агресивна позиція фігури	0,1
	3. Закреслювана фігура	0,2
	4. Деформована фігура	0,2
	5. Зворотний профіль	0,1
	6. Руки розкинуті в сторони	0,1
	7. Пальці довгі, підкреслені	0,1
	8. Інші можливі ознаки	–

Під час малювання слід записувати всі спонтанні вислови дитини, відзначати її міміку, жести, а також фіксувати послідовність малювання. Після того, як малюнок закінчений, з дитиною проводиться **бесіда по наступній схемі**:

- хто, намальований на малюнку і що робить кожний член сім'ї;
- де працюють або вчаться члени сім'ї;
- як в сім'ї розподіляються домашні обов'язки;
- які взаєностосунки дитини з окремими членами сім'ї.

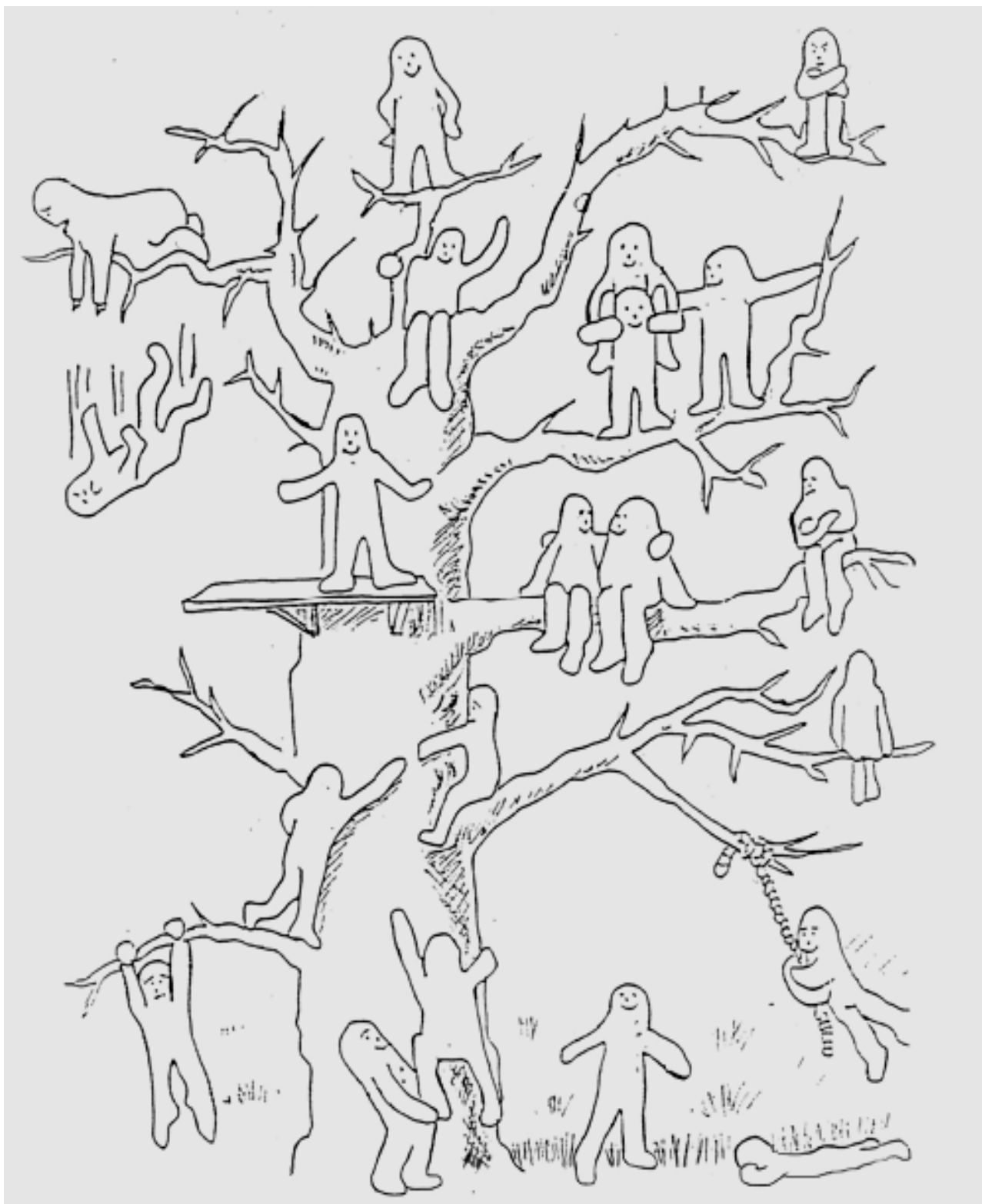
В системі кількісної оцінки КМС враховуються формальні і змістовні аспекти малюнка. Формальними особливостями малюнка вважається якість ліній малюючого, положення об'єкту малюнка на папері, стирання малюнка або окремих його частин, затушовування окремих частин малюнка. Змістовними характеристиками малюнка є діяльність членів сім'ї, представлених на малюнку, їх взаємодія і розташування, а також співставлення речей і людей на малюнку.

При інтерпретації КМС основна увага звертається на наступні аспекти:

- аналіз структури малюнка сім'ї (порівняння складу реальної і намальованої сім'ї, розташування і взаємодія членів сім'ї на малюнку);
- аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї (відмінність в стилі малювання, кількість деталей, схема фігур окремих членів сім'ї);
- аналіз процесу малювання (послідовність малюнка, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малюнка).

Методика «Дерево, люди, життя», Піп Вілсон

Джерело: Психологическая гостиная для учащейся молодёжи: методическое пособие / Ю.И. Чепик, С.В. Мицкевич. – Мн., 2008. – 60 с.



Використовується малюнок, створений Піпом Вілсоном (Pip Wilson, Hostel Secretary, Romford YMCA) для британської НГО Evaluation Trust (www.evaluationtrust.org). Методика спрямована на діагностику міжособових відносин в групі, конфліктів і деструктивних форм поведінки в сім'ї і найближчому мікросоціумі. Інтерпретацію тесту швидше слід розглядати, як ще один спосіб краще зрозуміти клієнта, встановити контакт з його переживаннями, наблизитися до його власного розуміння того, що відбувається.

Трактування результатів прямо залежить від того, яким конкретним змістом у кожному окремому випадку клієнт наділяє свої зображення, які його коментарі у присутності психолога, і яким чином він поводить.

Індивідуальна робота проводиться, якщо необхідно отримати інформацію:

- про актуальні події в житті клієнта і про особливості ставлення людини до цих подій;
- про людей спорідненого взаємозв'язку і про близькість-віддаленість відносин;
- про ієрархію в сім'ї;
- про кризові ситуації в житті діагностованого та його близьких;
- про рівень самооцінки і рівень домагань;
- про залежність, хвороби і втрати;
- про рівень емоційного розвитку клієнта;
- про специфічні вибори в дружбі і любові.

В ході індивідуальної зустрічі:

- відключіть мобільний телефон, попросіть зробити це вашого підопічного;
- оголовіть про час, який ви передбачаєте виділити цій роботі (звичайно діагностика і обговорення проводиться в межах 30 хвилин, але можуть бути і інші варіанти);
- викладіть на стіл аркуш із зображенням дерева;
- запропонуйте вибрати з різних кольорів олівців той, який більше подобається людині для зображення себе, а потім інших персонажів свого життя
- поясніть, що потрібно робити: (потрібно вибрати серед всіх фігурок той образ, який якнайбільше нагадує випробовуваному самого себе, потім – своє найближче соціальне оточення, яким може бути сім'я, рідні, друзі, знайомі і т.д.
- запропонуйте заштрихувати або обвести різними кольорами вибрані образи, поряд з фігуркою потрібно писати ім'я або позначити її словами – «я», «мама», «дід», «тітка Олена», «Серьога» і т.д.
- в процесі роботи, виконуваної клієнтом, нічого не коментуйте, але підказуйте, якщо знадобиться, що робити далі;
- уважно стежте за репліками і зауваженнями в ході роботи (можна позначати деякі слова і вирази);
- по закінченні попросіть прокоментувати свій вибір фігурок, кольорних переваг, місце розташування на дереві;
- поставте питання: «Покажи, будь ласка, яке місце на дереві викликає у тебе найрадісніші відчуття? А в якому місці на зображенні для тебе більше напруги, фігурки більше примушують тебе засмутитися?»
- будьте гранично делікатні і постарайтеся не «тиснути», якщо раптом помітите, що, то, про що розкаже людина, може бути для неї дуже болючим (пам'ятайте, що кожен з ваших підопічних може у будь-який момент скористатися правилом «Стоп!»);
- подякуйте, похваліть за виконану роботу;
- якщо діагностований вимагатиме ваших сьогохвилинних інтерпретацій, то можна відповісти так: «Та робота, яку ви виконали, дуже важлива, і, не дивлячись на те, що фігурки такі веселі, вона вимагає особливих зусиль і роздумів з твоєї сторони. Найголовніше зараз це те, що вам сьогодні вдалося зрозуміти себе і тих, хто вас оточує.

Інтерпретація:

Не дивлячись на те, що характерологічні особливості кожного з персонажів чоловічків досить очевидні та емоційно забарвлені, можна виокремити загальну тенденцію, яку можна спостерігали в ході цієї роботи. Для цього, слід розділити дерево із зображеннями на чотири сегменти. Кожен із елементів цього зображення відображає наступні загальні поняття і стани:

1-й елемент:

- справа і по центру, верхня частина дерева: підтримка-відкидання, пошук визнання і любові, сфера образ;

- інші характеристики: демонстративність, завищена самооцінка, інфантильність, емоційна лабільність, боязнь конфліктів, поверхнєве ставлення до того, що відбувається, тенденція до «згладжування» проблемних обставин;

2-й елемент: зліва вгорі (дві фігурки – падаюча і висяча): важкі форми хімічних або іншої залежності, відчуття знедоленості, потреба в любові та визнанні з боку близьких людей, соматичні хвороби;

3-й елемент:

- прямо в центрі дерева, горизонтальне розташування фігурок: відвертість, потреба в тісних тривалих контактах, співзалежні відносини;
- чоловічок, що стоїть на спеціальній підставці по центру дерева і крайній справа – погано соціалізовані, потребують підтримки, при зовні оптимістичній формі самопредставлення. Схильність до пошуку задоволеності у власному внутрішньому світі фантазій і марень, вимушена або мимовільна самотність;

4-й елемент: вся нижня третина дерева, включаючи тих, хто на землі: самотність, пролонгована тривога, низька самооцінка, слабкі контакти з батьківською сім'єю, при реальному дефіциті цих контактів, суїцидальні наміри, «втеча від проблем в хворобу, роботу, гіперкомпенсаційну поведінку. Часто в цій позиції зображуються давно або недавно померлі родичі.

Відсутність на дереві:

- себе – відчуття своєї знедоленості ;
- іншого члена сім'ї – його мала значущість для людини; конфлікт; негативне або (амбівалентне) ставлення;
- наявність членів сім'ї, відсутніх у реальності (або померлих) – сприйняття своєї сім'ї як недостатньої, збиткової;
- включення домашніх тварин – недолік спілкування;
- відносини «вище – нижче» (по зростанню або місцерозташуванню) – відносини домінування – підкорення;

Ізольованість:

- всіх членів сім'ї – роз'єднаність членів сім'ї;
- одного з членів сім'ї – його слабкий зв'язок з іншими;
- поза і зображення із спини кого-небудь (або профіль, відвернутий від інших) – конфліктне ставлення;
- себе – конфліктне ставлення до сім'ї в цілому; відчуття своєї відкинутості іншими членами сім'ї; соціальна аутизація;
- особливо велика кількість людей, зображених на дереві – недостатність емоційної близькості в сім'ї.

Окремі категорії:

Розташування «себе» і інших на різних частинах дерева (корені – стовбур – крона) заснована на двох видах асоціацій. По-перше, рух від низу до верху асоціюється з рухом в часі, по-друге, частини дерева асоціюються з частинами тіла. Корені дерева або близькість зображення себе самого до основи дерева (у варіанті цього тесту), інтерпретуються як показник ставлення людини до свого минулого і до сім'ї («коренів» у широкому значенні слова). Вони також асоціюються з ногами і відображають стійкість/нестійкість.

Переважаюча більшої кількості «виділених чоловічків» біля коренів і нижньої (що розширюється) частини стовбура, може говорити про орієнтацію клієнта на минуле, тобто про слабку задоволеність теперішнім часом і відсутності планів на майбутнє.

Поведінка клієнта:

Сам процес виконання цього діагностичного завдання надає великі можливості для спостереження за поведінкою клієнта. В протоколі корисно відзначати такі особливості поведінки як: коментарі з приводу свого ставлення до завдання і своїх можливостей; вибору кольору, спроби відмови від виконання завдання; власну оцінку клієнтом своїх проміжних результатів і остаточного результату (наприклад, готового малюнка). По цих проявах можна судити про самооцінку, про ставлення до даного завдання і до діяльності в цілому.

Вислови в процесі виконання завдань можна розділити на три основні групи: оцінні («добре/погано умію це робити», «добре/погано вийшло»), *автобіографічні* (наприклад: «у мене була подруга-вчитель малювання») і *ставлення*: «люблю/не люблю такі заняття».

Інтерес до оцінки перевіряючого говорить про прагнення до спілкування. Таку цікавість виявляють як демонстративні особи, прагнучі отримати похвалу, так і невпевнені в собі, тривожні, потребує підтримки оточуючих. Інтерес до оцінки перевіряючого, особливо поширений при поєднанні демонстративності з тривожністю. Найбільш часто зустрічаються питання, спрямовані на уточнення інструкції або на отримання оцінки своєї діяльності. Численні уточнення інструкції свідчать про підвищену тривожність. Зниження темпу або відмова продовжувати роботу можуть оворити про зниження самооцінки, про негативне ставлення до обстеження, про тенденцію до відходу від труднощів. Більш конкретно визначити їх значення допомагають мотивування, що використовуються.

У разі відмови – мотиви відмови:

Нездатність до даної діяльності (наприклад, невміння малювати) – мотивування, часто що служить засобом захисту від негативної оцінки, що передбачається. Вона говорить про те, що є великий досвід негативних оцінок з боку оточуючих. Це мотивування часте при тривожності, тенденції до відходу від труднощів і при поєднанні високого рівня домагань з пониженою самооцінкою.

Утомленість. Це мотивування може говорити як про високу виснаженість, так і про прагнення піти від обстеження, «закритися». Іноді ж це просто наслідок того, що в день обстеження або в його процесі клієнт сильно втомився або що воно проводиться в невідповідний час (наприклад, дуже пізно увечері).

Відмова без мотивування звичайно говорить про труднощі в спілкуванні. Можлива замкнутість, сором'язливість. Іноді причина полягає в тому, що психологу не вдалося встановити контакт.

Крім основного значення, в будь-якому з висловів виявляється властивий клієнту стиль спілкування з оточуючими, спосіб самоподачі. Деякі коментарі і зауваження, які іноді здаються мало значущими, насправді дають багатий матеріал для аналізу.

ДОДАТОК А.3.4.

МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТРУДНОЩІВ ШКІЛЬНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Діагностика психологічних умов шкільного освітнього середовища, Н.П.Бадьїна

Джерело: Бадьїна Наталья Петровна. Диагностика психологических условий школьной образовательной среды [Электронный ресурс] // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок». – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/212466/>

В умовах сучасної системи освіти школи та інші освітні установи набувають все більшу свободу у виборі напрямку, методів і засобів їх розвитку: з'являються різні типи шкіл, впроваджуються інноваційні технології, розробляються і реалізуються авторські програми і т.п. У зв'язку з цим стає все більш проблематичним визначення ефективності освітнього середовища конкретних шкіл та прогнозування її впливу на різні категорії учасників освітнього процесу.

В даний час до питання про освітнє середовище в педагогіці і психології існує цілий ряд підходів. Більшість вітчизняних авторів розглядає освітнє середовище як сукупність взаємопов'язаних факторів (матеріальних, просторово-предметних, педагогічних, соціально-психологічних та ін.), що взаємно збагачують і доповнюють один одного, а також мають істотний вплив на характер освітнього процесу. Причому ці автори вказують на необхідність при здійсненні експертизи ефективності освітнього середовища приділяти особливу увагу аналізу її психологічного компонента.

Мета пропонованої нижче методики – оцінка вираженості в освітньому середовищі конкретного навчального закладу наступних психологічних факторів:

- інтенсивність освітнього середовища;
- емоційно-психологічний клімат;
- задоволеність освітнім середовищем;
- демократичність освітнього середовища;
- сприяння формуванню пізнавальної мотивації (навчальної, професійної, творчої), розвитку пізнавальних інтересів;
- задоволеність якістю освітніх послуг, що надаються освітньою установою.

Відносно різних учасників освітнього процесу зазначені психологічні фактори мають різне значення (табл. 1).

Таблиця 1

Прояв психологічних умов освітнього середовища щодо учнів, батьків, педагогів

Фактори	Учасники освітнього процесу		
	Учні	Батьки	Педагоги
Інтенсивність	проявляється в обсязі, складності навчальних завдань, що пред'являються учням на уроках і вдома, а також в рівні вимог до якості виконання цих завдань		проявляється в обсязі навчального навантаження вчителів, а також в рівні вимог до змісту і якості їх роботи
Емоційно-психологічний клімат	проявляється в ступені психологічного комфорту учасників освітнього процесу, в особливостях їх взаємин, в переважаючому настрої в колективі і т.п.		
Задоволеність	проявляється в ступені задоволеності навчальним закладом, його значущості та місці в системі цінностей учасників освітнього процесу		

Демократичність	проявляється в ступені демократичності адміністрації, можливості брати участь в управлінні школою, приймати рішення, що стосуються особистих інтересів учасників освітнього процесу	
Сприяння формуванню пізнавальної мотивації	проявляється в ступені педагогічного сприяння у дітей мотивації навчання, пізнавальних інтересів і пізнавальної активності	проявляється в ступені підтримки та сприяння адміністрації професійному зростанню та підвищенню кваліфікації вчителів
Задоволеність якістю освітніх послуг	проявляється в оцінці рівня викладання в школі різних предметних дисциплін, в ступені впевненості учасників освітнього процесу в достатності освітніх послуг для вступу випускників до ВНЗ.	

Процедура діагностики

Методика зручна для застосування в групі респондентів, які отримують тексти анкети та бланки відповідей (бланки відповідей є однаковими для всіх учасників освітнього процесу). Респонденти читають питання, вибирають з трьох варіантів відповідей той, який найбільш відповідає їх думці, і вносять відповідну букву в бланк відповідей поряд з цифрою – номером питання.

Обробка результатів

Відповіді "а" оцінюються в 1 бал; "Б" – 0,5 балів; "В" – 0 балів.

Кожен психологічний фактор освітнього середовища представлений трьома питаннями, номери яких у бланку відповідей розташовані в вертикальних шпальтах. Ступінь вираженості певного психологічного чинника визначається шляхом розрахунку середнього значення по кожному стовпцю.

Наприклад, респондент відповів на запитання анкети наступним чином:

Бланк відповідей

1. б	2. а	3. б	4. в	5. б	6. а
7. а	8. а	9. а	10. в	11. в	12. а
13. а	14. а	15. б	16. б	17. б	18. а
І	Е	З	Д	М	ЯО

У цьому випадку показник інтенсивності навчального середовища (І) буде дорівнює 0,83; показник емоційно-психологічного клімату (Е) – 1; показник задоволеності (З) – 0,67; показник демократичності (Д) – 0,17; показник сприяння розвитку пізнавальної мотивації (М) – 0,33; показник задоволеності якістю освітніх послуг (ЯО) – 1.

Оцінка результатів

Чим ближче отриманий результат до 1, тим сильніше виражений в даному освітньому середовищі відповідний психологічний фактор:

0 – 0,40 – низький рівень;

0,41 – 0,70 – середній рівень;

0,71 – 1 – високий рівень.

Результати відповідей випробуваного в вищенаведеному прикладі можна узагальнити наступним чином. Даний респондент зазначає: високу інтенсивність навантаження в освітньому закладі; високий рівень емоційно-психологічного комфорту учасників освітнього процесу; достатню (середню) ступінь задоволеності своєю школою; низький ступінь

демократичності освітнього середовища; низький рівень сприяння розвитку пізнавальної мотивації.

Анкета для учнів

1. Чи втомлюєшся ти зазвичай на уроках?
а) так; б) на деяких; в) ні.
2. Чи відчуваєш ти в стінах школи почуття захищеності і психологічний комфорт?
а) так; б) не завжди; в) ні.
3. Чи задоволений ти, що є учнем саме цієї школи?
а) так; б) іноді; в) ні.
4. Чи маєш ти можливість брати участь в управлінні школою, вносити пропозиції щодо поліпшення освітнього процесу?
а) так; б) у деяких випадках; в) ні.
5. Чи вміють педагоги в твоїй школі зацікавити учнів на уроках?
а) так; б) іноді; в) ні.
6. Оціни рівень знань, які ти отримуєш в школі.
а) високий; б) достатній; в) низький.
7. Оціни об'єм домашніх завдань.
а) надмірний; б) оптимальний; в) недостатній.
8. Чи мають місце у взаєминах педагогів та учнів твоєї школи щирість, дружелюбність, взаємна повага?
а) так; б) не завжди; в) ні.
9. Чи входять твої вчителі в коло авторитетних для тебе людей?
а) так; б) не всі; в) ні.
10. Чи проявляють педагоги демократичність у спілкуванні з учнями?
а) так; б) не завжди або не всі; в) ні.
11. Чи реалізуються в процесі шкільних занять твої власні навчальні інтереси?
а) так; б) не завжди або не повною мірою; в) ні.
12. Чи користуєшся ти послугами репетиторів?
а) ні; б) рідко; в) систематично.
13. Чи вважаєш ти, що до рівня знань учнів у твоїй школі висуваються занадто високі вимоги?
а) так; б) рівень вимог оптимальний; в) рівень вимог недостатній.
14. Чи достатньо часто, на твій погляд, педагоги та учні спілкуються на особисті теми (не пов'язані з навчанням) у неформальній обстановці?
а) так; б) хотілося б частіше; в) практично ніколи.
15. Чи мають для тебе велике значення події, що відбуваються в шкільному житті?
а) так; б) не всі; в) ні.
16. Чи маєш ти право голосу при вирішенні питань, які зачіпають твої особисті інтереси?
а) так; б) не завжди; в) ні.
17. Чи знаходить підтримку і сприяння вчителів твоє бажання поглиблено вивчати предмети, які цікавлять тебе (організація факультативів, гуртків, індивідуальних занять і т.п.)?
а) так; б) не завжди; в) ні.
18. Наскільки ти впевнений, що після закінчення школи зможеш вступити до ВНЗ?
а) майже впевнений, що поступлю; б) не впевнений, що поступлю; в) майже впевнений, що не вступлю.

Анкета для батьків

1. Оцініть ступінь інтенсивності навчального навантаження в школі, де навчається Ваша дитина.
а) висока; б) оптимальна; в) низька.
2. Чи задовольняють Вас взаємини педагогів і Вашої дитини?
а) так; б) не цілком; в) ні.
3. Чи задоволені Ви, що Ваша дитина вчиться саме в цій школі?
а) так; б) не завжди; в) ні.
4. Чи маєте Ви можливість брати участь в управлінні школою, вносити пропозиції щодо поліпшення освітнього процесу?
а) так; б) у деяких випадках; в) ні.
5. З інтересом Ваша дитина відвідує навчальні заняття?
а) так; б) не завжди; в) ні.
6. Оцініть рівень знань, які отримує Ваша дитина в школі?
а) високий; б) достатній; в) недостатній.
7. Оцініть об'єм домашніх завдань.
а) надмірний; б) оптимальний; в) недостатній.
8. Чи знаходите Ви розуміння і підтримку педагогів при вирішенні проблем, пов'язаних з навчанням і вихованням Вашої дитини?
а) так; б) не завжди; в) ні.
9. Чи цінуєте Ви думку педагогів, чи намагаєтеся виконувати їх рекомендації?
а) так; б) не завжди; в) ні.
10. Оцініть ступінь своєї участі в діяльності школи.
а) висока; б) середня; в) низька.
11. Оцініть рівень мотивації навчання Вашої дитини.
а) високий; б) середній; в) низький.
12. Чи доводиться Вам вдаватися до послуг репетиторів?
а) ні; б) іноді; в) систематично.
13. Оцініть вимоги вчителів, пропоновані Вашій дитині.
а) завищені; б) оптимальні; в) занижені.
14. Чи спілкуєтеся Ви з педагогами в неформальній (позанавчальній, позашкільній) обстановці?
а) так; б) іноді; в) ніколи.
15. Чи є школа, в якій навчається Ваша дитина, авторитетним для Вас навчальним закладом?
а) так; б) у деяких випадках; в) ні.
16. Чи маєте ви право голосу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Вашої дитини?
а) так; б) не завжди; в) ні.
17. Чи задовольняє позаурочна робота в школі (гуртки, факультативи тощо) інтереси Вашої дитини?
а) так; б) не цілком; в) ні.
18. Чи готова Ваша дитина до вступу до ВНЗ?
а) так; б) не цілком; в) ні.

Анкета для вчителів

1. Чи вважаєте Ви, що Ваше навчальне навантаження занадто велике?
а) так; б) іноді; в) ні.

2. Чи прийнято в педагогічному колективі Вашої школи ділитися не тільки професійними, а й особистими проблемами?
а) так; б) не завжди; в) ні.
3. Чи задоволені Ви тим, що працюєте саме в цій школі?
а) так; б) у деяких випадках; в) ні.
4. Чи маєте Ви можливість брати участь в управлінні школою, вносити пропозиції щодо поліпшення освітнього процесу?
а) так; б) у деяких випадках; в) ні.
5. Чи ведеться в навчальному закладі активна методична робота, спрямована на підвищення професійної майстерності педагогів?
а) так; б) хотілося б більше або не завжди влаштовує; в) ні.
6. Оцініть рівень, на якому ведеться викладання у Вашій школі.
а) високий; б) достатній; в) недостатній.
7. Чи достатньо у Вас часу, щоб підготуватися до занять, перевірити зошити і т.п.?
а) ні; б) буває, що часу не вистачає; в) так.
8. Чи вважаєте Ви, що взаємини педагогів, учнів та батьків у Вашій школі відрізняються щирістю, дружелюбністю, взаємною повагою?
а) так; б) не завжди; в) ні.
9. Чи вважаєте Ви, що в даному навчальному закладі Ви реалізувалися як професіонал і як особистість?
а) так; б) не завжди; в) ні.
10. Чи вважаєте Ви, що у Вашій школі адміністрація досить демократична по відношенню до педагогів?
а) так; б) не завжди; в) ні.
11. Чи знаходить підтримку і сприяння адміністрації Ваше прагнення до підвищення власної кваліфікації (атестація на кваліфікаційну категорію, розробка і впровадження нових технологій, авторських програм тощо)?
а) так; б) не завжди; в) ні.
12. Чи вдаються учні Вашої школи до допомоги репетиторів?
а) ні, в цьому немає необхідності; б) рідко; в) систематично.
13. Чи вважаєте Ви, що до обсягу, змісту та якості роботи вчителів у Вашій школі пред'являються дуже високі вимоги?
а) так; б) рівень вимог оптимальний; в) рівень вимог недостатній.
14. Чи зустрічаються педагоги Вашої школи в неформальній обстановці як в "стінах школи", так і за її межами (відзначають разом дні народження, ходять один до одного в гості, відвідують концерти тощо)?
а) так; б) таке іноді буває; в) ні.
15. Чи користується навчальний заклад, в якому Ви працюєте, завдяки Вам і Вашим колегам авторитетом в місті?
а) так; б) не завжди; в) ні.
16. Чи маєте ви право голосу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Вас і Ваших учнів?
а) так; б) не завжди; в) ні.
17. Чи маєте Ви можливість відвідувати курси підвищення кваліфікації?
а) так, у тому числі і за межами області; б) так, в межах області; в) ні.
18. Чи достатній рівень знань, які дає школа, для вступу до ВНЗ?
а) так; б) не завжди; в) ні.

ДОДАТОК А.3.5.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ НЕПОВНОЛІТНІХ

Анкета «Сприйняття міського простору» (А.Стрельникова)

Джерело: Соціологія міста: навч. посібник / [Л. В. Малес, В. В. Серeda, М. О. Соболевська, Ю. Г. Сорока та ін.] ; за заг. ред. О. К. Міхеєвої. – Донецьк : Ноулідж , 2010. – 464 с.

Оскільки базові питання призначені передусім для розкриття загальних характеристик міського життя та формування «рамки» діалогу між дослідником та респондентом, саме з них доцільно розпочинати інтерв'ю або анкету.

Питання про статус респондента у просторі та про орієнтири та межі:

- Скажіть, будь ласка, у якому районі ви мешкаєте? З якого року Ви мешкаєте в цьому районі? Як і коли Ви переїхали в цей район / місто (для приїжджих)?
- Ви самі придбали тут квартиру, отримали її чи успадкували?
- Як, на Вашу думку, можна завершити наступні речення: «Центр міста для мене – це...», «околиці міста для мене – це...».
- Як Ви вважаєте, чи можна те місце, де Ви мешкаєте, назвати центром міста?
- Коли ви їдете з міста, де саме для Вас місто закінчується? Будь ласка, спробуйте пояснити, чому, на вашу думку, воно закінчується саме там?

Питання про сприйняття різних частин міського простору:

- Скажіть, будь ласка, що дає Вам життя в центрі / у віддаленому районі, які в цьому є позитивні моменти?
- Які Ви можете назвати мінуси проживання в центрі / віддаленому районі?
- Що Ви відчуваєте, коли мова іде про місце вашого мешкання? (приміром, гордість чи сором)?
- Як Ви вважаєте, мешкання у Вашому районі сприяє набуттю прагматичних зв'язків, корисних знайомств? З ким Ви познайомилися за час мешкання тут? Чи допомогло Вам це в чомусь? У чому саме?

Питання про поведінкові стереотипи:

- Чи спілкуєтесь Ви з вашими сусідами? З мешканцями свого району? З якого приводу?
- У великому місті часто люди змушені працювати далеко від місця свого мешкання. Чи прагнете Ви знайти роботу / навчальний заклад ближче до власного будинку, або навпаки – у центрі міста?
- Як часто Ви буваєте в інших районах? У яких саме? У зв'язку з якими обставинами?

Приклади проєктивних питань, які можна використати в дослідженні:

- Чи є у того району, в якому Ви мешкаєте, якась особлива назва? Як Ви гадаєте, звідки взялася ця назва?
- Якби Ви мали можливість змінити місце проживання, чи хотіли б Ви переїхати в інший район / інше місто? Чому?
- Уявіть, будь ласка, своє звичайне, повсякденне повернення додому. Скажіть, де і коли ви відчуваєте, що ви вже вдома, що це – те саме місце, де ви мешкаєте? Як би Ви описали свій стан «Я вже вдома»?
- Який зміст для Вас мають такі поняття, як: «моє» / «чуже» місто, «мій» / «чужий» район, «мій» / «чужий» простір?
- Назвіть, будь ласка, звіра, з яким у вас асоціюється Ваше місто / ваш район.

Речення

1. Київ (інше місто) для мене – це ...
2. З-поміж інших міст України та світу Київ (інше місто) вирізняється тим, що...
3. Київ для мене асоціюється з ...
4. У Києві мені подобається те, що...
5. Я не люблю Київ через ...
6. Перебуваючи в Києві, я уникаю таких місць, як...
7. Живучи в Києві, я постійно турбуюся про ...
8. Переваги проживання в Києві – це ...
9. Недоліки проживання в Києві – це ...
10. Найбезпечніші місця в Києві для мене – це...
11. Найнебезпечніші місця в Києві для мене – це ...
12. У мене виникає бажання переїхати з цього міста, коли...
13. Я вважаю Київ містом, що...
14. Я не вважаю Київ містом, що...
15. Символи Києва – це ...
16. У центрі Києва розташовані...
17. Їдучи з Києва, я найбільше нудьгую за...
18. Київ можна описати одним словом «.....»
19. Малюючи Київ, я б зобразив (ла) його ...
20. Тільки в Києві я можу...
21. Тільки в Києві я не можу ...
22. Київ змінює...
23. Живучи в Києві, ніколи не можна бути впевненим у тому, що...
24. Живучи в Києві, я завжди впевнений(а) у тому, що ...

Розподіл незакінчених речень у значеннєві блоки

Б1 – 1,3,13,14,15,16,18,19 – «Образ міста»: структура соціального стереотипу, виділення елементів конструкта.

Б2 – 4,5,12,17 – «Я в місті»: особисте емоційне ставлення.

Б3 – 2,8,9 – «Місто у порівнянні»: розміщення досліджуваного феномена стосовно інших соціальних об'єктів.

Б4 – 20, 21,22 – «Місто у дії»: місто як фактор, що визначає поведінку індивідів.

Б5 – 6,7,10,11,23,24 – «Безпека»: позначення контурів цієї проблеми й виділення найбільш гострих її аспектів.

ДОДАТОК А.3.6.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ГРУПИ НА ОСОБИСТІТЬ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Карта-схема «Діагностика психолого-педагогічної характеристики малої навчальної групи»

Джерело: Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С.156-160.

Опис методики

Психолого-педагогічна характеристика – одна їх форм віддзеркалення даних про індивідуальні особливості особи учня і класу в цілому. Така характеристика може включати особливості особистості учнів, їх навчальної діяльності, своєрідність функціонування психічних процесів і т.д. Психолого-педагогічні характеристики можуть носити різний зміст і розрізнятися залежно від того, для чого вони потрібні.

Інструкція

Карта-схема, що складається з опитувальних листів, є п'ятибальною шкалою, вмонтованою в набір якостей, що характеризують найістотніші властивості групи.

Оцінка рівня розвитку окремих групових якостей йде по п'ятибальній системі: 5 ставиться тоді, коли якість дуже сильно і постійно виявляється, 4 – виявляється постійно, але не так сильно, 3 – не дуже виявляється, 2 – виявляється протилежна негативна якість, 1 – сильно виявляється протилежна негативна якість.

Наприклад:

Група прагне спілкуватися і співробітничати з іншими групами.	5	4	3	2	1	У групи спостерігається прагнення відокремитися, ізолюватися від інших груп.

5 ставиться, коли прагнення спілкуватися з іншими групами дуже яскраво виражено, 4 – коли не дуже виражено, 3 – слабо виражено, 2 – більше виражено прагнення відокремитися, ніж спілкуватися, 1 – прагнення відокремитися виражено яскраво.

Оскільки якості групи даються в карті-схемі в більшості випадків за принципом протилежності, необхідно одночасно враховувати і негативні, і позитивні. Щоб оцінити яку-небудь якість, необхідно прочитати зліва її позитивну оцінку, а справа негативну і лише потім хрестиком позначити оцінку проти відповідного бала і вписати напроти кожної думки прізвища тих учнів, які помітно впливають на дану властивість класу.

Опитувальник

	5	4	3	2	1	
Напрямок активності						
1. Група активна, повна творчої енергії.						1. Група інертна, пасивна
2. Група вище за все ставить позитивні духовні запити (мистецтво, література, навчання, вдосконалення в професії).						2. Група вище за все ставить примітивні матеріальні блага, гроші, розваги і т.д.
3. В своїх справах група ставить перед собою суспільно корисну мету.						3. Групу відрізняє суспільно шкідлива, асоціальна мета.

4. Групу об'єднує одна загальна мета діяльності, а не просто схожа мета кожного члена групи окремо.					4. В групі з'єдналися люди, у яких лише схожа, співпадаюча мета, але ця мета не стала загальногруповою.
5. В групі понад усе поважають колективістів, що роблять все ради інших					5. Популярні члени групи – егоїсти, що працюють лише для себе.
6. Члени групи прагнуть постійно спілкуватися один з одним.					6. У членів групи немає прагнення постійно спілкуватися один з одним.
7. Група прагне спілкуватися і співробітничати з іншими членами.					7. У групи спостерігається прагнення відокремитися, ізолюватися від інших груп.
8. Групу відрізняють стійкі інтереси.					8. Групу відрізняє швидка зміна інтересів.
9. Група постійно здійснює свої інтереси у практиці.					9. Група пасивна. Цікавлячись чимось, не прагне це здійснити на практиці.
10. Актив, ядро групи веде її на суспільно корисні справи.					10. Актив веде групу на антигромадські справи
11. В групі справедливо відносяться до всіх членів групи, прагнуть підтримати слабих в загальній діяльності, кожний переживає почуття захищеності.					11. Група помітно розділяється на «привілейованих» та «відкинутих», в ній зневажливо відносяться до слабких.
	5	4	3	2	1
Організованість					
1. В групі розумно, доброзичливо розв'язуються питання взаємодопомоги.					1. При рішенні групової задачі необхідність взаємного підпорядкування викликає протидію та навіть конфлікти.
2. Група може самостійно вибрати собі організаторів у різних видах діяльності.					2. Група не може самостійно, без допомоги старших вирішити питання про вибір організаторів або проводить вибори несерйозно, за принципом «кого-небудь, тільки не мене».
3. Члени групи взаємодіють в тому напрямі, який приносить успіх всій групі в цілому.					3. Більшість членів групи орієнтується на себе і робить те, що їм зручно і вигідно.
4. Скрутні умови, ситуація небезпеки, несподівані сильні дії ще більш об'єднують групу.					4. В цих умовах відбувається розузгодження групи, аж до її повного розпаду
5. Невдача в досягненні групової мети приводить до ще більшої єдності і об'єднання групи.					5. Невдача в досягненні групової мети розслабляє групу аж до її повної відмови від реалізації даної мети.
6. Група постійно і стійко підтримує зв'язок і здійснює взаємодію з іншими групами.					6. Група прагне ізолюватися від інших груп, протидіє контактам з ними.
7. Група доброзичливо, співчутливо відноситься до нових членів, прагне допомогти освоїтися і «прижитися», влитися в своє середовище.					7. Група вороже відноситься до нових членів, протидіє входженню їх в нове для них середовище .

8. Група легко, вільно, швидко, з високою результативністю погоджує свої дії.						8. Група не здатна до узгодження своїх дій.
9. Група становить стійке єдине ціле. Є в групі окремі угруповання (наприклад, по симпатіях) активно взаємодіють один з одним, підтримуючи загальногрупову єдність.						9. Група не представляє єдиного цілого, розпадається на низка окремих угруповань, які ворогують один з одним.
10. Члени групи активно прагнуть зберегти групу як єдине ціле. Група наполегливо протидіє спробам розформування.						10. До збереження групи її члени відносяться байдуже. Група легко піддається розпаду або сприяє цьому
11. Група має добрих, здібних організаторів, що є її авторитетними і повноважними представниками.						11. Група не має добрих, здібних організаторів.
	5	4	3	2	1	
Інтелектуальна комунікативність						
1. Група має чітку єдину думку про можливості її дійсних організаторів.						1. Група не має єдиної думки про можливості своїх організаторів. Думка групи про її організаторів суперечлива.
2. Всі члени групи прислухаються до думки своїх товаришів і приходять до одностайної думки.						2. Члени групи не прислухаються до думки своїх товаришів, точки зору дуже суперечливі.
3. Члени групи добре і постійно обізнані про все, що стосується групи: її задачах, внутрішньогрупових відносинах, її місці серед інших груп, результатах її діяльності і т.д.						3. В групі не знають про її задачі, внутрішньогрупові відносини, її місце серед інших груп, результати її діяльності і т.д.
4. Група легко знаходить спільну мову при вирішенні групових задач						4. В групі немає взаєморозуміння при вирішенні загальних задач
5. При обговоренні актуальних питань, що стосуються групи і поведінки окремих її членів, група активно добивається єдиної думки і знаходить одностайне рішення.						5. Група не здатна прийти до єдиної думки при обговоренні питань, що стосуються як групи в цілому, так і окремих її членів.
6. В життєвих ситуаціях, що змінюються, група швидко оцінює зміни, створює нову громадську думку.						6. Група не здатна оцінювати обстановку, що змінилася; сліпо слідує звичкам, стереотипним думкам.
7. При оцінці сприйманих фактів і подій навколишнього життя в групі існує стійка єдність думок.						7. Для групи характерні протилежні думки і та оцінки фактів, подій.
8. Група має єдину і чітку думку про свої можливості, достоїнствах і недоліках.						8. В групі мають місце досить суперечливі думки щодо своїх можливостей та недоліків.

9. Група правильно, одностайно оцінює своє місце серед інших груп.						9. Група неправильно і суперечливо оцінює своє місце серед інших груп.
10. Критичні зауваження з боку членів групи приймаються доброзичливо і сприяють створенню єдиної групової думки.						10. Критичні зауваження з боку членів групи приймаються іншими її членами вороже і зумовлюють роз'єднання групової думки.
11. Критичні зауваження ззовні групи приймаються доброзичливо і формують прагнення до осмислення і виправлення недоліків.						11. Критичні зауваження ззовні приймаються групою вороже і викликають прагнення до відсічі, наполягання на недоліках, груповій упертості.
	5	4	3	2	1	
Психологічний клімат						
1. Переважання мажорного, піднесеного, доброго загального тону в групі.						1. Переважання пригніченого настрою, песимістичного настрою в групі.
2. Доброзичливість в групі, взаємне тяжіння один до одного, симпатія.						2. Конфліктність у відносинах, відштовхування, антипатія.
3. Прагнення до спільності переживань подій, життєвих явищ, витворів мистецтва.						3. Тенденція до замкнутості членів групи один від одного, відмова або ухилення від групового характеру переживання.
4. Успіхи або невдачі групи в цілому переживаються яскраво всіма членами групи						4. Успіхи або невдачі групи залишають членів групи байдужими
5. Успіхи або невдачі товаришів викликають співпереживання, щирі участь інших членів групи. Тут мають місце схвалення, підтримка, а докори і критика робляться з доброзичливих позицій.						5. В цих умовах в групі виявляються заздрість, злорадність, а докори і критика виходять з бажання принизити, образити.
8. В складних ситуаціях відбувається емоційне об'єднання, загальний мобілізаційний настрій.						6. В цих умовах група втрачається, «розкисає», спостерігається розгубленість, сварки, взаємні звинувачення і т.д.
7. Негативна оцінка групи з боку більших спільнот чи їх органів викликає групове співпереживання, що виражається у єднанні групи.						7. В даних обставинах у частини групи мають місце переживання, що виражають роз'єднання групи або сприяють цьому.
8. У ставленні між емоційними групуваннями (групування за симпатіями) існує взаємне розташування і доброзичливість.						8. Угрупування конфліктують між собою, вороже ставляться один до одного.

9. Групові емоційні «вибухи» в складних життєвих ситуаціях (наприклад, загальне обурення) регулюються групою і не міняють якісно зміст її поведінки.					9. Групові емоційні стани вибухового характеру виходять з-під контролю групи, протікають стихійно і визначають зміст групової поведінки.
10. Членам групи подобається бути разом, їм хочеться частіше знаходитися в групі, брати участь в спільній діяльності.					10. Члени групи не прагнуть бути разом, проявляють байдужість до спілкування, виражають негативне емоційне ставлення до спільної діяльності.
11. Група здатна стримувати прояв своїх почуттів, коли цього вимагають інтереси справи.					11. Група не в змозі стримувати емоційні пориви в необхідних ситуаціях

Обробка та інтерпретація результатів

Кількісна оцінка проводиться на основі зіставлення загальної суми по всіх інтеграційних властивостях з наступною шкалою вимірювання рівня розвитку колективу:

Рівні розвитку колективу	Сума балів по всіх якостях
Високий розвиток	180-220
Добрий розвиток	140-179
Середній розвиток	100-139
Недостатній розвиток	60-99

Інтегративність групи веде до узгодженості актів поведінки і діяльності членів групи.

Колектив – це система інтегративних і диференціальних ознак. Відмінність колективу від дифузної групи полягає в якісній своєрідності міжособистісних відносин і взаємодії, а також рівні розвитку таких загальних характеристик, як спрямованість, організованість, інтелектуальна комунікативність, психологічний клімат, які і утворюють структуру колективу.

Спрямованість – це зміст тієї мети, інтересів і моральних цінностей класу, навкруги яких об'єднується більшість його членів. До спрямованості відноситься також готовність класу надавати допомогу іншим класам і вступати в співпрацю з ними, готовність поступитися своїми інтересами ради інтересів всієї школи (в протилежному випадку класу властивий «груповий егоїзм»).

Організованість – здібність класу до самокерованості, уміння самостійно створювати організацію у важких або непередбачених ситуаціях, погоджено висувати лідерів-організаторів, уміння підкорятися вимогам своїх товаришів (лідерів). Здібних лідерів вистачає для організації будь-якої справи. Узгодженість думок і дій, готовність кожного школяра взяти на себе ініціативу і підвищену відповідальність.

Правильне орієнтування кожного школяра в життєдіяльності класу, що значить, як писав А.С. Макаренко, «відчувати, в якому місці колективу ти знаходишся і які твої обов'язки щодо поведінки з цього витікають».

Інтелектуальна комунікативність – це здатність класу швидко і легко знаходити спільну мову, приходити до загальної думки, встановлювати схожість думок. Школярі задоволені своєю здатністю розуміти один одного з півслова. Взаєморозуміння доставляє їм радість і відчуття комфорту. Клас активізує своїх членів, коли шукає загальне рішення. До думки кожного уважно прислухаються, добиваючись спільної мови і спонукаючи один одного до активного обговорення різних точок зору.

Психологічний клімат – переважання того або іншого психологічного настрою (мажорний, піднесений, песимістичний, пригнічений); ступінь психологічної захищеності кожного учня (добррозичливість у взаємостосунках, підтримка у важкій ситуації або напруженість у взаємостосунках, докори, спроби принизити гідність особи, байдужість).

Емоційна єдність – успіхи або невдачі яскраво переживаються всім колективом.

Роз'єднаність – учні не прагнуть бути разом, проявляють байдужість до спілкування.

Крім того, оцінюється така підготовленість групи, як рівень знань, навичок, умінь у тому або іншому виді сумісної групової діяльності.

Анкета на предмет вивчення неформальних зв'язків неповнолітнього (М. М. Фіцула, І. І. Парфанович)

Джерело: Фіцула М.М., Парфанович І.І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посібник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – С.359-361.

Вік _____

Стать _____

Дата заповнення анкети _____

1. Вашими друзями є:
 - А) однокласники (одногрупники);
 - Б) ровесники за місцем проживання;
 - В) старші чи молодші хлопці за місцем проживання;
 - Г) Вас об'єднують спільні інтереси і захоплення (друзі не відносяться ні до категорії А, ні до категорії Б).
2. Які відмінності неформальної групи, членом якої Ви є, від інших таких об'єднань?
 - А) стиль спілкування (вживання жаргону, мовленнєвий етикет і так далі);
 - Б) манера одягатися чи носити якісь речі зовнішньої атрибутики;
 - В) спосіб проведення вільного часу;
 - Г) інші (вказіть, які саме).
3. Вільний час Ви проводите:
 - А) у компанії своїх друзів – членів неформальної групи;
 - Б) серед однокласників;
 - В) серед ровесників за місцем проживання;
 - Г) інший варіант (вказати).
4. Улюбленим заняттям під час проведення свого вільного часу у Вас є:
 - А) гуляти, просто спілкуючись зі своїми друзями, спонтанно відвідуючи якісь цікаві для Вас місця;
 - Б) займатися спортом, проведенням рухливих чи інтелектуальних ігор;
 - В) читати, дивитися телевізор, грати на комп'ютері (підкреслити);
 - Г) інший варіант відповіді.
5. Зі своїми друзями неформальної групи Ви зустрічаєтесь, тому що:
 - А) Вам цікаво;
 - Б) ніде подітись, ні з ким більше зустрічатись (підкреслити варіант відповіді);
 - В) вони примушують Вас, ставлять в умови, коли неможливо відмовитись;
 - Г) інший варіант відповіді.
6. Про стосунки зі своїми друзями неформальної групи Ви:
 - А) повністю все розповідаєте близьким людям;
 - Б) частково розкриваєте таємниці;

В) Ви не ділитесь ні з ким.

7. Вашу дружбу з членами неформального об'єднання Ваші батьки:

А) схвалюють;

Б) не схвалюють;

В) ставляться байдуже;

Г) Ваш варіант відповіді.

8. У групі (формальному колективі) Вашу дружбу з членами неформального об'єднання;

А) схвалюють;

Б) не схвалюють;

В) ставляться байдуже;

Г) Ваш варіант відповіді.

9. Неформальна група, членом якої Ви є, по ставленню до формального колективу ставиться:

А) доброзичливо;

Б) опозиційно;

В) нейтрально;

Г) байдуже.

10. Серед членів неформальної групи Ви відчуваєте:

А) комфортно;

Б) дискомфортно.

11. Серед неформальної групи Ви є:

А) лідером;

Б) підпорядковані комусь психологічно;

В) займаєте відносно відособлену позицію.

12. Ставлення до неформальної групи, членом якої Ви є, на перспективу:

А) плануєте продовжувати стосунки;

Б) не плануєте продовжувати стосунки;

В) прагнете внести корективи (вказіть, які саме);

Г) Ваш варіант відповіді.

ДОДАТОК А.4. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Опитувальник «Діагностика стану агресії», А. Басс, А. Дарка¹

Джерело: Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: Учебное пособие. — М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. — 96 с. — С.26-32.

Опис методики

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає «так» чи «ні».

А. Басс розділив поняття «агресія» (агресивна поведінка) і «ворожість» і визначив останню як «реакцію, що розвиває негативні відчуття і негативні оцінки людей і подій». Створюючи опитувальника, що диференціює прояви агресії і ворожості, А. Басс і А. Дарки виділили різні види агресивних і ворожих реакцій:

Фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи.

Непряма агресія – агресія, яка обхідними шляхами спрямована на іншу особу (плітки, злобні жарти), а також агресія, яка ні на кого не спрямована – вибухи люті у формі крику, тупання ногами, биття кулаками по столу (характеризуються неспрямованістю і нерегульованістю).

Схильність до роздратування (коротко – роздратування) – готовність до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості.

Негативізм – опозиційна міра поведінки, звичайно спрямована проти авторитету або керівництва; ця поведінка може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів і звичаїв.

Образа – заздрість і ненависть до оточуючих, обумовлені відчуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання.

Підозрілість – недовір'я й обережність щодо людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду.

Вербальна агресія – вираз негативних відчуттів як через форму словесних відповідей (сварка, крик, виск), так і через їх зміст (загрози, прокляття, лайка).

Крім того, виокремлюється ще один пункт – каяття, почуття вини. Відповіді на питання цієї шкали виражають стримуючий вплив відчуття вини на прояв форм поведінки, які звичайно забороняються (нормами суспільства). Цей пункт виражає ступінь переконання обстежуваного в тому, що він є поганою людиною, що скоює неправильні вчинки.

Текст опитувальника

Інструкція. Уважно прочитайте кожний вислів. Якщо він підходить до Вас – поставте поряд з ним знак «+», якщо ні – знак «-».

1. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді я розпускаю плітки про людей, яких не люблю.
3. Я легко гарячкую, але швидко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди одержую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.

8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчуваю болісне каяття.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людини.
10. Я ніколи не гарячкую настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я чекав.
15. Я часто не згоден з людьми.
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я гарячкую, я грюкаю дверима.
19. Я більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хто-небудь ставить з себе начальника, я завжди поступаю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, повинні переживати почуття вини.
25. Той, хто ображав мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лютя, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди видають з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожного тижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно дратують вас, варті того, щоб їм дали по носі.
34. Я ніколи не похмурий від злості.
35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я того заслуговую, я не турбуюся.
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до сильних виразів.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачу, навіть якщо хто-небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких я б по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хто-небудь дратує мене, то я готовий сказати все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом жалкую.
48. Якщо я розсерджуся, я можу ударити кого-небудь.
49. З дитинства я ніколи не проявляв спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини примушують людей робити що-небудь приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я б'юся не рідше і не частіше, ніж інші.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав річ, що попалася мені під руку, і ламав її.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.

58. Іноді я відчуваю, що доля поводиться зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я лаюся тільки від злості.
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я грубуватий щодо людей, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.
66. Я не умію поставити людини на місце, навіть якщо вона того заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюся через дрібниці.
70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розсердити або образити мене.
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся приводити загрози у виконання.
72. Останнім часом я став занудою.
73. В суперечці я часто підвищую голос.
74. Я прагну звичайно приховувати своє погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися.

Обробка та інтерпретація даних

Обробка опитувальника Басса-Дарки проводиться при допомозі індексів різних форм агресивних і ворожих реакцій, які визначаються підсумовуванням отриманих відповідей відповідних ключу.

Ключ

1. Фізична агресія: «Так» – № 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68; «Ні» – № 9, 17, 41.
2. Непряма агресія: «Так» – № 2, 18, 34, 42, 56, 63; «Ні» – № 10, 26, 49.
3. Роздратування: «Так» – № 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72; «Ні» – № 11, 35, 69.
4. Негативізм: «Так» – № 4, 12, 20, 23, 36.
5. Образа: «Так» – № 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58; «Ні» – № 44.
6. Підозрілість: «Так» – № 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59; «Немає» – № 65, 70.
7. Вербальна агресія: «Так» – № 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73; «Ні» – № 39, 66, 74, 75.
8. Каяття, відчуття вини: «Так» – № 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості включає 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Нормою агресивності є величина її індексу, рівна 21 ± 4 , а ворожості – $6-7 \pm 3$.

Експрес-діагностика некерованої емоційної збудливості, В.В.Бойко

Джерело: Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С.276.

Інструкція. З метою особистісного самопізнання вам необхідно відповісти «так» чи «ні» на запропоновані 12 питань.

Текст опитувальника

1. Звичайно висловлюєте свої думки людям відверто, не особливо замислюючись над вибором слів і виразів.
2. Швидко починаєте злитися або впадати в гнів.
3. Можете вдарити кривдника, який образив вас.

4. Після прийому невеликої дози алкоголю стаєте нестриманим.
5. Можете стати різким або нагруб'янити, коли зачеплять ваше самолюбство.
6. В дитинстві ви тікали з дому, образившись на батьків.
7. Ображаєтеся через дрібниці.
8. Перед важливою зустріччю, подією дуже хвилюєтеся, нервуете.
9. Под впливом емоцій можете сказати таке, про що потім будете шкодувати,
10. В збудженому стані погано контролюєте свої дії (можете бити посуд, жбурляти речі, ламати предмети).
11. Вам доводилося розплачуватися за свій запальний характер (вас карали, оголошували догану, вас покидали друзі і т. д.).
12. Нерідко ви швидко купуєте вподобану вам річ, не встигнувши розглянути і оцінити її як слід, і виявляється, що купили не те, що треба.

Обробка та інтерпретація результатів

За кожен позитивну відповідь нарахуєте собі бал.

10-12 балів – ви дуже імпульсивна людина, некерована емоційна збудливість – ваш функціональний стереотип поведінки, проте він неприємний для партнерів.

5-9 балів – у вас є ознаки імпульсивності.

4 бали і менше – ви не імпульсивні.

Оцінка рівня сімейної агресії очима дитини (шкала М. Штрауса і С.Штайнметц)

Джерело: Дмитриев М. Г., Белов В. Г., Парфенов Ю. А. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков. – СПб. : ЗАО «ПОНИ», 2010. – С.168.

Це список того, що твої мама і тато можуть робити, коли у них конфлікт. Згадай всі, а не тільки найсерйозніші сварки, і вкажи, як часто при цьому кожен з них здійснює вчинки, перераховані нижче. Використовуючи розшифровку, обведи число, яке найкраще показує, як твої мама і тато вирішують свої проблеми.

0 = Ніколи 1 = Майже завжди 2 = Іноді 3 = Майже завжди 4 = Завжди

Текст опитувальника	Мама					Тато				
	0	1	2	3	4	0	1	2	3	4
А. Намагаються обговорювати спокійно.										
Б. Обговорюють питання спокійно.										
В. Шукають інформацію для вирішення питання.										
Г. Закликають когось ще, щоб розсудили і допомогли.										
Д. Багато сперечаються, але не кричать і не верещать.										
Є. Кричать, верещать і ображають один одного.										
Ж. Ображаються і відмовляються розмовляти.										
З. Кидають що-небудь (не один в одного) або розбивають щось.										
І. Кидають що-небудь один в одного.										
К. Вибігають з кімнати.										
Л. Штовхають, хапають або тягнуть один одного.										
М. Б'ють (або намагаються вдарити) іншого чим-небудь важким.										
Н. Погрожують вдарити або кинути чим-небудь один в одного.										
О. Б'ють (або намагаються вдарити) іншого, але не чим-небудь.										

Анкета для педагога «Критерії агресивності дитини» (А. Г. Долгова)

Джерело: Долгова А. Г. Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция. – М. : Генезис, 2009. – С. 146-147.

Текст опитувальника

1. Часом здається, що в нього вселяється злий дух.
2. Він не може промовчати, коли чимось незадоволений.
3. Якщо хтось заподіює йому болю, він обов'язково старається відплатити тим же.
4. Іноді йому без всякої причини хочеться вилаятися.
5. Буває, що він із задоволенням ламає іграшки, розбиває щось, нищить.
6. Іноді він так наполягає на чомусь, що оточуючі втрачають терпіння.
7. Він не проти подразнити тварин.
8. Взяти верх над ним у суперечці важко.
9. Дуже сердиться, коли йому здається, що над ним хтось жартує.
10. Іноді в нього спалахує бажання зробити щось погане, яке шокує оточуючих.
11. У відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки.
12. Часто буркотливий не по літах.
13. Сприймає себе як самостійну і рішучу людину.
14. Любить бути першим, командувати, підкоряти собі інших.
15. Невдачі викликають у нього сильне роздратування, бажання знайти винуватих.
16. Легко свариться, вступає в бійку.
17. Намагається спілкуватися з молодшими і фізично більш слабкими дітьми.
18. У нього нерідкі напади похмурої дратівливості.
19. Не зважає на однолітків, не поступається, не ділиться.
20. Упевнений, що будь-яке завдання виконає краще за всіх.

Ключ:

Позитивна відповідь на кожне твердження оцінюється в 1 бал.

15-20 балів – висока агресивність;

7-14 балів – середня агресивність;

1-6 балів – низька агресивність.

Особистісний опитувальник «Мотиви вандалної поведінки» (І.В.Воробйова, О.В. Кружкова)

Джерело: Воробьева И.В., Кружкова О.В. Психология вандалного поведения [Текст]: Монография / И.В. Воробьева. О.В. Кружкова. – Екатеринбург, 2014. – С.306-311

Інструкція

Нижче наведені приклади можливих людських вчинків. Оцініть, будь-ласка, кожне твердження за ступенем того, наскільки дану поведінку Ви вважаєте можливою і допустимою (наприклад, для вчинення іншими людьми). У бланку для відповідей ставте номери від 1 до 4 відповідно до їх значенням:

1 – це абсолютно не прийнятно.

2 – в рідкісних випадках це допустимо.

3 – це, в принципі, допустимо і можливо.

4 – це абсолютно прийнятно.

Тест опитувальника

1. Забрати собі частину декоративних предметів, якими прикрашено торговий зал або вулиця.

2. Нашкрятати анонімно лайливі слова на адресу вчителя, який, на вашу думку, вас незаслужено низько оцінив.
3. Зіпсувати дверний замок класу, де повинен проводитися урок, щоб зірвати його проведення.
4. Розбрикати вогнегасник, щоб подивитися, що у нього всередині.
5. Розбити вікно, тому що вам дуже подобається звук розбитого скла.
6. Зіпсувати чужу річ для того, щоб привернути до себе увагу оточуючих.
7. Писати на стіні фрази, що виражають протест проти правил поведінки.
8. Смітити на вулиці, тому що всі так роблять.
9. Пошкодити механізм автоматичного закривання дверей у під'їзді, щоб вони не закривалися, і можна було вільно входити.
10. Зламати шкільну парту, щоб повеселитися.
11. Зламати автомат з цукерками, щоб взяти побільше солодоців.
12. Перевернути урну або зламати лавку по дорозі, тому що ви перебуваєте в поганому настрої.
13. Розбрикати в класі перцевий балончик, щоб було неможливо проводити урок, якого ви не хочете.
14. Розколупати стіну в сусідню кімнату, щоб підслуховувати.
15. Розмалювати стіну будинку красивими на ваш погляд малюнками.
16. Зіпсувати річ людини так, щоб вона знала, що це зробили саме ви.
17. Зіпсувати пам'ятник якої-небудь відомої особистості в знак протесту проти її діяльності.
18. Розбити вітрину після під'юджування (підбурення) вашими друзями.
19. Зламати плафон в під'їзді, щоб лампочка яскравіше світила.
20. Зняти двері з петель в школі, щоб було веселіше.
21. Перевезти лавку з двору або скверу в «своє» місце (наприклад, у свій двір).
22. Нишком зіпсувати одяг людини, яка вас образила або розізлила.
23. Зіпсувати речі людини з метою її залякування.
24. Намагатися розібратися в чужому телефоні, знаючи, що неодмінно зіпсуєте і «скинете» всі налаштування.
25. Займатися графіті, тому що це красиво.
26. Зіпсувати товар у магазині, щоб його через вас ніхто не зміг купити.
27. Смітити спеціально на знак протесту проти всіх правил.
28. За компанію розмальовувати і різати сидіння в транспорті.
29. Зламати підлокітник в автобусі, щоб було зручніше сидіти.
30. Під час прогулянки зламати урну для розваги.
31. Викопати з клумби вподобану рослина, щоб посадити її у горщик у себе на підвіконні.
32. Зіпсувати підручник, тому що обов'язкове виконання завдання з цього предмету злить вас.
33. Зіпсувати шкільний водопровід, щоб організувати додаткові канікули.
34. З цікавості розібрати пожежний гідрант.
35. Розмалювати парту, щоб вона стала красивішою.
36. Залишати своє ім'я, ініціали, вислови на стінах будинків, під'їздів та в інших громадських місцях.
37. Писати формулювання негативного характеру в місцях, які викликають у вас протест.
38. Розмальовувати парту на уроці разом із сусідом.
39. Сісти на спинку лавки, поставивши ноги на її сидіння.
40. Від нудьги зіпсувати сидіння в автобусі.
41. Перед Новим роком зрубати в лісі вподобану ялинку, щоб поставити її вдома.
42. Розлютившись, розламати дворові гойдалки, щоб діти не гойдалися на них.

43. Перерізати телефонний дріт, щоб вчитель не міг зателефонувати вашим батькам.
44. Зіпсувати новий стільниковий телефон сусіда в ході цікавого експерименту над його міцністю.
45. Обмалювати стіни в під'їзді, бо вони стануть привабливішими.
46. Бити скло, красуючись перед своїми друзями.
47. Брати участь у різних акціях протесту, що супроводжуються биттям пляшок чи іншої руйнівною діяльністю.
48. Перекидати урни разом з вашими друзями, гуляючи по вулиці.
49. Протоптати стежку через газон, тому що так ближче і зручніше ходити.
50. Підпалити чужий дверний дзвінок, щоб трохи розважитися.
51. Відкрутити якусь цікаву табличку, «Не заходь, вб'є» або «обережно, злий собака», щоб повісити її там, де вам подобається.
52. Зі злості штовхнути сміттеву корзину в громадському місці так, щоб вона перекинулася, і з неї все висипалося.
53. Зіпсувати класний журнал напередодні батьківських зборів, щоб батьки не побачили поганих оцінок.
54. Кинути петарду в раковину, щоб дізнатися чи витримає вона.
55. Домалювати додаткові деталі на афіші, рекламному щиті, щоб вони стали «прикольніші».
56. Написати своє ім'я в громадському місці (на пам'ятниках, скульптурах), щоб воно всім стало відомо.
57. Висловлювати свій протест проти соціальних явищ у вигляді написів на стінах.
58. Малювати на стінах в школі, тому що ваші однокласники так чинять.
59. Проламали дірку в паркані, щоб не обходити його.
60. Підпалити сміттєвий бак, бо більше все одно нічим зайнятися.
61. Забрати з собою телефонний довідник з телефонної будки.
62. Покреслити зошити однокласника в його відсутність, тому що він вас образив.
63. Проколоти колеса автомобіля, щоб кохана людина не змогла від вас поїхати.
64. Спробувати підірвати скелю, щоб подивитися, що за нею знаходиться.
65. Розірвати плакат для того, щоб отримати від цього процесу задоволення.
66. Зіпсувати пам'ятник, скульптуру через суперечку з друзями, «на слабо».
67. Залишати написи на стінах, що містять протест проти різних груп людей.
68. Писати на парті номер своєї групи або класу, тому що й інші учасники цієї групи теж так «відзначають» парти.
69. Ставити мопед на газон, тому що біля будинку більше немає місця.
70. Зламати лавку під час своїх розваг.
71. Прихопити додому кулер з якої-небудь установи.
72. Порвати зошит з домашнім завданням однокласника, з яким ви посварилися.
73. Розбити ртутний термометр в класі для того, щоб усіх відпустили з уроків.
74. Розбити вхід в будівлю, що зацікавила вас.
75. Намалювати красиве привітання другу на стіні його будинку.
76. Зіпсувати сидіння у громадському транспорті, щоб кожен пасажир, що сідає на нього, думав про те, хто це вчинив.
77. Малювати образливі символи на знак протесту.
78. Малювати на стінах будинків, парканах разом з хлопцями з вашої компанії.
79. Зіпсувати лавки під вікнами, тому що компанії, які на них збираються, сильно шумлять чи не подобаються вам.
80. Розкрутити пожежний рукав і ввімкнути воду, щоб розважити себе.

Ключ до опитувальника

Корисливий вандалізм – 1,11,21,31,41,51,61,71.

Агресивний вандалізм – 2,12,22,32,42,52,62,72.

Тактичний вандалізм – 3,13,23,33,43,53,63,73.

Вандалізм з цікавості – 4,14,24,34,44,54,64,74.

Естетичний вандалізм – 5,15,25,35,45,55,65,75.

Екзистенційний вандалізм – 6, 16,26,36,46,56,66,76.

Протестний вандалізм – 7,17,27,37,47,57,67,77.

Конформний вандалізм – 8,18,28,38,48,58,68,78.

Вандалізм, викликаний незручністю навколишнього середовища, – 9,19,29,39,49,59,69,79.

Вандалізм, викликаний нудьгою, – 10,20,30,40,50,60,70, 80.

ДОДАТОК А.5.

МЕТОДИКИ ДІАГНОСТИКИ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Опитувальник на виявлення порушень особистості засудженого

Джерело:

Ресоциалізація осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект) : учеб. пособие. – М. : Права человека, 2001. – 182 с.

Інструкція

Нижеприведенные вопросы ориентированы на Вашу личность, Ваши чувства, представления и манеры поведения. Постарайтесь описать себя таким, какой Вы есть на самом деле. Ссылайтесь при этом на свой опыт *последних 5–10 лет*. Отметьте крестиком вопросы, на которые Вы отвечаете «ДА». Если Вы не понимаете вопрос, то можете его пропустить.

1. Избегаете ли Вы профессиональных заданий или поручений, при выполнении которых Вам пришлось бы иметь дело со многими людьми?
2. Уклоняетесь ли Вы от контакта с другими людьми, потому что уверены, что они этого очень хотят?
3. Вам с трудом удастся быть искренним с другими людьми, даже если они Вам очень близки?
4. Когда Вы имеете дело с другими людьми, Вы часто боитесь, что будете отвергнуты или подвержены критике?
5. Вы обычно сдержанны и молчаливы, когда знакомитесь с новыми людьми?
6. Вы считаете, что Вы не так умны, ловки и привлекательны, как другие люди?
7. Боитесь ли Вы попадать в новые ситуации?
8. Часто ли Вы нуждаетесь в советах и поддержке других людей, прежде чем принять решение (например, что одеть или что заказать в ресторане)?
9. Зависите ли Вы в организации важных жизненных дел от других людей, будь то финансовые дела, воспитание детей или организация быта?
10. Вам с трудом удастся возразить другим, даже если Вы думаете, что они не правы?
11. Вам с трудом удастся начинать выполнять работу или задания, если Вам в этом никто не помогает?
12. Берете ли Вы добровольно на себя ответственность за выполнение неприятных заданий?
13. Когда Вы одни, Вы чувствуете себя неважно?
14. После того как Вы расстались с близким человеком, Вы быстро начинаете испытывать потребность в другом человеке, на которого можно было бы положиться?
15. Часто ли Вы думаете о том, что можете остаться одиноким или что никто не будет о Вас заботиться?
16. Вы относите себя к числу тех, кто уделяет много внимания деталям, порядку, организации, т.е. Вы любите строить планы?
17. Возникают ли у Вас трудности с завершением работы, так как Вы тратите слишком много времени на то, чтобы все сделать правильно и точно?
18. Считаете ли Вы или Вам уже говорили о том, что Вы так сильно заняты своей работой (школой), что не находите время на друзей и удовольствия?
19. У Вас завышенные моральные требования?
20. Вы с трудом расстаетесь с вещами, так как думаете, что они Вам когда-нибудь пригодятся?

21. Вы с трудом принимаете помощь других людей, если считаете, что они неточно исполняют дело?
22. Вы с трудом тратите деньги на себя или других, даже если их у Вас достаточно?
23. Вы очень уверены в своей правоте, и Вам совершенно безразлично, что скажут другие?
24. Вам уже говорили, что Вы своенравны и упрямы?
25. Если вас кто-нибудь о чем-нибудь просит, а Вы не хотите этого делать, вы сначала соглашаетесь, а затем делаете это медленно и небрежно?
26. Вы склонны просто забывать о том, чего Вы не хотите делать?
27. Вы часто испытывали впечатление, что Вас не понимают или что Ваши успехи недостаточно ценятся?
28. Часто ли у Вас бывает плохое настроение, ведущее к тому, что Вы вступаете в конфликт?
29. Вы испытываете чувство, что большинство Ваших начальников, учителей и других людей, занимающих более высокое социальное положение, чем Вы, просто неспособные люди?
30. Вы считаете несправедливым, что другие люди имеют в своей собственности больше, чем Вы?
31. Вы часто жалуетесь на то, что с Вами случается только плохое?
32. Вам часто приходится тыкать других носом в работу, а потом все это переделывать?
33. Как правило, Вы чувствуете себя несчастным или жизнь Вам не доставляет радости?
34. Вы считаете себя посредственным человеком или Вы очень плохого о себе мнения?
35. Вы часто делаете себе плохо?
36. Вы относите себя к людям, которые постоянно о чем-то переживают?
37. Вы часто оцениваете других людей и находите в них недостатки?
38. Вы думаете, что большинство людей плохие по природе?
39. Вы всегда ожидаете самого плохого?
40. Вы часто испытываете чувство вины за то, что Вы что-то не сделали или забыли сделать?
41. Вы должны быть начеку, чтобы избежать использования себя другими людьми для достижения ими корыстных целей?
42. Вы сомневаетесь в том, что могли бы доверять друзьям и коллегам?
43. Вы считаете, что другие не должны много о Вас знать.
44. Вы часто видите скрытый смысл в том, что говорят или делают другие?
45. Вы очень злопамятны, т.е. должно пройти много времени, прежде чем Вы простите человека, который нанес Вам обиду или оскорбление?
46. Есть люди, которых Вы не можете простить, даже если прошло слишком много времени с того дня, как они обидели Вас словом или делом?
47. Вы быстро выходите из себя и агрессивно реагируете, если Вас критикуют или оскорбляют?
48. Вас часто посещает подозрение о неверности супруга(и)?
49. Когда Вы видите разговаривающих друг с другом людей, Вы считаете, что они говорят о Вас?
50. Вы часто испытываете чувство, что вещи, которые, казалось бы, на первый взгляд не имеют друг с другом ничего общего, приобретают для Вас определенный смысл?
51. Вы часто улавливаете скрытый смысл в случайных на первый взгляд событиях?
52. Было ли у Вас впечатление, что Вы заставляете свершаться те вещи или события, о которых Вы подумали?
53. Есть ли у вас опыт общения со сверхъестественными силами?
54. Вы считаете, что у Вас есть «шестое чувство», т.е. Вы можете знать и предсказать заранее какие-то события?

55. Вы часто видите в предметах и тенях изображения людей и зверей, или Вы принимали шорох за человеческие голоса?
56. У Вас возникает чувство, что рядом с Вами находится невидимая личность или сила, хотя вы никого не видите?
57. Вы видите ауру или энергетическое поле других людей?
58. Вне Вашей семьи существуют лишь несколько человек, с которыми Вы поддерживаете близкие отношения?
59. Вы часто нервничаете и злитесь, когда находитесь вместе с другими людьми?
60. Вы можете спокойно обойтись без тесных отношений, которые существуют между членами одной семьи или друзьями?
61. Вы с удовольствием сделали бы некоторые вещи в одиночку, чем приняли бы помощь других?
62. Вы можете спокойно обойтись без сексуальных контактов?
63. Существует очень мало вещей в жизни, которые доставляли бы Вам настоящую радость?
64. Вам все равно, что о Вас думают другие?
65. У Вас сложилось впечатление, что в жизни не существует ничего такого, что могло бы приносить Вам радость или печаль?
66. Вы любите находиться в центре внимания?
67. Вы часто флиртуете?
68. Вы одеваетесь сексуально, даже если идете на работу или в магазин?
69. Вы пытаетесь привлечь внимание других своим внешним видом, одеждой?
70. Вы считаете себя личностью, способной к изменениям?
71. Вы не уверены в правильности своего мнения и поэтому подвержены влиянию мнения других?
72. Вы завязываете тесные контакты почти со всеми людьми, с которыми встречаетесь?
73. У Вас сложилось впечатление, что большинство людей неправильно оценивают Ваши способности?
74. Вам уже приходилось слышать о том, что у Вас слишком высокое мнение о себе?
75. Вы часто думаете о власти, славе и признании, которые будете когда-нибудь иметь?
76. Вы часто думаете об идеальной любви, которую однажды встретите?
77. Когда Вы сталкиваетесь с затруднениями в работе, Вы почти всегда настаиваете на разговоре с высоким начальством?
78. Вы считаете, что время следует проводить только с теми людьми, которые являются личностями или представляют из себя нечто необычное?
79. Для Вас важно, чтобы другие обращали на Вас внимание или восхищались Вами?
80. Вы считаете, что Вы не должны соблюдать определенные правила или общественные предписания, если они в какой-то мере Вас ограничивают?
81. Вы считаете, что существуют причины, по которым другие люди должны быть с Вами более обходительны и внимательны?
82. Вам уже приходилось хотя бы раз использовать других людей с целью достижения чего-либо?
83. Ваши собственные потребности для Вас намного важнее, чем потребности других?
84. Вы придерживаетесь мнения, что другие должны безоговорочно следовать Вашим пожеланиям?
85. Вы считаете, что не следует считаться с действиями и чувствами других?
86. Вы с трудом переносите удачу других?
87. У Вас сложилось впечатление, что другие Вам завидуют?
88. Вы считаете, что существует очень мало людей, заслуживающих Вашего времени и внимания?
89. Выходите ли Вы из себя, когда представляете, что человек, который много для Вас значит, вдруг покидает Вас?

90. Ваши отношения с людьми, от которых многое зависит, характеризуются удачами и неудачами?
91. С Вами случалось такое, что Ваши цели или Ваши чувства внезапно изменялись?
92. Вы часто испытываете резкие изменения при виде себя таким, какой Вы есть на самом деле?
93. Вы часто и внезапно меняете свои цели, профессиональные планы, религиозные взгляды?
94. Вы часто поступаете импульсивно?
95. Вы пытались нанести себе телесные повреждения или покончить жизнь самоубийством?
96. Вы когда-нибудь сознательно наносили себе ножевые ранения, ожоги и прочие раны?
97. Вы человек настроения?
98. Вы часто чувствуете себя внутренне опустошенным?
99. У Вас часто случаются приступы бешенства или Вы так сильно сердитесь, что теряете контроль?
100. Вы деретесь или кидаетесь различными предметами, когда сердитесь?
101. Даже мелкие неприятности выводят Вас из себя?
102. Вы становитесь подозрительным по отношению к другим людям или чувствуете себя не в своей тарелке, если находитесь под большим давлением?

Нижеприведенные вопросы относятся к чертам Вашего поведения, которые могли бы проявиться до:

Вашего 15-летия:

103. Вы часто шокировали или угрожали другим детям?
104. Вы были зачинщиком драк?
105. В драках Вы использовали оружие (например, палку, камень, разбитую бутылку, нож или пистолет)?
106. Вы пытались сознательно нанести боль и страдание другим?
107. Вы сознательно мучили зверей?
108. Вы насильно отбирали у других детей вещи, используя угрозу, нападение или ограбление?
109. Вы принуждали других людей к сексуальным контактам?
110. Вы поджигали когда-нибудь что-нибудь сознательно?
111. Вы умышленно повреждали вещи, которые Вам не принадлежат?
112. Вы взламывали когда-нибудь чужую квартиру, дом или автомобиль?
113. Вы часто вралли или обманывали других?
114. Вы воровали когда-нибудь в магазинах?
115. Вы часто убегали из дома и проводили ночи вне дома?

До Вашего 13-летия:

116. Вы возвращались домой намного позднее, чем это Вам было разрешено?
117. Вы часто прогуливали школу?

Обработка материала тестирования:

Для дальнейшего анализа полученных утвердительных ответов в рамках беседы предусмотрены проверочные вопросы типа: «В анкете Вы утверждаете, что Вы ранили других людей... Расскажите об этом подробнее», «Можете ли Вы привести характерный пример, подтверждающий это утверждение» или «Как часто это случается с Вами?».

Приведенные опрашиваемыми примеры должны быть зафиксированы для дальнейшей проверки. Результаты анкетирования и беседы записываются в протокол или в таблицу результатов.

Для цифрового подведения итогов опросного листа записывается число положительных ответов в каждой группе вопросов. После проведения анкетирования и бесед в протокол вносится диагноз, соответствующий данным признакам.

Соответствие вопросов анкеты и беседы различным нарушениям личности

Нарушение личности	Число вопросов	№ вопросов
Неуверенность в себе	7	1-7
Зависимость от других	8	8-15
Склонность к насилию	9	16-24
Отрицательные черты характера	8	25-32
Склонность к депрессии	8	33-40
Склонность к паранойе	9	41-48
Склонность к психозам	8	49-59
Шизофрения	8	60-65
Склонность к истерии	7	66-72
Склонность к нарциссизму	16	73-88
Линия владения собой	14	89-102
Антисоциальное поведение	15	103-117

ДОДАТОК А.6

МЕТОДИКИ ДІАГНОСТИКИ СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДАЛЬНИХ СТАНІВ

Опитувальник для дослідження підліткової депресивності «Депрископ» (Heutmans, адаптація А. І. Подольського, І. А. Ідобаєвої)

Джерело: Методические рекомендации по профилактике суицидального поведения учащихся образовательных учреждений начального и среднего профессионального образования: сборник материалов / авторы-сост.: О.О. Олифер, М.Ю. Бондарева, Садовская Т.А, Сунцова А.А. – Издание 2-ое дополненное – Хабаровск: КГБОУ «Краевой центр психолого-медико-социального сопровождения», 2011. – С.109-111.

Підліткові необхідно відзначити:

- а) кількість днів з останніх 99, протягом яких він переживав даний симптом;
- б) актуальну наявність (сьогодні чи вчора) кожного симптому.

Інструкція

«Завжди хочеться почуватися щасливим, але не завжди вдається. Ми хотіли б знати, чи бувають у Вас неприємні почуття і думки, погане самопочуття. Візьмемо за одиницю виміру один день з останніх 99 днів. Якщо якесь із перелічених почуттів виникало у Вас щодня, Ви поставите проти нього число 99, якщо жодного разу – число 0. Якщо ж це почуття то виникало, то зникало, оцініть його числом від до 99 і поставте його навпроти відповідного твердження. Важко вибрати число абсолютно точно, тому не замислюйтесь, відповідайте швидко. Якщо Ви переживали це почуття вчора або сьогодні, обведіть відповідний номер твердження.

Бланк відповідей

Твердження	Число днів
1. Я відчував страх	
2. Я був дратівливим	
3. Я не вірив у майбутнє	
4. Я відчував себе пригніченим	
5. Я хвилювався через дрібниці	
6. Я був розчарований життям	
7. Я відчував себе самотнім	
8. Я не міг заспокоїтися	
9. Мені було важко заснути	
10. Мені довелося приймати снодійне	
11. Прокинувшись, я відчував себе втомленим	
12. Зазвичай я відчуваю себе втомленим і вичавленим	
13. Я боявся йти в освітній заклад	
14. Я легко втомлювався	
15. Я втратив інтерес до того, що було для мене важливим	
16. У мене пропав апетит	
17. Я розчарувався в любові	
18. Я відчував себе нікчемним	

19. Я не міг пробачити собі своїх помилок	
20. Я намагався уникати спілкування з іншими людьми	
21. Мені не хотілося жити	
22. Мені було важко зосередитися на чомусь одному	
23. Я все робив повільніше, ніж зазвичай	
24. Я відчував занепад сил	
25. Я міг би спати день і ніч	
26. Я почувався винним	
27. Я був дуже нещасним	
28. Я зовсім собі не подобався	
29. Я був образливий	
30. Мені хотілося плакати	
31. Я почував себе нелюбимим	

Правила обробки:

Показники:

1. DNOW – відображає кількість пунктів (тобто симптомів), за за якими випробуваний мав переживання упродовж останніх 24 годин. Показник DNOW може теоретично варіювати від 0 до 31. DNOW є сумою дихотомічних (0/1) оброблених відповідей піддослідних, де «0» означає, що пункт не відзначений піддослідним як такий, що відповідає переживанням, що мали місце упродовж останніх 24 годин; «1» – пункт відзначений піддослідним як такий, що відповідає переживання, що мали місце упродовж останніх 24 годин.

2. DINTRUS – відображає ступінь втручання депресивності в сферу переживань підлітка. Депресивне втручання є сумою показників, розрахованих для 31 індикатора по кожному піддослідному, де «1» по кожному пункту означає, що даний симптом зустрічався у даного піддослідного принаймні стільки ж (або більше) днів, ніж вказує критичне число з таблиці № 3. Відповідно «0» означає, що даний симптом зустрічався у цього піддослідного меншу кількість днів, ніж вказує відповідне число з таблиці.

№	Критичне число	№	Критичне число
1	5	17	1
2	11	18	1
3	1	19	3
4	4	20	1
5	6	21	1
6	1	22	6
7	2	23	4
8	2	24	4
9	3	25	3
10	1	26	5
11	4	27	2
12	3	28	2
13	1	29	6
14	4	30	3
15	1	31	2
16	1		

**Методика «Карта ризику суїциду»
(модифікація для підлітків Л. Б. Шнейдер)**

Джерело: Шнейдер Л. Кризисные состояния у детей и подростков: направления работы школьного психолога. Курс лекций [Электронный ресурс] / Лидия Шнейдер // Школьный психолог. – 2009. – № 22. – Режим доступа : <http://psy.1september.ru/index.php?year=2009&num=22>

Мета: визначити ступінь вираженості чинників ризику суїциду у підлітків.

Карта ризику суїциду

Чинник ризику	Не виявлений	Слабко виражений	Сильно виражений
I. Біографічні дані			
1. Раніше мала місце спроба суїциду	- 0,5	+2	+3
2. Суїцидальні спроби у родичів	- 0,5	+1	+2
3. Розлучення або смерть одного з батьків	- 0,5	+1	+2
4. Недолік тепла в сім'ї	- 0,5	+1	+2
5. Повна або часткова бездоглядність	- 0,5	+0,5	+1
II. Актуальна конфліктна ситуація			
<i>А — вид конфлікту:</i>			
1. Конфлікт з дорослою людиною (педагогом, батьком)	- 0,5	+0,5	+1
2. Конфлікт з однолітками, відкидання групою	- 0,5	+0,5	+1
3. Тривалий конфлікт з близькими людьми, друзями	- 0,5	+0,5	+1
4. Внутрішньоособовий конфлікт, висока внутрішня напруженість	- 0,5	+0,5	+1
<i>Б — поведінка в конфліктній ситуації:</i>			
5. Вислови із загрозою суїциду	- 0,5	+2	+3
<i>В — характер конфліктної ситуації:</i>			
6. Подібні конфлікти мали місце раніше	- 0,5	+0,5	+1
7. Конфлікт обтяжений неприємностями в інших сферах життя (навчання, здоров'я, знехтувана любов)	- 0,5	+0,5	+1
8. Непередбачуваний результат конфліктної ситуації, очікування його наслідків	- 0,5	+0,5	+1
<i>Г — емоційне забарвлення конфліктної ситуації:</i>			
9. Відчуття образи, жалості до себе	- 0,5	+1	+2
Чинник ризику	Не виявлений	Слабко виражений	Сильно виражений
10. Відчуття утомленості, безсилля, апатія	- 0,5	+1	+2
11. Відчуття непереборної конфліктної ситуації, безвихідності	- 0,5	+0,5	+2
III. Характеристика особи			
<i>А — вольова сфера особи:</i>			
1. Самостійність, відсутність залежності у прийнятті рішень	- 1	+0,5	+1
2. Рішучість	- 0,5	+0,5	+1
3. Наполегливість	- 0,5	+0,5	+1

4.Сильно висловлене бажання досягти своєї мети	- 1	+0,5	+1
<i>Б — емоційна сфера особи:</i>			
5.Хвороблива самолюбність, ранимість	- 0,5	+0,5	+2
6.Довірливість	- 0,5	+0,5	+1
7. Емоційна в'язкість («застрягання» на своїх переживаннях, невміння відволіктися)	- 0,5	+1	+2
8.Емоційна нестійкість	- 0,5	+2	+3
9.Імпульсивність	- 0,5	+0,5	+2
10.Емоційна залежність, потреба в близьких емоційних контактах	- 0,5	+0,5	+2
11.Низька здібність до створення захисних механізмів	- 0,5	+0,5	+1,5
12.Безкомпромісність	- 0,5	+0,5	+1,5

Інтерпретація результатів

Для визначення ступеня вираженості чинників ризику у підлітків обчислюється алгебраїчна сума і отриманий результат співвідноситься з приведеною нижче шкалою:

менше 9 балів – ризик суїциду незначний;

від 9 до 15,5 балів – ризик суїциду присутній;

більше 15,5 бала – ризик суїциду значний.

Виявивши за допомогою «карти ризику» схильність до спроб самогубства, потрібно постійно тримати підлітка в полі зору і чуйно реагувати на щонайменші відхилення в його настрої та поведінці. Якщо підсумкова сума балів перевищує критичне значення або поведінкові особливості (знаки біди) починають посилено виявлятися, то рекомендується звернутися до психолога або лікаря-психіатра за кваліфікованою допомогою.

Тест «Ваші суїцидальні схильності» (З. Королева)

Джерело: Шнейдер Л. Кризисные состояния у детей и подростков: направления работы школьного психолога. Курс лекций [Электронный ресурс] / Лидия Шнейдер // Школьный психолог. – 2009. – № 22. – Режим доступа : <http://psy.1september.ru/index.php?year=2009&num=22>

Мета: визначення суїцидальних схильностей суб'єкта.

Інструкція. Перед вами фігура хитромудрої форми. Її серцевина зафарбована чорним. Продовжте малюнок, додайте фігурі завершеність. Для цього вам потрібно зафарбувати частини фігури так, щоб картина вам самим сподобалася.

Інтерпретація результатів

Якщо на малюнку виявилось більше зафарбованих, аніж порожніх місць, то це говорить про те, що в даний момент життя людина перебуває в похмурому настрої духу. Її щось пригнічує, вона переживає через якісь події або турбується про щось важливе для себе, проте цей стан тимчасовий і він обов'язкове пройде. Людина не схильна до суїциду, любить життя і щиро не розуміє тих, хто готовий з ним добровільно розлучитися.

Якщо нічого не зафарбовано в заданій фігурі, вона тільки обведена, то це говорить про залізну волю і міцні нерви. Людина ніколи не дозволить собі піддатися слабкості чи подумати про самогубство, вона вважає це злочином щодо самої себе, близьких людей і оточуючого її світу. Яке б не було важке життя, вона житиме, готова боротися зі всіма життєвими знегодами, долати будь-які труднощі і перешкоди.

Якщо зафарбовано не більше трьох маленьких частин фігури, то це значить, що при певних обставинах людина могла б задуматися про самогубство, і якби все повернулося б проти неї, то, можливо, навіть зробила б таку спробу. Хоча вона оптиміст за вдачею і тому обставини у край рідко здаються їй зовсім жахливими, вона завжди бачить світло в кінці тунелю.

Якщо зафарбовано всю ліву сторону фігури, то це говорить про душевну ранимість і надмірну чутливість людини, вона гостро сприймає несправедливість життя і страждає від цього. Вона схильна до суїциду, і інший раз єдине, що її зупиняє перед рішучим кроком, – це любов до близьких людей. Вона не хоче заподіювати їм біль і тому пригнічує в собі суїцидальні схильності.

Якщо зафарбовано всю праву сторону фігури, то це говорить про те, що людина часто використовує свої суїцидальні схильності з вигодою для себе: вона шантажує близьких своїм можливим самогубством, примушує їх виконувати свої вимоги.

Якщо людина продовжила зафарбовування заданої частини фігури, то це говорить про те, що підсвідомо вона подумує про смерть, її мортідо розвинуто так само сильно, як і лібідо. Проте зовні її суїцидальні схильності не виявляються, вони вирвуться назовні тільки при слушній нагоді.



ДОДАТОК А.7 МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

ДОДАТОК А.7.1 МЕТОДИКИ НА ВИЯВЛЕННЯ ТИПУ ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

Опитувальник виявлення схильності до залежної поведінки *В.Ю. Зав'ялова*

Джерело: Фурманов І.А. Профілактика порушень поведінки в установах освіти / І.А.Фурманов, А.Н.Сизанов, В.А.Хриптович. – Мінськ : РИВШ, 2011. – С.122.

1. Чи виявляє підліток низьку стійкість до психічних перевантажень і стресів?
2. Чи виявляє часто невпевненість у собі і має низьку самооцінку?
3. Чи відчуває труднощі у спілкуванні з однолітками на вулиці?
4. Чи тривожний, напружений в спілкуванні в навчальному закладі?
5. Чи прагне до отримання нових відчуттів, задоволень швидше і будь-яким шляхом?
6. Чи залежить від своїх друзів, чи легко підпорядковується думці знайомих, чи готовий наслідувати способи життя приятелів?
7. Чи має відхилення в поведінці, викликані травмами головного мозку, інфекціями або вродженими захворюваннями (у тому числі пов'язаними з мозковою патологією)?
8. Чи властиві йому непереносимість конфліктів, прагнення піти в ілюзорний світ благополуччя?
9. Чи обтяжена спадковість наркоманіями чи алкоголізмом?

Обробка результатів тесту:

Відповідь «так» на запитання № 1, 2, 3, 4 – по 5 балів.

Відповідь «так» на запитання № 6, 8 – по 10 балів.

Відповідь «так» на запитання № 5, 7, 9 – по 15 балів.

Якщо в результаті набрано:

0-15 балів – підліток не входить до групи ризику.

15-30 балів – середня ймовірність схильності, потрібна підвищена увага.

Понад 30 балів – підліток знаходиться в групі ризику і схильний до залежного поведінки.

Методика діагностики схильності до різних видів залежності ***(Г.В.Лозова)***

Джерело: Фурманов І.А. Профілактика порушень поведінки в установах освіти / І.А.Фурманов, А.Н.Сизанов, В.А.Хриптович. – Мінськ : РИВШ, 2011. – С.124-127.

Тест на адикцію визначає схильність людини до 13 видів залежностей. Методика Г.В. Лозової також дозволяє діагностувати загальну схильність до залежностей.

1. Алкогольна залежність.
2. Інтернет і комп'ютерна залежність.
3. Любовна залежність.
4. Наркотична залежність.
5. Ігрова залежність.
6. Нікотинна залежність.

7. Харчова залежність.
8. Залежність від міжстатевих відносин.
9. Трудоголізм.
10. Телевізійна залежність.
11. Релігійна залежність.
12. Залежність від здорового способу життя.
13. Лікарська залежність.
14. Загальна схильність до залежностей.

На підставі результатів тестування не можна ставити діагноз, методика є орієнтовною і показує загальну схильність до тієї чи іншої залежності.

Інструкція.

Вам пропонується тестовий матеріал, що складається з 70 питань (суджень). Уважно прочитайте твердження і, не роздумуючи дуже довго, виберіть один з варіантів відповіді.

1. Ні –1 бал;
2. Скоріше ні – 2 бали;
3. Ні так, ні ні – 3 бали;
4. Швидше так – 4 бали;
5. Так – 5 балів.

Тестовий матеріал.

1. Час від часу мені дуже хочеться випити, щоб розслабитися.
2. У свій вільний час я найчастіше дивлюся телевізор.
3. Я вважаю, що самотність – це найстрашніше у житті.
4. Я – людина азартна і люблю азартні ігри.
5. Міжстатеві відносини – це найбільше задоволення в житті.
6. Я досить часто їм не від голоду, а для отримання задоволення.
7. Я дотримуюся релігійних ритуалів.
8. Я весь час думаю про роботу, про те, як зробити її краще.
9. Я досить часто приймаю ліки.
10. Я проводжу дуже багато часу за комп'ютером.
11. Не уявляю своє життя без сигарет.
12. Я активно цікавлюся проблемами здоров'я.
13. Я пробував наркотичні речовини.
14. Мені важко боротися зі своїми звичками.
15. Іноді я не пам'ятаю, що сталося під час сп'яніння.
16. Я можу довго клацати пультом у пошуках чогось цікавого по телевізору.
17. Головне, щоб кохана людина завжди був поруч.
18. Час від часу я відвідую ігрові автомати.
19. Я не думаю про міжстатеві стосунки тільки тоді, коли я сплю.
20. Я постійно думаю про їжу, уявляю собі різну смакоту.
21. Я досить активний член релігійної громади.
22. Я не вмю відпочивати, відчуваю себе погано під час вихідних.
23. Ліки – найпростіший спосіб поліпшити самопочуття.
24. Комп'ютер – це реальна можливість жити повним життям.
25. Сигарети завжди зі мною.
26. На підтримку здоров'я не шкодую ні сил, ні грошей, ні часу.
27. Спробувати наркотик – це отримати цікавий життєвий урок.
28. Я вважаю, що кожна людина від чогось залежить.
29. Буває що я трішки «перебираю», коли випиваю.
30. Телевізор увімкнено більшість часу мого перебування вдома.
31. Коли я не разом з коханою людиною, я постійно думаю про неї.
32. Гра дає найгостріші відчуття в житті.

33. Я готовий йти на "випадкові зв'язки", адже стриманість для мене вкрай важка.
34. Якщо страва дуже смачна, то я не втримаюся від добавки.
35. Вважаю що релігія – єдине, що може врятувати світ.
36. Близькі часто скаржаться, що я постійно працюю.
37. У моєму будинку багато медичних та подібних препаратів.
38. Іноді, сидючи біля комп'ютера, я забуваю поїсти або про якісь справи.
39. Сигарета – це найпростіший спосіб розслабитися.
40. Я читаю медичні журнали і газети, дивлюся передачі про здоров'я.
41. Наркотик дає найсильніші відчуття з усіх можливих.
42. Звичка – друга натура, і позбутися від неї нерозумно.
43. Алкоголь в нашому житті – основний засіб розслаблення і підвищення настрою.
44. Якщо зламався телевізор, то я не буду знати, чим себе розважити ввечері.
45. Бути покинутим коханою людиною – найбільше нещастя, яке може статися.
46. Я розумію азартних гравців, які можуть в одну ніч виграти цілий статок, а в іншу програти два.
47. Найстрашніше – це отримати фізичне каліцтво, яке унеможливить задоволення партнера в ліжку.
48. При поході в магазин не можу втриматися, що б не купити що небудь смачненьке.
49. Найголовніше в житті – жити повним релігійним життям.
50. Міра цінності людини полягає в тому, на скільки вона віддає себе роботі.
51. Я досить часто приймаю ліки.
52. "Віртуальна реальність" більш цікава, ніж звичайне життя.
53. Я щодня курю.
54. Я намагаюся невідступно дотримуватися правил здорового способу життя.
55. Іноді я вживаю засоби, що вважаються наркотичними.
56. Людина – істота слабка, потрібно бути терпимим до її шкідливих звичок.
57. Мені подобається випити і повеселитися у веселій компанії.
58. У наш час майже все можна дізнатися з телевізора.
59. Любити і бути коханим це головне в житті.
60. Гра – це реальний шанс зірвати куш, виграти багато грошей.
61. Міжстатеві відносини – це найкраще проведення часу.
62. Я дуже люблю готувати і роблю це так часто, як можу.
63. Я часто відвідую релігійні заклади.
64. Я вважаю, що людина повинна працювати на совість, адже гроші це не головне.
65. Коли я нервую, я віддаю перевагу прийняттю заспокійливого.
66. Якби я міг, то весь час займався б комп'ютером.
67. Я – курець зі стажем.
68. Я турбуюся за здоров'я близьких, намагаюся залучити їх до здорового способу життя.
69. За інтенсивністю відчуттів наркотик не може зрівнятися ні з чим.
70. Нерозумно намагатися показати свою силу волі і відмовитися від різних радощів життя.

Ключ до тесту.

Підсумуйте бали за окремими видами схильностей до залежностей:

1. Залежність від алкоголю: 1, 15, 29, 43, 57.
2. Телевізійна залежність: 2, 16, 30, 44, 58.
3. Любовна залежність: 3, 17, 31, 45, 59.
4. Ігрова залежність: 4, 18, 32, 46, 60.
5. Залежність від міжстатевих відносин: 5, 19, 33, 47, 61.
6. Харчова залежність: 6, 20, 34, 48, 62.
7. Релігійна залежність: 7, 21, 35, 49, 63.
8. Трудова залежність: 8, 22, 36, 50, 64.
9. Лікарська залежність: 9, 23, 37, 51, 65.

10. Залежність від комп'ютера (інтернету, соціальних мереж): 10,24,38,52,66.
11. Залежність від куріння: 11, 25, 39, 53, 67.
12. Залежність від здорового способу життя: 12, 26, 40, 54, 68.
13. Наркотична залежність: 13, 27, 41, 55, 69.
14. Загальна схильність до залежностей: 14, 28, 42, 56, 70.

Інтерпретація (розшифровка-умовні норми):

5-11 балів – низька;

12-18 – середня;

19-25 – високий ступінь схильності до залежностей.

Адиктивна (залежна) поведінка являє собою спробу втечі від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, що забезпечує уявну безпеку і емоційний комфорт. Незважаючи на зовнішні відмінності, залежні форми поведінки мають принципово схожі психологічні механізми. У зв'язку з цим виділяють загальні ознаки адиктивної поведінки.

Перш за все, залежна поведінка особистості виявляється в її стійкому прагненні до зміни психофізичного стану. Цей потяг переживається людиною як імпульсивно-категоричне, непереборне, ненасичуване. Зовні це може виглядати як боротьба з самим собою, а частіше – як втрата самоконтролю.

Адиктивна поведінка з'являється не зненацька, воно являє собою безперервний процес формування і розвитку адикції (залежності). Адикція має початок (нерідко невинний), індивідуальний перебіг (із зусиллям залежності) і результат. Мотивація поведінки різна на різних стадіях залежності.

Тривалість і характер протікання стадій залежать від особливостей об'єкта (наприклад, виду наркотичної речовини) та індивідуальних особливостей адикта (наприклад, віку, соціальних зв'язків, інтелекту, здатності до сублімації).

Ще однією характерною особливістю залежної поведінки є її циклічність.

Фази одного циклу:

- наявність внутрішньої готовності до адиктивної поведінки;
- посилення бажання і напруги;
- очікування і активний пошук об'єкта адикції;
- отримання об'єкта і досягнення специфічних переживань;
- розслаблення;
- фаза ремісії (відносного спокою).

Далі цикл повторюється з індивідуальною частотою і виразністю.

Залежна поведінка зовсім не обов'язково призводить до захворювання або смерті, але закономірно викликає оборотні особистісні зміни.

ДОДАТОК А.7.2.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ХІМІЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ

Схема оцінки наркотичної ситуації в школі (адаптована автором за матеріалами В. Лозового)

Джерело: Лозовой В. В. Профилактика наркомании: школа, семья: учеб. пособие / Владимир Лозовой – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 168 с.

1. Опис оточення школи:

- територія школи (обгороджена, є відкритою, пустир, зарослі тощо);
- довколишній простір (наявність кіосків, гуртожитків, їх специфіка);
- стан будинків, їх під'їздів і підвалів;
- характер місць відпочинку на перервах;
- тип мікрорайону школи (наприклад, спальний, промисловий, околиця, центр і т. д.);
- клуби, дискотеки, спортивні споруди, інші місця дозвілля молоді по сусідству.

2. Опис школи:

- кількість учнів, педагогів, батьків, неповних сімей;
- матеріальний стан батьківських сімей;
- проблеми зі здоров'ям членів сімей (хто палить, хто вживає алкоголь);
- проблеми зі здоров'ям членів педагогічного колективу (хто палить, хто вживає алкоголь);
- кількість дітей з поведінковими відхиленнями, що входять до групи ризику адиктивної поведінки;
- активність батьків (відвідини батьківських зборів, участь в батьківських комітетах і т. д.);
- кількість дітей, що палять, що вживають алкоголь, що вживають наркотики.

3. Опис наявних ресурсів:

- наявність в районі підтримуючих організацій і характер контактів з ними (спеціалізовані служби профілактики залежності, наркологічна служба,
- дільничий інспектор, педіатри і підліткові лікарі, санітарні служби, суспільні організації, релігійні конфесії);
- наявність серед батьків учнів та випускників школи відомих, впливових політичних, суспільних діячів, молодіжних лідерів і т. д.;
- шкільні гуртки, секції, клуби і т. д.;
- підготовленість шкільних педагогів до проведення профілактичних антинаркотичних заходів;
- підготовленість батьків учнів до проведення профілактичних антинаркотичних заходів;
- профілактичні антинаркотичні заходи в школі (конкурси, уроки, бесіди, дискусії, конференції, шкільна порада і т. д.), залучення в них батьків, педагогів, учнів; організація чергувань охоронного агентства або батьківських дружин.

4. Загальна оцінка антинаркотичної ситуації в школі:

Оцінка чинників, які сприяють ризику залученню до адиктивної поведінки учнів школи, та чинників, які перешкоджають цьому.

Тест-опитувальник «Схильність до залежності від вживання психоактивних речовин» (І.А.Фурманов)

Джерело: Фурманов І.А. Профілактика порушень поведінки в установах освіти / І.А.Фурманов, А.Н.Сизанов, В.А.Хриптович. – Мінськ : РИВШ, 2011. – С.122-124.

№	Твердження	Бал
1	Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає речовини, які збуджують і впливають на психіку – це нормально.	
2	Кожен має право випивати, скільки він хоче і де хоче.	
3	Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо чогось сильно захочеш.	
4	Мені б сподобалася робота офіціантки в ресторані або дегустатора вин.	
5	Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.	
6	Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.	
7	Мають рацію ті, хто в житті користується прислів'ям: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».	
8	Бувало, що я випадково потрапляв (ла) в неприємну історію або бійку після вживання спиртних напоїв.	
9	Траплялося, що мої батьки, інші люди висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив (ла).	
10	Якщо людина прагне до нових, незвичайних відчуттів і переживань, це нормально.	
11	Щоб отримати задоволення, можна порушити деякі правила і заборони.	
12	Мені подобається бути в компаніях, де в міру випивають і веселяться.	
13	Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів (ла), що зараз не час і не місце.	
14	Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.	
15	Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.	
16	Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.	
17	Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.	
18	Я спробував би (ла) яку-небудь одурманюючу речовину, якби твердо знав (ла), що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.	
19	Мої друзі розповідали, що в деяких ситуаціях вони відчували незвичайні стани: бачили барвисті, цікаві картини, чули дивні, незвичайні звуки та ін.	
20	Останнім часом я помічаю, що став (ла) багато курити. Це якось допомагає мені, відволікає від турбот і тривог.	
21	Траплялося, що вранці (після того як я напередодні вживав (ла) алкоголь) у мене тремтіли руки, а голова просто розколювалася.	
22	Не можу змусити себе кинути палити, хоча знаю, що це шкідливо.	
23	Часто в стані сп'яніння я відчував (ла) відчуття невагомості, відчуженості від навколишнього світу, нереальності того, що відбувається.	
24	Мені неприємно згадувати і говорити про ряд випадків, які були пов'язані з вживанням алкоголю.	
25	Мої друзі вміють добре розслабитися і отримати задоволення.	
26	Останнім часом, щоб не зірватися, я змушений (а) був (ла) приймати заспокійливі препарати.	
27	Я намагався (намагалася) позбутися деяких згубних звичок.	
28	Вживаючи алкоголь, я часто перевищував (ла) свою норму.	

29	Мені подобається стан, який виникає, коли трохи вип'єш.	
30	У мене були неприємності в школі у зв'язку з вживанням алкоголю.	

Поставте галочку напроти обраного твердження у разі вашої згоди (кожну позитивну відповідь – 1 бал). Після виконання тесту підрахуйте загальну суму балів.

Інтерпретація отриманих результатів:

до 13 балів – ризик залежної поведінки не виражений;

від 14 до 16 балів – помірно виражений ризик залежної поведінки;

від 17 балів і більше – виражені ознаки схильності до залежної поведінки.

Анкета для раннього виявлення педагогами і батьками наркотичної залежності у підлітка (О.В.Змановська)

Джерело: Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – С.252-254.

Опис методики

Наркоманія – захворювання, що виникає в результаті вживання наркотиків, які в малих дозах викликають ейфорію, а у великих – оглушення, наркотичний сон. Характеризується непереборним потягом до прийому наркотиків, тенденцією до підвищення доз, що вживаються, формуванням абстинентного синдрому, психічної і фізичної залежності. У міру розвитку хвороби наростають особові зміни людини, спостерігаються прояви соціальної і психічної деградації, ознаки фізичного неблагополуччя (сомато-вегетативні розлади, ранне постаріння). В цій групі людей нерідкі самогубства.

Тестовий матеріал

Запитання		Бали
Чи виявляли Ви у дитини:		
1.	Зниження успішності в школі упродовж останнього року.	50
2	Нездатність розповісти, як протікає життя в школі.	50
3	Втрату інтересу до спортивних і інших позакласних заходів.	50
4	Часту, непередбачувану зміну настрою.	50
5	Часті синці, порізи, причини, появи яких він не може пояснити.	50
6	Часті простудні захворювання.	60
7	Втрату апетиту, схуднення.	50
8	Часте випрошування у Вас, батьків або родичів грошей.	
9	Зниження настрою, негативізм, критичне ставлення до звичайних речей і подій.	50
10	Самоізоляцію, відхід від участі в сімейному житті.	50
11	Скритність, відокремленість, задумливість, тривале прослуховування магнітофонних записів.	50
12	Позицію самозахисту в розмові про особливості поведінки.	50
13	Гнів, агресивність, запальність.	50
14	Наростаючу байдужість до оточуючого, втрату ентузіазму.	100
15	Різке зниження успішності.	100
16	Татування, сліди опіків сигаретою, порізи на передпліччі.	100

17	Безсоння, підвищену стомлюваність, що змінюється нез'ясованою енергією.	100
18	Порушення пам'яті, нездатність мислити логічно.	100
19	Відмова від уранішнього туалету, незацікавленість в зміні одягу та ін.	100
20	Наростаючу брехливість.	100
21	Надмірно розширені або звужені зіниці.	200
22	Значні суми грошей без відомого джерела доходу.	300
23	Частий запах спиртного або появу запаху гашишу від одягу.	300
24	Втрату пам'яті на події, що відбувалися в період сп'яніння.	300
25	Наявність шприца, голок, флаконів, закопченого посуду, марганцю, оцетової кислоти, ацетону, розчинників.	300
26	Наявність невідомих таблеток, порошків, соломи, трави і т.п., особливо якщо їх приховують.	300
27	Стан сп'яніння без запаху спиртного.	300
28	Почервоніння очних яблук, коричневий наліт на язичку, сліди від уколів.	300
Чи чули Ви від дитини:		
1.	Розповіді про безглуздість життя	50
2.	Розмови про наркотики	100
3.	Відстоювання свого права на вживання наркотиків	200
Чи зіштовхувалися Ви з таким:		
1.	Зникненням ліків з домашньої аптечки	100
2.	Зникненням з дому грошей, цінностей, книг і т.д.	100
Чи траплялося з вашою дитиною		
1.	Затримання у зв'язку з вживанням сп'янюючих речовин на дискотеках, вечірках і т.д.	100
2.	Затримання у зв'язку з керуванням автотранспортом у стані сп'яніння	100
3.	Здійснення крадіжки	100
4.	Арешт у зв'язку зі зберіганням, перевезенням, придбанням чи збутом наркотиків.	300
5.	Інші протиправні дії, що мають місце у стані сп'яніння (в тому числі алкогольного).	100

Обробка та інтерпретація даних

Максимальна кількість балів по даній анкеті – 3 750 балів. Особливо загрожуючий стан справ при позитивних відповідях на питання з 22 по 28. Наркотична залежність сформована. Позитивні відповіді на питання анкети з 14 по 21 свідчать про наркотичну залежність, що формується, у підлітка. З 1 по 13 – положення ще можна виправити.

Якщо ви знайшли більш ніж 10 ознак і їх сумарна оцінка перевищує 2000 балів, можна з великою вірогідністю припустити хімічну залежність. Для остаточного вирішення сумнівів рекомендуються наступні дії:

- 1) спробувати викликати підлітка на відверту розмову (краще це зробити тій людині, з якою у підлітка є довірчі відносини);
- 2) в домашніх умовах або лабораторно пройти тестування на наркотики;
- 3) терміново звернутися до фахівців (бажано в спеціалізовані центри по профілактиці і лікуванню наркозалежності або до підліткового нарколога, сімейного психолога, підліткового психолога, психотерапевта);
- 4) переключитися на режим надання допомоги підлітку зі сформованою залежністю.

Схема «Особливості діагностики алкоголізму у підлітків» (А. Є. Личко)

Джерело: Личко А.Е. Подростковая психиатрия / А.Е. Личко. – М., 1991. – С.157.

Симптом	Спотворюючі чинники	Критерії діагностики
Індивідуальна психічна залежність	Групова психічна залежність	Випивки в малознайомих компаніях. Активний пошук ситуацій для випивок
Початок протидії випивкам з боку найближчого оточення	Протидія з боку старших може бути з самого початку випивок	Протидія з боку своєї компанії однолітків (зустрічається далеко не завжди)
Зникнення блювотного рефлексу при «передозуванні»	Через бравату нерідко приховують блювоту. В 5-10% блювотний захисний рефлекс спочатку відсутній	Підтвердження відсутності блювоти з боку близьких або товаришів
Втрата кількісного контролю	Підлітки випивають в компанії все спиртне, що є в наявності	Виявлення компульсивного потягу до алкоголю – прагнення напитися «до відключення»
Втрата ситуаційного контролю	Бравада перед старшими і однолітками	Пияцтво в ситуації, що загрожує строгим покаранням і що виключає спонуки для бравати
Зростання толерантності до алкоголю	Зростання толерантності унаслідок акселерації	Швидке зростання (в 3-5 разів) толерантності за декілька місяців
Палімпсести (блекаути)	При епілептоїдних психопатіях та акцентуаціях, після перенесення черепно-мозкової травми можуть бути з першого сп'яніння	Поява після тривалого зловживання алкоголем відсутніх раніше палімпсестів
Бажання похмелитися на ранок після випивки напередодні	Похмеляються, наслідуючи старших, заради бравати	Поява симптому поряд з іншими ознаками алкоголізму, особливо з компульсивним потягом
Вживання сурогатів і спиртовмісних рідин	Може бути викликаний	Вживання сурогатів за ситуації, коли воно принижує підлітка перед однолітками (унаслідок компульсивного потягу)

**Тест RAFFT (Relax, Alone, Friends, Family, Trouble),
в модифікації А. Ю. Єгорова**

Джерело: Дмитриев М. Г., Белов В. Г., Парфенов Ю. А. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков. – СПб.: ЗАО «ПОНИ», 2010. – С.60-61.

Для швидкої діагностики алкоголізму та наркоманії у підлітків використовується тест RAFFT (Relax, Alone, Friends, Family, Trouble) (Ewing, 1984) в модифікації А. Ю. Єгорова. Тест може служити інструментом виявлення груп ризику в підлітковій популяції.

Текст методики

1. Чи випиваєте і чи вживаєте наркотики для того, щоб розслабитися, відчутти себе краще або вписатися в компанію? (Relax)
2. Чи коли-небудь Ви випивали або вживали наркотики, перебуваючи на самоті? (Alone)
3. Чи вживаєте ви чи хто-небудь з ваших близьких друзів алкоголь або наркотики? (Friends)
4. Чи має хто-небудь з ваших найближчих родичів проблеми, пов'язані з вживанням алкоголю або наркотиків? (Family)
5. Чи траплялися у Вас неприємності через вживання алкоголю або наркотичних речовин? (Trouble)

Обробка та інтерпретація результатів

Позитивні відповіді на питання № 1, 2 і 5 оцінюються в 1 бал кожен, на питання № 3 і 4 – в 0,5 бала.

Якщо в сумі набирається 2 і більше балів, то доречно припущення про наявність ризику.

Методика виявлення мотивів куріння

Шкали: мотиви куріння – стимулювання активності, ритуальні дії, розслаблення, зняття тривожності, психологічна залежність, звичка.

Автор тесту. Автор тесту не встановлений. У різних джерелах дана методика зустрічається із зазначенням різних авторів. Наприклад, О.О.Леонов або фахівці з університету штату Даллас і т.п.

Тестовий матеріал

Варіанти відповідей: завжди; часто; при нагоді; зрідка; ніколи.

1. Курю, тому що це допомагає мені тримати себе в робочому стані.
2. Мені приносить задоволення тримати сигарету в руках.
3. Із сигаретою мені легше розслабитися, у мене з'являється відчуття розкутості.
4. Закурюю, якщо чимось засмучений.
5. Мені просто не по собі, якщо під рукою немає сигарети.
6. Палю автоматично, не замислюючись про причини.
7. Курю, щоб зібратися, зосередиться.
8. Сам процес прикурювання приносить мені задоволення.
9. Мені приємний запах тютюну.
10. Закурюю, коли хвилююся.
11. Коли я не курю, мені ніби чогось не вистачає.
12. Закурюю нову сигарету, поки стара ще не згасла.
13. Коли я курю, мені здається, що я стаю бадьоріший.
14. Дивитися на дим від сигарети приносить мені задоволення.
15. Найчастіше я курю, коли спокійний, умиротворений.
16. Курю, коли мені нудно або не хочеться ні про що думати.
17. Якщо я якийсь час не курю, то починаю відчувати сильне бажання зробити це.
18. Іноді трапляється, що я закурив автоматично, сам того не усвідомлюючи.

Ключ до тесту

Методика дозволяє виявити наступні мотиви куріння:

- Стимулювання активності: 1,7,13.
- Ритуальні дії: 2, 8, 14.
- Розслаблення: 3,9,15.
- Зняття тривожності: 4,10,16.

- Психологічна залежність: 5,11,17.
- Звичка: 6,12,18.

Бали нараховуються за наступною схемою:

«Завжди» – 5 балів;

«Часто» – 4 бали;

«При нагоді» – 3 бали;

«Зрідка» – 2 бали;

«Ніколи» – 1 бал.

Мотив вважається вираженим, якщо сума балів складає 11 і більше.

Інтерпретація результатів тесту

Стимулювання активності – високі бали говорять про те, що куріння є для людини засобом підтримки тону, працездатності.

Ритуальні дії – високі бали вказують на те, що для людини, перш за все, важливий сам ритуал куріння, ті дії і маніпуляції з об'єктами, які супроводжують процес куріння.

Розслаблення – високі бали говорять про те, що куріння використовується людиною для досягнення стану розслаблення.

Зняття тривожності – при високих значеннях за даною шкалою, куріння є одним із засобів саморегуляції, способом, який допомагає впоратися з негативними емоціями, відновити душевну рівновагу.

Психологічна залежність – високі бали вказують на психологічну залежність від куріння.

Звичка – високі бали, говорять про те, що куріння увійшло у людини в звичку, з'явився, так званий, «рефлекс куріння».

ДОДАТОК А.7.3.

МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО НЕХІМІЧНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ

Тест Такера на виявлення ігрової залежності, модифікований і адаптований для неповнолітніх І. А. Конигіною

Джерело: Програма первичної профілактики комп'ютерної и ігрової залежності як необхідне умово психологічної безпеки нессвершеннолетніх / Автор-составитель: І.А.Коньгіна ; Под редакцией канд. психол. наук, директора ЦППРіК «Практик» А.І.Красило. – М., 2010. – 51 с.

Відповідати слід, маючи на увазі останні 12 місяців.

1. Чи грав ти за останній рік в комп'ютерні ігри так, що не помічав часу?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
2. За останній рік, граючи в комп'ютерні ігри, потрібно було тобі більше часу для того, щоб досягти потрібного ступеня азарту (збудження)?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
2. Коли ти грав напередодні, чи повертався наступного дня до тієї ж гри, щоб пройти незавершені рівні?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
3. Чи брав ти гроші в борг, щоб мати нагоду грати?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
5. Чи було у тебе коли-небудь відчуття, що у тебе можуть бути проблеми із залежністю від комп'ютерних ігор?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
6. Чи можна так сказати, що комп'ютерні ігри були іноді причиною твоїх проблем із здоров'ям (включаючи втому і безпричинне хвилювання)?
а/ ніколи;
б/ іноді;
в/ частіше за все;
г/ майже завжди.
7. Чи критикували тебе коли-небудь за твою пристрасть до комп'ютерних ігор, навіть якщо ти вважав ці зауваження несправедливими?
а/ ніколи;
б/ іноді;

в/ частіше за все;

г/ майже завжди.

8. Чи була коли-небудь твоя пристрасть до комп'ютерних ігор причиною твоїх проблем у школі?

а/ ніколи;

б/ іноді;

в/ частіше за все;

г/ майже завжди.

9. Чи виникало у тебе коли-небудь відчуття вини за те, як ти граєш, або за те, що відбувається під час гри?

а/ ніколи;

б/ іноді;

в/ частіше за все;

г/ майже завжди.

Підрахунок балів

«ніколи» – 0

«іноді» – 1

«частіше всього» – 2

«майже завжди» – 3.

Бали за відповіді на всі 9 питань підсумовуються.

0 балів – немає ніяких негативних наслідків від комп'ютерної гри.

3 – 7 балів – людина грає в комп'ютерні ігри на рівні, який може привести до негативних наслідків.

8 – 21 бал – людина грає на рівні, що веде до негативних наслідків; можливо, контроль над пристрастю до комп'ютерних ігор вже втрачений – чим вище результат, інтенсивніше гра, тим серйозніші можуть бути проблеми; висока вірогідність патологічного гемблінгу (формування залежності).

Опитувальник для батьків на дитячу Інтернет-залежність (С. О. Кулаков)

Джерело: Старшенбаум Г. В. Аддиктологія: психологія и психотерапія залежностей / Г. В. Старшенбаум. – М. : Когито-Центр., 2006. – С.156-157.

Відповіді даються за 5-бальною шкалою: 1 – дуже рідко, 2 – іноді, 3 – часто, 4 – дуже часто, 5 – завжди.

1. Як часто ваша дитина порушує часові рамки, встановлені вами для користування мережею?

2. Як часто ваша дитина запускає свої обов'язки по дому для того, щоб провести більше часу в мережі?

3. Як часто ваша дитина воліє проводити час в мережі замість того, щоб провести його в колі сім'ї?

4. Як часто ваша дитина формує нові відносини зі своїми друзями по мережі?

5. Як часто ви скаржитеся на кількість часу, що проводиться вашою дитиною в мережі?

6. Як часто навчання вашої дитини страждає через кількість часу, проведеного нею в мережі?

7. Як часто ваша дитина перевіряє свою електронну пошту, перш ніж робити що-небудь ще?

8. Як часто ваша дитина надає перевагу спілкуванню в мережі, аніж спілкуванню з оточуючими?

9. Як часто ваша дитина опирається або не хоче говорити при питанні про те, що вона робить в Інтернеті?

10. Як часто ви заставляли свою дитину в мережі, навіть коли ви їй заборонили?
11. Як часто ваша дитина проводить час у своїй кімнаті, граючи за комп'ютером?
12. Як часто ваша дитина отримує дивні дзвінки від її нових мережевих «друзів»?
13. Як часто ваша дитина огризається, кричить або діє роздратовано, якщо її потурбували під час перебування в мережі?
14. Як часто ваша дитина виглядає більш втомленою, ніж у той час, коли у вас ще не було Інтернету?
15. Як часто ваша дитина виглядає зануреною у думки про повернення в мережу, коли вона знаходиться поза мережею?
16. Як часто ваша дитина лається і гнівається, коли ви гніваєтесь з приводу часу, проведеного нею в мережі?
17. Як часто ваша дитина надає перевагу знаходженню в мережі перед своїми колишніми улюбленими заняттями, хобі, інтересами?
18. Як часто ваша дитина злиться або стає агресивною, коли ви накладаєте обмеження на час, який вона проводить в мережі?
19. Як часто ваша дитина надає перевагу проведенню часу в мережі замість прогулянок з друзями?
20. Як часто ваша дитина відчуває пригніченість, занепад настрою, нервує, коли знаходиться поза мережею, а після повернення в мережу все це зникає?

При сумі балів 50-79 батькам необхідно враховувати вплив Інтернету на життя своєї дитини і всієї сім'ї.

Якщо сума балів 80 і вище, необхідна допомога психолога або психотерапевта.

Методика виявлення ставлення до Інтернету «Незавершені речення», (А. Є. Жичкіна, Є. А. Щепіліна)

Джерело: Турецька Христина. Практикум з психології Інтернету [Електронний ресурс]. – Львів, 2009. – С.11-15. – Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/teachers/file.php?file=1333>

Методика «Незакінчені речення», розроблена А. Жичкіною та Є. Щепіліною, спрямована на виявлення суб'єктивного ставлення респондентів до Інтернету. При проведенні досліджень може бути використана разом з опитувальником «Сприйняття Інтернету».

Процедура дослідження

Інструкція: «Нижче наводяться 33 незакінчених речення. Будь ласка, прочитайте кожне речення і закінчіть його. Не треба довго думати над кожною фразою, записуйте першу думку, що прийшла Вам в голову. Довжина і будова фрази не мають значення. Намагайтеся виконувати завдання швидко».

Опитувальник

1. Три слова, що означають для мене «Інтернет»: ...
2. Коли я перебуваю в Мережі, я ...
3. Більшість сайтів в Інтернеті ...
4. Мені здається, що час в Мережі
5. Інтернет допомагає мені ...
6. Більшість людей в Інтернеті ...
7. Після виходу з Мережі, я почуваю ...
8. В Інтернеті мене приваблює, перш за все ...
9. Найбільше часу в мережі у Мене йде на ...
10. Інші люди в Інтернеті здаються мені ...
11. Коли я перебуваю в Мережі, мені буває складно ...
12. Інформація в Інтернеті ...

13. В Інтернеті мене часто дратує ...
14. Переходячи по посиланнях, я відчуваю ...
15. Коли я перебуваю в Мережі, мій настрій ...
16. Інтернет заважає мені ...
17. Я відвідую сайти в Інтернеті, щоб ...
18. Інтернет може приносити користь, якщо ...
19. Я вважаю, що Інтернет потрібен для ...
20. Найбільшою помилкою, яку я здійснював в Інтернеті, було ...
21. Коли я вхожу в Мережу, мені здається, що ...
22. Іноді я відчуваю, що Інтернет ...
23. Найкраще, що я зробив, перебуваючи в Інтернеті ...
24. Входячи в Інтернет, люди зазвичай хочуть ...
25. Я сприймаю простір Мережі як ...
26. Я в Інтернеті і я в реальному житті ...
27. Коли я заходжу в Інтернет, я відчуваю себе ...
28. Я сприймаю своїх віртуальних співрозмовників як ...
29. Коли мені потрібно знайти інформацію з будь-якого питання, я ...
30. Перебування в Інтернеті для мене – це ...
31. Інтернет може бути не корисним або навіть шкідливим, якщо ...
32. В Інтернеті я ...
33. Моє життя без Інтернету стало б ...

Обробка результатів

- Сприйняття Інтернету в цілому: № 1, 4 (шкала «сприйняття часу»), 7, 9, 11, 14, 15, 19, 21, 22, 25 (шкала «сприйняття простору»), 30, 33
- Позитивні властивості Інтернету: № 5, 8, 18, 23
- Негативні властивості Інтернету: № 13, 16, 20, 31
- Люди в Інтернеті: № 6, 10, 24, 28,
- Інформація в Інтернеті: № 3, 12, 17, 29
- Я в Інтернеті: № 2, 26, 27, 32

Скринінг-тест на виявлення сексуальної адикції (П. Карнес)

Джерело: Дмитриев М. Г., Белов В. Г., Парфенов Ю. А. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков. – СПб.: ЗАО «ПОНИ», 2010. – С.67-68.

Текст методики

1. Чи піддавалися ви сексуальним домаганням в дитячому або підлітковому віці?
2. Чи були ви коли-небудь передплатником або регулярно купували журнали відверто сексуальної спрямованості?
3. Чи були у ваших батьків відхилення в сексуальній поведінці?
4. Чи часто вас займають думки сексуального характеру?
5. Чи відчуваєте ви, що ваша сексуальна поведінка ненормальна?
6. Чи викликає ваша сексуальна поведінка заклопотаність чи скарги у вашої / вашого дружини / чоловіка (або іншого близької вам людини)?
7. Чи можете ви з легкістю відмовитися від тієї чи іншої лінії своєї сексуальної поведінки, якщо усвідомлюєте її неадекватність?
8. Чи відчували ви коли-небудь неприємні відчуття щодо своєї сексуальної поведінки?
9. Чи виникали у вас або у вашій родині коли-небудь проблеми, пов'язані з вашою сексуальною поведінкою?

10. Чи зверталися ви коли-небудь за допомогою з приводу своєї сексуальної поведінки, яку ви не схвалювали?
11. Чи викликали у вас коли-небудь занепокоєння люди, які цікавляться вашою сексуальною поведінкою?
12. Чи була коли-небудь ваша сексуальна поведінка образливою для кого небудь?
13. Чи здійснюєте ви які-небудь сексуальні дії, що вступають у протиріччя із законом?
14. Чи давали ви собі коли-небудь обіцянки відмовитися від будь-яких дій у своїй сексуальній поведінці?
15. Чи робили ви коли-небудь спроби радикально змінити свою сексуальну поведінку, які в результаті ні до чого не привели?
16. Чи доводиться вам приховувати деякі форми прояву своєї сексуальної поведінки від інших людей?
17. Чи намагалися ви відмовитися від будь-яких видів своїх сексуальних дій?
18. Чи відчували ви себе коли-небудь приниженим внаслідок своєї сексуальної поведінки?
19. Чи був чи коли-небудь для вас секс спробою уникнути проблем?
20. Чи бували ви коли-небудь в пригніченому настрої після того, як займалися сексом?
21. Чи відчували ви коли-небудь потребу відмовитися від тієї чи іншої форми прояву сексуальної поведінки?
22. Чи заважало коли-небудь ваша сексуальна поведінка в сімейному житті?
23. Чи були у вас коли-небудь сексуальні партнери з представників сексуальних меншин?
24. Чи можете ви контролювати своє сексуальне бажання?
25. Чи буває у вас враження, що ваше сексуальне бажання виходить з-під вашого контролю?

Інтерпретація результатів

Якщо на 13 з 25 питань дано ствердні відповіді, то респондент є сексуальним адиктом.

Шкала оцінки харчової поведінки (Д.М. Гарднер, М.П. Олмстед, Ж.П. Поліві)

Источник: Ильчик, О. А. Русскоязычная адаптация методики «Шкала оценки пищевого поведения» / Ильчик О. А., Сивуха С. В., Скугаревский О. А., Суихи С. — Психотерапия и клиническая психология. 2010 – №3 – С. 4–7.

Описание методики

Шкала оценки пищевого поведения (англ. Eating Disorder Inventory, сокр. EDI) – клинический диагностический инструмент, выполненный в форме опросника, предназначенный для выявления расстройств приёма пищи, в первую очередь нервной анорексии и нервной булимии. Первая версия опросника была разработана в 1983 году D.M.Garner, M.P. Olmstead, J.P. Polivy.

Внутренняя структура

Адаптированная шкала оценки пищевого поведения состоит из 51 утверждения, разделенного на 7 субшкал. Утверждения сформулированы от первого лица. Респонденты должны оценить по 6-балльной шкале частоту определенных действий, мыслей или чувств. При подсчете суммарного показателя за ответы «всегда», «обычно» и «часто» начисляются соответственно 3, 2 и 1 балл; за ответы «иногда», «редко» и «никогда» баллы не начисляются. Ряд утверждений имеют обратное направление оценки (см. интерпретацию).

Пункты группируются в 7 шкал, выделенных при статистическом анализе:

- стремление к худобе: чрезмерное беспокойство о весе и систематические попытки похудеть.
- булимия: побуждение к наличию эпизодов переедания и очищения.

– неудовлетворенность телом: определенные части тела (бедра, грудь и ягодицы) воспринимаются как чрезмерно толстые.

– неэффективность: ощущение общей неадекватности (имеется в виду чувство одиночества, отсутствие ощущения безопасности) и неспособности контролировать собственную жизнь.

– перфекционизм: неадекватно завышенные ожидания в отношении высоких достижений; неспособность прощать себе недостатки.

– недоверие в межличностных отношениях: чувство отстраненности от контактов с окружающими.

– интероцептивная некомпетентность: дефицит уверенности в отношении распознавания чувства голода и насыщения.

Инструкция

Эта шкала измеряет различные предпочтения, ощущения и поведение. Некоторые пункты имеют отношение к еде и продуктам питания. Другие касаются ваших личных ощущений в отношении себя. Не существует правильных или неправильных ответов. Постарайтесь быть полностью искренними в своих ответах. Результаты строго конфиденциальны.

Прочтите каждый вопрос и поставьте (x) в колонке (всегда, обычно, часто, иногда, редко, никогда), который наиболее соответствует вашему суждению. Пожалуйста, читайте каждый вопрос внимательно.

Опросник

1. Я ем конфеты и углеводы, не испытывая напряжения.
2. Я считаю, что мой живот слишком толстый.
3. Я ем, когда взволнован (растерян).
4. Я объедаюсь.
5. Я боюсь испытывать сильные эмоции.
6. Я считаю, что мои бедра слишком толстые.
7. Я чувствую себя бесполезным.
8. Я чувствую себя чрезмерно виноватым после того, как слишком много съел.
9. Я полагаю, что размер моего желудка в пределах нормы.
10. В моей семье учитываются только огромные достижения.
11. Я выражаю мои эмоции открыто.
12. Я испытываю ужас от возможности растолстеть.
13. Я доверяю другим людям.
14. Я удовлетворен моей внешностью.
15. В целом, я чувствую, что контролирую мою жизнь.
16. При столкновении с собственными эмоциями, я испытываю замешательство.
17. Я легко общаюсь с другими.
18. Я преувеличиваю важность веса.
19. Я могу четко определять эмоции, которые чувствую.
20. Я не чувствую себя на высоте.
21. У меня были такие приемы пищи, при которых я чувствовал, что не могу остановиться.
22. Когда я был маленьким, то делал все, чтобы не разочаровать своих родителей и учителей.
23. У меня близкие отношения с людьми.
24. Мне нравится форма моих ягодиц.
25. Я все время думаю о похудении.
26. Я не знаю, что со мной происходит.
27. Я беспокоюсь, выражая мои эмоции другим.
28. Когда я что-либо делаю, то хочу быть лучше других.

29. Я уверен в себе.
 30. Я думаю о переедании.
 31. Я не могу точно понять, голоден я или нет.
 32. Я низко себя оцениваю.
 33. Я чувствую, что я могу достигать мои цели.
 34. Мои родители всегда ожидают, что я буду лучшим.
 35. Я беспокоюсь, что мои чувства выйдут из-под моего контроля.
 36. Я нахожу, что мои бока слишком толстые.
 37. Я ем нормально в присутствии других людей и набиваю живот, когда они уходят.
 38. Я чувствую вздутие живота после небольшого перекуса.
 39. Когда я сильно взволнован, то не знаю: то ли мне грустно, то ли мне страшно, то ли я злюсь.
 40. Я думаю, что я должен что-то либо делать идеально, либо вообще не делать.
 41. Я думаю вызывать рвоту, чтобы снизить вес.
 42. Мне нужно держать людей на определенной дистанции (мне неприятно, если кто-то пытается ко мне приблизиться).
 43. Я считаю, что мои бедра нормального размера.
 44. Я чувствую себя эмоционально опустошенным.
 45. Я могу говорить о своих мыслях и чувствах. 46. Я нахожу, что мои ягодицы слишком толстые.
 47. У меня есть чувства, которые я не могу точно определить.
 48. Я ем или пью тайком.
 49. Я считаю, что мои бока нормального размера.
 50. У меня чрезвычайно высокие (амбициозные) цели.
 51. Когда я взволнован, то боюсь, что начну есть.

Интерпретация

Подсчёт сырых баллов

1. *Стремление к худобе:*
 - В прямых значениях: 8, 12, 18, 25.
 - В обратных значениях: 1.
2. *Булимия:*
 - В прямых значениях: 3, 4, 21, 30, 37, 41, 48, 51.
3. *Неудовлетворенность телом:*
 - В прямых значениях: 2, 6, 36, 46, 49.
 - В обратных значениях: 9, 14, 24, 43.
4. *Неэффективность:*
 - В прямых значениях: 7, 20, 32, 44.
 - В обратных значениях: 15, 29, 33.
5. *Перфекционизм:*
 - В прямых значениях: 10, 22, 28, 34, 40, 50.
6. *Недоверие в межличностных отношениях:*
 - В прямых значениях: 27, 42, 45.
 - В обратных значениях: 11, 13, 17, 23,
7. *Интероцептивная некомпетентность:*
 - В прямых значениях: 5, 16, 26, 31, 35, 38, 39, 47
 - В обратных значениях: 19.

Перевод в станаины

Станайн	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	—	—	—

3	–	–	–	–	1-2	–	–
4	–	–	1	–	3	1	–
5	1-2	–	2-4	1-2	4-5	2	1
6	3-5	1-2	5-7	3-4	6-8	3-4	2-4
7	6-8	3-6	8-12	5-7	9-10	5-7	5-8
8	9-11	7-13	13-18	8-9	11-12	8-10	9-11
9	12+	14+	19+	10+	13+	11+	12+
М	3,0	2,0	4,7	2,6	5,3	2,8	2,6
σ	3,67	3,92	5,60	3,36	3,83	3,11	3,69

Тест «Схильність до азартних ігор», Г. В. Старшенбаум

Джерело: Старшенбаум Г. В. Аддиктологія: психологія і психотерапія залежностей / Г. В. Старшенбаум. – М.: Когіто-Центр., 2006. – С.149-150.

Інструкція

Дайте відповідь на наступні питання, маючи на увазі останні 12 місяців: ніколи - 0, іноді - 1, найчастіше - 2, майже завжди - 3.

Текст опитувальника

1. Чи робили ви ставки більші, ніж могли дозволити собі втратити?
2. Чи потрібно було вам в останні 12 місяців грати на більш велику суму, щоб досягти того ж ступеня збудження?
3. Коли ви грали, чи поверталися ви на другий день до гри, щоб відіграти програні гроші?
4. Чи позичали ви коли-небудь гроші або продавали майно, щоб мати можливість грати?
5. Чи відчували ви коли-небудь, що у вас можуть бути проблеми з азартними іграми?
6. Чи була коли-небудь азартна гра причиною ваших проблем зі здоров'ям, включаючи стрес і безпричинне занепокоєння?
7. Чи критикували вас за вашу пристрасть до азартних ігор або говорили вам, що у вас проблеми з азартними іграми, незалежно від того, чи вважали ви ці зауваження справедливими?
8. Чи була коли-небудь ваша пристрасть до азартних ігор причиною фінансових проблем для вас або вашої родини?
9. Чи відчували ви коли-небудь провину за те, як ви граєте, або за те, що відбувається під час вашої гри?

Ключ

Оцінюється сума балів.

1-2 бали при частій грі може означати досить високий ступінь ризику формування залежності.

3-7 балів - високий ризик негативних наслідків.

8 і більше балів – через втраченого контролю над грою можливі серйозні наслідки.

ДОДАТОК Б.

ПРАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ОКРЕМИХ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

ДОДАТОК Б.1.

ТИПОВИЙ АЛГОРИТМ ЦІЛЬОВОГО СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ

Що потрібно визначити	Компонент програмування
Що потрібно досягти в кінцевому результаті	Мета
Що потрібно зробити для досягнення мети	Складові цілі (підцілі), завдання, перелік заходів
Які ресурси і в якому обсязі вимагаються для реалізації мети	Інформаційні, трудові ресурси
На який період часу розрахована програма	Часова характеристика програми
Який механізм управління реалізацією програми	Організаційна структура, що включає керівника програми і ланки, що відповідальні за виконання завдань, заходів; взаємодія між ними
Як відстежується і оцінюється виконання програми	Обліковий, звітний і контрольний механізми (механізми зворотного зв'язку)
Які зміни слід внести у зміст і реалізацію програми	Корективи змісту і механізмів реалізації зворотного зв'язку
Як і наскільки виконана програма	Підбиття підсумків. Закінчення програми

Джерело: Менеджмент социальной работы / Под ред. Е. И. Комарова и А. И. Войтенко. – М., 2001. – 286 с.

ДОДАТОК Б.2.

ПРИКЛАДИ ПОБУДОВИ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ

Програма: «Профілактика тютюнопаління серед школярів»

Джерело: Дети группы риска в общеобразовательной школе (+CD) / Под ред. С.В. Титовой. – СПб: Питер, 2008. – 240 с.: ил. – (Серия «Детскому психологу»).

Пояснювальна записка

Активне тютюнопаління – найсерйозніша молодіжна проблема. Це стало спонукальною причиною для створення профілактичної програми.

Чому діти палять? Причини, сприяючі залученню підлітків до паління, різноманітні і численні. З упевненістю можна виділити, принаймні, декілька чинників, що грають ключову роль в розвитку тютюнозалежності у підлітків.

1. *Соціальне оточення* (вплив старших «товаришів», приклад батьків, кіно і телебачення, зовнішня реклама і т.д.). Наприклад, якщо в сім'ї палять декілька чоловік, то в 60% випадків хлопчики і в 30% дівчатка починають палити теж. Паління братів і сестер збільшує ризик початку паління дітей в 2,5 рази (батьків – в 1,5).

2. *Психологічні чинники* (цікавість, виклик, бажання здаватися дорослим і т.д.).

На паління дітей і підлітків впливає і такий чинник, як наявність кишенькових грошей. Чим більше грошей, які мають в своєму розпорядженні підлітки, тим частіше ці підлітки палять. Наявність великої кількості вільного часу, а також друзів, що палять, збільшує ризик початку паління і закріплення цієї звички.

Мета програми: збереження здоров'я учнів за допомогою вироблення особових ресурсів і стратегій поведінки, сприяючих поліпшенню якості життя.

Досягненню поставленої мети сприятиме рішення наступних **задач**:

1. Підвищення рівня інформованості учнів, педагогів і батьків про проблему тютюнопаління.

2. Формування знань і уявлень учнів про шкоду тютюнопаління, різні порушення і форми захворювань, пов'язаних з ним;

3. Зміна ставлення учасників освітнього процесу до заявленої проблематики.

4. Вироблення і розвиток навиків збереження власного здоров'я.

5. Формування мотивації до збереження здоров'я.

6. Підготовка лідерів в області профілактики, що будуть організовувати і проводити безпосередню профілактичну роботу.

7. Створення умов для відкритого довірчого спілкування, сприйняття інформації, творчої атмосфери в профілактичній роботі.

Рішення поставлених задач досягається шляхом реалізації складових програми.

Структура програми.

1. Законодавчо-нормативна база для організації системи профілактичної роботи.

2. Система профілактичних заходів:

- семінари і тренінги щодо підвищення майстерності фахівців (вчителів-предметників, класних керівників) в області профілактики тютюнопаління;

- просвітницькі семінари для педагогів;

- просвітницькі батьківські збори;

- тренінгові заняття і тематичні класні години для учнів 1–11-х класів.

3. Анкетування учнів з метою виявлення рівня обізнаності і ставлення до проблеми тютюнопаління (тести, анкети).

4. Організація волонтерської роботи силами старшокласників.

5. Участь у змаганні «Некурящий клас».
6. Проведення конкурсів творчих робіт учнів. Індивідуальні творчі роботи і колективні творчі справи (випуск газет, виготовлення плакатів, зйомка відеороликів, конкурс акторської майстерності).
7. Участь в місцевих конкурсах профілактичної спрямованості.
8. Проведення спортивних і розважальних заходів під знаком пропаганди здорового способу життя.
9. Семінари і лекції запрошених фахівців і волонтерів.
10. Система інформаційного забезпечення для підвищення ефективності профілактичної роботи (оформлення стаціонарних і переносних стендів; класних куточків): методичні рекомендації, пам'ятки та ін.

Цільові групи:

- педагоги;
- батьки;
- учні початкової школи;
- учні середньої школи;
- учні старшої школи.

Основні принципи, на яких ґрунтується програма.

1. *Принцип орієнтованості* на цільову і вікову групу: матеріал і форми роботи орієнтований на те, якій цільовій (батьки, педагоги, діти) або віковій (учні початкової, середньої або старшої школи) групі він призначається.
2. *Принцип добровільності*: всі види профілактичної діяльності орієнтовані на право вибору особи (окрім профілактичних розділів в курсі предметів шкільного циклу).
3. *Принцип відвертості інформації*.
4. *Принцип доступності*.
5. *Принцип безперервності*: заходи профілактичного циклу проводяться щорічно.
6. *Принцип конфіденційності*: інформація про учасників програми, отримана в ході реалізації програми без дозволу не використовується (теж торкається і продуктів діяльності учасників).
7. *Принцип компетентності*: активні форми роботи реалізуються не тільки спеціально підготовленими фахівцями школи, але і педагогами; за підготовку до даного виду роботи відповідають куратори програми.

Передбачувані результати:

1. Підвищення рівня інформованості щодо проблеми тютюнопаління серед учнів, батьків, педагогів.
2. Стабілізація, зниження темпів зростання залежності.
3. Формування навиків здорового способу життя і високоефективних поведінкових стратегій і особових ресурсів у підлітків і молоді.

Управління програмою.

Координація роботи, контроль за ходом реалізації профілактичної програми, оцінка проміжних результатів здійснюється соціальним педагогом.

Головна мета програми може бути досягнутий тільки за умови активного включення в роботу щодо її реалізації не тільки вузьких фахівців (соціальних педагогів і психолога) але, зрештою, всіх педагогів і батьків.

Взаємодії в процесі здійснення підпрограми:

1. Виховна служба: організація, проведення сумісних заходів профілактичної спрямованості.
2. Соціальний педагог, психолог: сприяння в розробці анкет, тестів, методичних матеріалів.

3. Класні керівники: здійснення зворотного зв'язку з різних питань, що стосуються даної проблематики, здійснення зворотного зв'язку з батьками; проведення класної години і тренінгових занять; оволодіння прийомами проведення тренінгових занять і ін.

4. Представники учнівського самоврядування, старшокласники – волонтерська робота. Підготовка занять профілактичної спрямованості, цикл радіопередач щодо профілактики тютюнопаління.

5. Медичні і профілактичні служби і організації міста: з питань інформування і профілактики.

Вимоги до фахівців, що координують реалізацію програми:

1. Навички організаційної роботи.
2. Інформованість з наступних тем:
 - ситуація в світі, країні, місті (дані статистики, актуальність проблеми);
 - чому підлітки схильні до залежності;
 - наслідки паління, що надаються на організм людини;
 - роль профілактики тютюнопаління і методи її проведення.
 - механізм і особливості дії на організм людини і підлітків зокрема;
 - причини, які спонукають до паління;
 - роль впливу групи на початок паління;
 - первинна і вторинна профілактика залежності (суть, відмінності);
 - роль первинної профілактики тютюнопаління і методи її проведення серед учнів і батьків.

Профілактична діяльність педагога повинна бути спрямована на профілактику тютюнопаління, вживання учнями алкоголю і наркотиків. В цій роботі необхідні пошуки оптимальних форм профілактичної роботи з підлітками, що дозволяють сформуванню соціально цінні життєві орієнтири, мету. Тільки етична стійкість підлітка є надійним імунітетом в ситуаціях ризику залежної поведінки.

Типи профілактики

Первинна	Заходи спрямовані на те, щоб хвороба, процес або проблема не з'явилася.
Вторинна	Якомога більш раннє виявлення осіб, які вживають тютюн, і надання їм психолого-педагогічної допомоги.
Третинна	Підтримка і організація реабілітаційних заходів.

Основні задачі щодо профілактики тютюнопаління полягають в подоланні соціально-психологічного «фону» залучення до паління підлітків. Пропаганда антитютюнових знань сама по собі не може дати значного позитивного ефекту. Очевидний ланцюжок: *Знання–ставлення–поведінка* (зростання знань про ризик приводить до негативного ставлення до тютюну, що, у свою чергу, викликає зміну в поведінці). Надії лише на освіту в питаннях тютюнопаління, на те, що методи переконання автоматично приведуть до відмови від вживання тютюнових виробів не виправдані. Важливим є формування мотиву в свідомості підлітка.

Зміст підпрограми

№	Захід	Цільова група	Терміни
1. Нормативно-правова база профілактичної програми			
1.1	Нормативно-правова база профілактичної програми	Педагоги школи, батьки, учні	Упродовж року
2. Система просвітницьких заходів, реалізовуваних упродовж учбового року			
2.1	Тематичні просвітницькі семінари для педагогів: «Методи, що використовуються при проведенні	Педагоги школи	Упродовж року

<i>№</i>	<i>Захід</i>	<i>Цільова група</i>	<i>Терміни</i>
	профілактичних занять»; «Підготовка вчителів і батьків з проблем профілактики тютюнопаління»		
2.2	«Проблема тютюнопаління – проблема державної важливості»	Класні керівники середньої і старшої ланки	Упродовж року
2.3	Тематичні просвітницькі батьківські збори: «Проблеми профілактики тютюнопаління»; «Проблема залежності. Причини виникнення різної залежності»; «Паління і статистика»; «Сім'я – здоровий стиль»; «Підліток в світі шкідливих звичок»	Батьки учнів	Упродовж року
2.4	Тематичні класні години і тренінгові заняття для учнів початкової, середньої і старшої ланки: «Тютюнове зілля – ваш ворог»; «Профілактика тютюнопаління»; «Скажи мені, чому?» «Поговоримо про це»; «Про шкоду пасивного паління»; «Тютюн і пасивне паління»; «Суд над палінням»; «Подолання групового тиску»; «Про ефекти паління»; «Людина і її здоров'я»; «Права тих, що палять, і некурящих»; «Не починай палити!»; Конференція «Про шкоду паління».	Учні різних вікових груп	Упродовж року
3. Факультативні курси			
3.1	Факультативний курс для учнів 7–8-х класів «Я не палю? Я не палю. Я не палю!»	Учні 7–8-х класів	Упродовж четверті
3.2	Факультативний курс для учнів 5-х класів «Навики життя»	Учні 5-х класів	Упродовж четверті
4.	Спортивні і розважальні заходи (тематичні дискотеки і ін.) під знаком пропаганди здорового способу життя	1–11-і класи	листопад
5. Практичні матеріали для оформлення тематичних стендів			
6. Продукти реалізації програми профілактики тютюнопаління			
7. Місячник профілактики адиктивної поведінки			
7.1.	Діагностичний матеріал, що використовується в програмі. Тести, анкети	Педагоги, батьки, учні	Упродовж року
7.2.	Оформлення тематичних стаціонарних і переносних стендів, а також інформаційних куточків у класах	Педагоги, батьки, учні	листопад
7.3.	Семінари і лекції запрошених фахівців і волонтерів	Учні 5–11-х класів.	листопад
7.4.	Конкурс профілактичних газет по профілактиці тютюнопаління	Учні 1–9-х класів.	листопад
7.5.	Методичні рекомендації до здійснення профілактичної роботи по тютюнокурінню	Вчителі	Упродовж року

№	Захід	Цільова група	Терміни
7.6.	Участь у Всеросійському проєкті «Змагання підліткових груп, вільних від паління»	Вчителі, учні 7-8-х класів	Упродовж року
7.7	Радіопередачі профілактичного змісту	Учні 1–11-х класів	Упродовж року

Програма соціально-педагогічної роботи з агресивними підлітками¹

Джерело: Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактики важковиховуваності підлітків: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. / Леся Миколаївна Линник. – Луцьк, 2006. – 286 с. – С.260-265.

Мета: допомогти підліткам подолати неадекватну самооцінку, розвивати позитивне ставлення до власного «Я» та оточуючих і поведінки, яка не суперечить нормам та правилам існування людей в суспільстві.

Завдання соціально-педагогічної роботи з підлітками:

- 1) сформувати почуття впевненості в собі;
- 2) розвивати позитивну, соціально значущу позицію і усвідомлення свого «Я», подолання інфантилізму;
- 3) сприяти становленню підлітка як суб'єкта життєдіяльності, що володіє навичками самопізнання;
- 4) оволодіння вміннями використовувати свої сильні сторони для позитивної діяльності.

Для формування навичок мотивованої конструктивної поведінки:

- 1) навчити підлітків розуміти причини виникнення гніву, усвідомлювати динаміку агресивної поведінки;
- 2) вчити агресивних підлітків способам вираження гніву в прийнятній формі:
 - а) вчити підлітків безпосередньо заявляти про свої почуття;
 - б) вчити підлітків виражати гнів у непрямій формі за допомогою ігрових прийомів;
- 3) розвивати у підлітків уміння спрямовувати гнів на об'єкт, виражаючи при цьому основні претензії, не завдаючи фізичної і /чи/ психічної шкоди;
- 4) формувати навички конструктивного ввічливого спілкування, прагнення знайти рішення проблеми, не використовуючи агресивні засоби;
- 5) навчати підлітків прийомам саморегуляції, витримки, самоконтролю;
- 6) формувати позитивні риси особистості (емпатія, довіра, доброта, толерантність).

Тренінг «Профілактика агресивності»

Тематика занять:

Заняття 1. Вступ. Поняття про роботу Т-групи (1 год.)

Мета: ознайомити підлітків з основними поняттями тренінгу, принципами роботи в Т-групі, створити дружню робочу атмосферу.

Заняття 2. «Правила, за якими ми живемо» (2 год.)

Мета: вчити підлітків мотивованій конструктивній поведінці, яка не суперечить нормам та правилам існування людей в суспільстві.

Заняття 3. «Коли я гніваюся...» (4 год.)

Мета: 1) вчити підлітків розуміти причини виникнення гніву, усвідомлювати динаміку агресивної поведінки; 2) вчити агресивних підлітків способам вираження гніву в прийнятній формі: а) вчити підлітків прямо заявляти про свої почуття; б) вчити підлітків виражати гнів у непрямій формі за допомогою ігрових прийомів; 3) розвивати у підлітків уміння

¹ Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактики важковиховуваності підлітків: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. / Леся Миколаївна Линник. – Луцьк, 2006. – 286 с. – С.260-265.

спрямовувати гнів на об'єкт, виражаючи при цьому основні претензії, не завдаючи фізичної і (чи) психічної шкоди.

Заняття 4. «Шляхи вирішення проблем» (2 год.)

Мета: формувати навички конструктивного ввічливого спілкування, прагнення знайти рішення проблеми, не використовуючи агресивні засоби.

Заняття 5. «Я вмію контролювати себе!» (1 год.)

Мета: навчати підлітків прийомам саморегуляції, витримки, самоконтролю.

Заняття 6. «Я та анти-Я» (2 год.)

Мета: формувати позитивні риси особистості (емпатія, довіра, доброта, толерантність).

Заняття 7. Заключне. «Бути добрим – це класно!» (1 год.)

Мета: підвести підсумки тренінг-курсу, обговорити результати, поділитись думками з приводу роботи Т-групи.

Зразок заняття № 3 тренінгу «Профілактика агресивності».

Тема: Коли я гніваюся...

Мета: показати ті емоції та почуття, які виникають у агресивних людей, вчити підлітків розуміти людину в стані гніву, розвивати навички саморегуляції.

Хід заняття

1. Гра-розминка «М'яч по колу».

Мета: активізувати учасників, підготувати їх до подальшої роботи.

Хід вправи

Всі учасники сідають у коло, тримаючи руки за спиною. У тренера в руках м'ячик, який треба передати по колу із рук в руки якомога швидше, таким чином, щоб м'ячик не впав на підлогу.

2. Вправа «Малюють діти».

Мета: розвиток емоційної сфери підлітків.

Хід вправи

Учасникам пропонується на аркушах паперу намалювати себе в стані гніву. Після закінчення роботи, учасники представляють свої доробки.

Запитання для обговорення:

- Як ви почували себе, коли перебували в такому стані?
- Чи хотіли б ви знову повернутися цей стан? Чому?
- Чи може цей вираз обличчя відображати стан іншої людини?
- Чи приємно вам дивитись на людину з таким виразом обличчя?

3. Міні-лекція «Що таке агресивність».

Тренер у стислій формі знайомить підлітків з поняттям «агресивність» та розповідає про причини виникнення гніву.

4. Вправа «Маленький привид».

Мета: навчити підлітків у прийнятній формі виражати накопичений гнів.

Хід вправи

Тренер пропонує учасникам пограти у маленького привида, якому захотілось трохи полякати людей та побешкетувати. Коли тренер плесне в долоні, підлітки піднімають руки, згинаючи їх у ліктях, розставляють пальці і вимовляють «страшним голосом» звук «У-у-у». Якщо тренер плескає в долоні тихенько, звук вимовляється теж тихенько.

Запитання для обговорення:

- Чи легко було вам виконувати цю вправу?
- Які емоції та почуття викликало у вас виконання цієї вправи?

5. Вправа «Сороконіжка».

Мета: навчити підлітків взаємодіяти з ровесниками, сприяти згуртованості дитячого колективу.

Хід вправи

Підлітки стають один за одним, тримаючись за талію. Ведучий – Сороконіжка – починає спочатку просто рухатись вперед, потім присідає, стрибає на одній нозі, і т.д., а всі учасники гри повторюють рухи за ним. Головне завдання: не розірвати єдиний ланцюг, зберегти «Сороконіжку» неушкодженою.

6. Вправа «Емоції героїв».

Мета: сприяти формуванню емпатії, вмінню оцінити ситуацію і поведінку оточуючих.

Хід вправи

Дорослий читає учасникам групи казку. В процесі читання підлітки відкладають на парті кілька карток із зображеннями різних емоційних станів.

Запитання для обговорення:

- Чому вам здається, що герой був сумний, веселий, ...?
- Які прояви тих чи інших емоцій ви помітили (аргументуйте свою думку)?
- Які почуття у вас викликало виконання цієї вправи?

Примітка.

Текст казки не повинен бути дуже великим і повинен відповідати обсягу уваги та пам'яті дітей певної вікової групи.

7. Підсумки заняття, зворотній зв'язок.

Запитання для обговорення:

- Що найбільше вас вразило на сьогоднішньому занятті?
- Які почуття у вас викликало виконання вправ?
- Яка вправа видалася найскладнішою? Чому?

Вправи на подолання агресивності

Вправа «Лист»

Мета: допомогти агресивній людині адекватно оцінювати емоційний стан жертви, а не лише власний.

Зміст: Агресивній людині пропонується написати і послати лист тому, кого образив. Цей лист можна зачитати тому, кого образили. І ображеному пропонується написати лист своєму кривдникові.

Вправа «Захочай образу»

Мета: стимулювати позитивних емоцій у жертви і негативного підкріплення агресора.

Зміст: Ведучий бере дрібний предмет і звертається до ображеного «Давай образу візьмемо (маленький предмет) і кривдникові непомітно під сорочку заховаємо».

Всі стоять в колі з заплющеними очима. Коли предмет захований (це може бути прищіпка), всі говорять версії у кого захований і чому.

Вправа «Зла людина»

Мета: навчити різними способам виражати агресію.

Зміст: На листку малюється зле обличчя. Якими якостями володіє зла людина? (і учасники дають свої варіанти відповідей). Кожен може показати і розповісти, якими якостями наділена зла людина. А зараз візьміть гумку і зітріть зле обличчя. Тепер намалюйте добру людину.

Якими якостями володіє добра людина?

Програма психолого-медико-педагогічного супроводу неповнолітніх з груп соціального ризику

Джерело: Хлебникова Е. В. Програма психолого-медико-педагогічного супроводження несовішеннолітніх із груп соціального ризику в профілактичному

лагере "Феликс" [Электронный ресурс] / Хлебникова Е. В., Супотина И. И. – Режим доступа: http://festival.1september.ru/2006_2007/index.php?numb_artic=412079

Пояснювальна записка

Поведінка ризику, або поведінка, що відхиляється, є результатом неадекватних дезадаптивних форм поведінки. Діти і підлітки не мають певних життєвих навиків, які дозволяли б їм самостійно справлятися з дією хронічних стресових ситуацій і виробляти здоровий ефективний стиль без вживання наркотиків і інших дезадаптивних форм поведінки. Вони не готові протистояти соціальному тиску, що постійно посилюється. Їм простіше включитися в загальний людський потік і робити так, як інші, як модно і прийнято, замість того, щоб вирішувати самому, як поступати у кожному конкретному випадку.

Суспільство повинне допомогти кожному своєму члену, особливо молодому, затвердитися духовно в цьому світі, вибрати правильні етичні орієнтири. Молоді люди потребують постійній увазі, соціальної підтримці, в співчутті і розумінні, в створенні необхідних умов для самовизначення і самоутвердження. З соціально активних, запитаних суспільством людей не виходять наркомани. Справитися з проблемою наркоманії зусиллями одного відомства неможливо, тут немає якогось простого рішення. Її треба вирішувати комплексно, поєднуючи силові методи, зусилля державних організацій, ефективну державну молодіжну політику, різні суспільні організації і духівництво.

Комплексна програма психоло-медико-педагогічного супроводу орієнтована на систему розвитку здорових, адекватних форм поведінки, сприяючих вирішенню вікових і психологічних задач у підлітків з груп соціального ризику. Програма спрямована на допомогу підлітку в усвідомленні, що він сам несе відповідальність за шлях, по якому йде. Кожна людина може розвинути в собі можливості і навчитися навикам, сприяючим досягненню здоров'я (упевненої поведінки, ефективного зняття напруги, подолання проблем, безконфліктного спілкування і т.д.), справлятися з власними проблемами.

Залежно від тактики профілактичної роботи в програмі використані наступні ***підходи***:

- інформаційний;
- підхід, заснований на афектному навчанні;
- підхід, заснований на формуванні життєвих навиків;
- підхід, заснований на обліку ролі соціальних чинників;
- підхід, заснований на альтернативній наркотикам діяльності;
- підхід, заснований на зміцненні здоров'я.

Мета: забезпечення комплексної науково-методичної, організаційної і психологічної допомоги, що забезпечує розвиток соціальної і психологічної компетентності особи підлітка, його самовизначення в соціумі.

Задачі:

- Вивчення причин девіантної поведінки підлітків.
- Надання комплексної психолого-медико-педагогічної допомоги підліткам з груп соціального ризику.
 - Формування здорового життєвого стилю, стратегій поведінки і особових ресурсів, перешкоджаючих зловживанню наркотичними і психоактивними речовинами.
 - Цілеспрямоване усвідомлення особових ресурсів, сприяючих формуванню здорового життєвого стилю.
 - Розвиток особових ресурсів, сприяючих формуванню здорового життєвого стилю і поведінки.
 - Розвиток стратегій і навиків поведінки, перешкоджаючих зловживанню психоактивними речовинами.

Поставлені задачі реалізуються за допомогою:

- Діагности психологічної, медичної і соціальної.

- Просвіти.
- Психологічного консультування.
- Психокоректувальної, медико-реабілітаційної і розвиваючої роботи.

Методи і форми психологічного супроводу:

- Психодіагностика (особові і проєктивні методики).
- Індивідуальна робота.
- Групова робота.
- Тренінгові вправи.
- Психогімнастика.
- Дискусії.
- Мозковий штурм.
- Бесіди.
- Методи саморегуляції.
- Медитації, робота з уявою.
- Рольові ігри.
- Організація і використання масових заходів.

Передбачувані результати:

- Зменшення чинників ризику зловживання наркотиками і іншими психоактивними речовинами серед підлітків.
- Формування установок на здоровий спосіб життя, високоефективних поведінкових стратегій і особових ресурсів підлітків.

Критерії ефективності:

- Зменшення чинників ризику зловживання наркотиками і іншими психоактивними речовинами.
- Посилення особових ресурсів, перешкоджаючих розвитку саморуйнуючих форм поведінки.
- сформованість навиків протидії середовищу, що наркотизувалося, рішення життєвих проблем, ухвалення відповідальності за власну поведінку, ефективне спілкування.

Програма складається з трьох тематичних модулів:

- діагностичний;
- інформаційно-просвітницький;
- коректувально-реабілітаційний.

Діагностичний модуль

Мета: вивчення особових особливостей.

Задачі:

1. Вивчення особових особливостей підлітків.
2. Вивчення причин девіантної поведінки підлітків.
3. Аналіз соціальних чинників.
4. Складання соціо-медико-педагогічного банку даних.
5. Відстежування динаміки роботи з підлітками.

Головна особливість психо-медико-діагностичної діяльності полягає в тому, що кінцевим результатом її буде характеристика, що відображає цілісну картину психологічного розвитку особи на конкретному етапі її життєвого шляху.

Діагностичний модуль включає наступні **напрями:**

- Складання психологічного портрета підлітка;
- Медичний огляд;

Інформаційно-просвітницький модуль

Мета:

- Організація і проведення санітарної освіти.
- Створення умов для ефективної взаємодії фахівців з підлітками.

Блок 1. «Поговоримо про...»

Робота з підлітками по санітарній освіті.

Задачі:

- Надання достовірної, різнопланової і об'єктивної інформації про психоактивні речовини і наслідки вживання.
- Профілактика шкідливих звичок.
- Профілактика розвитку захворювань наркологічного профілю.

Тематичне планування

Лекції: «Поговоримо про куріння» (1,5 години).

«Поговоримо про алкоголь» (1,5 години).

«Пиво, чи так воно нешкідливе» (1,5 години)

«Наркоманія» (3 години).

«Токсикоманія» (1,5 години).

Керівник – лікар нарколог.

Блок 2. «Психологічна майстерня»

Роботу проводить педагог-психолог і лікар-нарколог.

Задачі:

- формування у фахівців мотивації на роботу по профілактиці залучення підлітків до ПАР;
- навчання активним формам і технологіям профілактичної роботи;
- вивчення вікових особливостей підлітків;
- надання об'єктивної інформації про ПАР, їх дії на людину і наслідках їх застосування.

Тематичне планування

Психологічні особливості підлітків (1 година)

Наркоманія: причини, види, наслідки, профілактика. (2 години)

(Семинар)

Психолого-педагогічний практикум «Використовування активних форм навчання в профілактичній роботі з дітьми» (2 години)

Тренінг «Формування ставлення до проблеми вживання ПАР» (6 годин)

Коректувально-реабілітаційний модуль

Мета: Розвиток особових ресурсів, сприяючих формуванню здорового способу життя і високоефективних стратегій поведінки.

Реалізація даної мети здійснюється через вироблення у підлітків ефективних способів доступу до внутрішніх ресурсів; навчання їх навикам відповідального ухвалення рішень і навиків конструктивного спілкування.

Зразкова структура кожного заняття

Етапи	Час	Завдання	Засоби	Примітка
Вітання		Позначення початку заняття	Певні ритуали	
Розминка	10 хв.	Включення в спільну діяльність. Об'єднання групи Створення доброзичливої атмосфери	Психогімнастичні вправи, рухливі ігри	
Робота за темою	50 хв.	Відповідно до теми	Активні форми соціально-психологічного навчання	
Розминка	10 хв.	Зняття втомленості, напруги	Психогімнастичні вправи	
Завершення заняття	20 хв.	Вироблення і закріплення навиків саморегуляції	Технології релаксацій, медитативних, вправи на уяву	Використання музичного фону
Прощання		Позначення кінця заняття	Певні ритуали, обмін думкою	

Кожне заняття має певну структуру:

- Початок роботи в групі (промовляння стану кожного учасника на момент приходу в групу, обмін враженнями про події минулого тижня).
- Розминка (психологічні вправи, направлені на створення робочої атмосфери в групі, зняття напруги, поліпшення настрою).
- Робота по темі (засвоєння теоретичних блоків, психодіагностика, вправа змістовного плану).
- Завершення роботи (обмін враженнями від роботи в групі і отримання зворотного зв'язку).

Чергування видів діяльності сприяє кращому засвоєнню знань, умінь і навиків і дозволяє уникнути накопичення напруги. Включення блоку «початок роботи в групі» необхідне для діагностики стану кожного учасника групи і обліку цього стану під час роботи в групі. Обмін враженнями при завершенні роботи дозволяє уникнути накопичення зворотного зв'язку ведучим групи про ефективність роботи.

Коректувально-реабілітаційний модуль включає:

- Програму «Пізнай себе».
- Програму «Погляд в майбутнє».
- Профілактичні дні.

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Ч. 2. ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА



ВОЛЬНОВА ЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА –
*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри галузевої психології
та психології управління Інституту соціальної роботи та управління
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.*

Матеріали подано в авторській редакції

Підписано до друку 2016 р. Формат 60×84/16

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. 11 арк.

Наклад 100 прим. Зам. №

Віддруковано з оригіналів
